

REPUBLIKA HRVATSKA
KARLOVAČKA ŽUPANIJA
GRAD KARLOVAC

**STUDIJA GRADITELJSKIH OBILJEŽJA S
KONZERVATORSKOM DOKUMENTACIJOM
za potrebe izrade
URBANISTIČKOG PLANA UREĐENJA (UPU)
„ZVIJEZDE“ U KARLOVCU**

KNJIGA 1

ZAGREB, 2014. - 2017.

APE

za arhitekturu, planiranje i ostale poslovne djelatnosti, ZAGREB

NARUČITELJ:

URBANISTIČKI ZAVOD GRADA ZAGREBA d.o.o.

ELABORAT:

**STUDIJA GRADITELJSKIH OBILJEŽJA S
KONZERVATORSKOM DOKUMENTACIJOM**

za potrebe izrade

**URBANISTIČKOG PLANA UREĐENJA
(UPU) „ZVIJEZDE“ U KARLOVCU**

KNJIGA 1

AUTORI ELABORATA:

Ana Matanić, dipl.ing.arh.

Ljerka Metež, prof.povj.umj.

SURADNIK ZA ARHEOLOGIJU: **Amelio Vekić, dipl. arheolog**

KONZULTANTI:

Marinka Mužar, prof. povj. umj. i povijesti

Davor Trupković, dipl. ing. arh.

APE d.o.o.

**za arhitekturu, planiranje i ostale poslovne djelatnosti
10000 ZAGREB, Ozaljska 61**

ODGOVORNA OSOBA:

Sandra Jakopec, dipl.ing.arh.

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO KULTURE

Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Karlovcu

KLASA: 612-08/14-10/0025
URBROJ: 532-04-02-09/4-15-5
Karlovac, 3. 6. 2015.

APE d.o.o.
Ozaljska 61
Zagreb

PREDMET: Studija graditeljskih obilježja s konzervatorskom dokumentacijom za potrebe izrade Urbanističkog plana uređenja UPU "Zvijezde" u Karlovcu
- stručno mišljenje, daje se

Uvidom u dostavljenu Studiju graditeljskih obilježja s konzervatorskom dokumentacijom za potrebe izrade Urbanističkog plana uređenja UPU "Zvijezde" u Karlovcu, izrađenu od strane tvrtke APE d.o.o. iz Zagreba, Ozaljska 61, iz travnja 2015. godine, utvrđuje se da je predmetna studija detaljno analizirala sve segmente karlovačke Zvijezde, kako građevinskog fonda tako i samog tvrđavskog sustava bedema i šančeva.

U analizi i prijedlozima prezentacije vodilo se računa o specifičnostima i različitostima svake pojedine situacije, kako bi stvarno doprinijeli revitalizaciji i poboljšanju prezentacije urbanih ambijenata grada Karlovca i isticanju njihove povijesne komponente kao dominantne.

Pitanje valorizacije građevinskog fonda i pojedinih usklađenja tekstualnog i grafičkog dijela studije razriješit će se kroz konzultacije s Konzervatorskim odjelom u Karlovcu, a predmetna usuglašavanja neće se odraziti na daljnju razradu UPU-a Zvijezde.

Nadalje, napominjemo da prije prethodne rasprave, prihvaćeno stručno rješenje ili varijantna stručna rješenja UPU-a Zvijezde moraju biti usklađeni i usuglašeni s posebnim stručnim podlogama, što je posao izrađivača plana, izrađivača pojedinih stručnih podloga, Povjerenstva za praćenje izrade UPU-a Zvijezde te stručnih tijela Grada Karlovca kao naručitelja UPU-a, kako bi nadležna tijela, uključivo i ovaj Odjel, mogli dati svoja mišljenja, smjernice, odnosno preporuke na Urbanistički plan uređenja UPU "Zvijezde" u Karlovcu.

Sastavio:
Davor Trupković, dia.

DOSTAVITI:

GRAD KARLOVAC

- 1) Naslov
- 2) GRAD KARLOVAC
UPRAVNI ODJEL ZA PROSTORNO UREĐENJE,
GRADNJU I ZAŠTITU OKOLIŠA
n/r pročelnica Martina Furdek Hajdin, dipl. ing. arh.
Banjavčičeva 9
KARLOVAC
- 3) Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
n/r načelnik sektora za konzervatorske odjele i inspekciju Tomislav Petrinec, dia.
- 4) Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
n/r viša stručna savjetnica Kristina Zloušić Idaković, dia.
- 5) Ovaj Odjel, ovdje
- 6) Pismohrana

SADRŽAJ:

KNJIGA 1: OPĆI DIO

1. POLAZIŠTA ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA

- 1.1.1. UVODNE NAPOMENE
- 1.1.2. METODOLOGIJA
- 1.2. IZVORI I POLAZIŠTA
- 1.2.1. STANJE ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA NA PODRUČJU OBUHVATA UPU-A "ZVIJEZDA"
- 1.2.2. OSVRT I OBVEZE IZ VAŽEĆE PROSTORNO PLANSKE DOKUMENTACIJE
- 1.3. POVIJESNI RAZVOJ GRADA KARLOVCA

2. ANALIZA I VALORIZACIJA URBANO ARHITEKTONSKIH STRUKTURA

- 2.1.1. ANALIZA IZGRADNJE OBRAMBENOG POJASA
- 2.1.2. ANALIZA URBANE MATRICE
- 2.2. ANALIZA I VALORIZACIJA POVIJESNE IZGRADNJE
- 2.3. ANALIZA POTENCIJALNIH ARHEOLOŠKIH LOKALITETA
- 2.4. ANALIZA I VALORIZACIJA URBANE OPREME
- 2.5. ANALIZA I VALORIZACIJA URBANIH ZELENIH POVRŠINA
- 2.6. OCJENA STANJA OČUVANOSTI POVIJESNIH STRUKTURA

3. MJERE ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA

- 3.1. MJERE ZAŠTITE PROSTORNIH OBILJEŽJA
- 3.2. MJERE ZAŠTITE GRAĐEVINA I SKLOPOVA
- 3.3. MJERE ZAŠTITE ARHEOLOŠKIH LOKALITETA
- 3.4. MJERE ZAŠTITE URBANE OPREME
- 3.5. MJERE I UVJETI ZAŠTITE DIJELOVA URBANIH ZELENIH POVRŠINA

KNJIGA 2: PRILOZI

4. KATALOG

- 4.1. SHEMA KATALOŠKIH JEDINICA
- 4.2. OSTATCI UTVRDE

5. KARTOGRAFSKI PREGLED

- 1. DATACIJA GRAĐEVINA
- 2. VALORIZACIJA GRAĐEVINA
- 3. MJERE ZAŠTITE
- 4.1. PRIJEDLOG RJEŠENJA TVRĐAVSKOG SKLOPA – VARIJANTA 1
- 4.2. PRIJEDLOG RJEŠENJA TVRĐAVSKOG SKLOPA – VARIJANTA 2

1. POLAZIŠTA ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA

1.1.1. UVODNE NAPOMENE

Ova konzervatorska studija izrađuje se temeljem ugovora sa naručiteljem - UZGZ d.o.o. kao jedna od stručnih podloga za potrebe izrade Urbanističkog plana uređenja Zvijezde, Karlovac. Prostor obuhvata ove studije je područje najstarije jezgre grada Karlovca unutar prostora omeđenog vanjskim rubom tvrđavskog opkopa, a nalazi se unutar šireg povijesnog prostora Kulturno-povijesne urbanističke cjeline grada Karlovca.

Svrha izrade ove studije je utvrđivanje obilježja povijesno prostornih struktura grada te utvrđivanje mjera zaštite kulturnih dobara u obuhvatu plana s ciljem zaštite povijesnih urbanističkih, graditeljskih i ambijentalnih vrijednosti u strukturi grada.

Prema Ciljevima i programskom polazištu plana iz Odluke o izradi UPU "ZVIJEZDA", Posebna stručna podloga - graditeljsko obilježje s konzervatorskom dokumentacijom tj. konzervatorska stručna podloga sadržavat će, osim u sadržaju navedenog i sljedeće:

Stručna podloga treba definirati vrijednosti urbane matrice, ulične mreže i trgova, pojedinih blokova, izgradnje i sadržaja unutar pojedinih blokova, izrazitih vrijednosti, neintegrirane izgradnje, „pete fasade“ (krovova), obrade javnih površina, rubnih dijelova zaštićene cjeline, bastiona, bedema i šančeva, zelenih površina, urbane plastike, urbane opreme i odnosa prema kulturnom krajoliku.

Također treba utvrditi mogućnosti obnove građevinskog fonda (zgrada/infrastrukture) na načelima energetske učinkovitosti a da se pri tome ne naruše ili izgube spomenička svojstva. U skladu s utvrđenim mogućnostima, predložit će se adekvatan model korištenja obnovljivih izvora energije.

Stručna podloga treba revidirati postojeću Dokumentaciju za valorizaciju, zaštitu i urbanističko korištenje građevnog tkiva unutar Zvijezde iz 1979. godine, koju je izradio Centar za povijesne znanosti – Odjel za povijest umjetnosti iz Zagreba, na način da se u odnosu na proteklo vrijeme (više od 30 godina) revaloriziraju vrijednosti objekata u skladu s današnjom važećom legislativom i stručnim saznanjima te na temelju današnjeg građevnog stanja utvrde prijedlozi intervencija i zaštite.

Zahvaljujemo se g. Zvonimiru Gerberu na ustupljenim fotografijama.

1.1.2. METODOLOGIJA

Metodologija rada obuhvatila je terensku obradu promatranog prostora te podatke iz pisanih izvora. Obrada podataka iz pisanih izvora obuhvatila je istraživanja i analizu povijesnih izvora, dokumentaciju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i Karlovcu, Gradskom muzeju Karlovac, Ministarstvu kulture, bibliotekama te korištenjem konzervatorske i ostale relevantne dokumentacije izrađene i pohranjene u K.O. Zagreb i K.O. Karlovac.

Rezultati istraživanja, analiza i valorizacije složeni su u dva dijela, opći i kataloški. U općem dijelu dat je prikaz povijesnog razvoja grada te analiza i valorizacija utvrđenih vrijednosti u promatranom obuhvatu: urbana matrica, povijesna tvrđava i njezin obrambeni pojas, građevna struktura unutar Zvijezde, potencijalni arheološki lokaliteti, urbana plastika i oprema te javni i neizgrađeni prostori koji obuhvaćaju parkove, vrtove i sve druge zelene površine.

U kataloškom dijelu podaci su obrađeni po osnovnoj urbanoj jedinici - bloku, a ne uličnim potezima, zbog specifične blokovske matrice povijesne jezgre i izrazito vrijednog sačuvanog koncepta renesansnog grada. U svakoj blokovskoj jedinici opisana je geneza pojedinačnih parcela s pripadajućom glavnom građevinom koje su pojedinačno analizirane te date konzervatorske smjernice za svaku uličnu građevinu s naglaskom na one visoko valorizirane.

Kataloški je pojedinačno obrađeno je 25 blokova zatim 2 gradska trga, 4 nekadašnja bastiona na kojima nema blokovske izgradnje te prostori nekadašnjih bedema, opkopa, skrivenog puta i glasije oko nekadašnje tvrđave.

Za svaki blok utvrđeni su podaci o postojećem stanju, povijesni razvoj i oblikovanje bloka, njegova valorizacija obzirom na sačuvanu povijesnu urbanu i građevnu strukturu te date konzervatorske smjernice za obodne i dvorišne strukture. Adaptacija postojećih dvorišnih i gospodarskih građevina s novim funkcijama i prihvatljivim oblikovanjem koji će respektirati izvorno oblikovanje trebao bi donijeti nove vrijednosti u skladu s potrebama stanovnika i posjetitelja prostora. Analiza bloka je prostorni okvir za uopćeno sagledavanje mogućnosti intervencija dok je analiza pojedinih parcela te opće smjernice sagledavala detaljnije.

Jedan od ciljeva ove studije je i izrada uvjeta i smjernica za nove graditeljske zahvate na nekonsolidiranim područjima kao što je primjer bloka Y (omeđen ulicama Haulikovom, Šimunićevom, Klaićevom i Kukuljevićevom) ili prostor ispred bastiona Svetog Josipa. Zahvati na takvim područjima trebaju vratiti izvorne ambijente, ali im dati i novu urbanu vrijednost, čije rješavanje je kompleksno i traži preispitivanje svake nove intervencije u odnosu na izvorni ambijent. To znači da u pojedinim prostorima ne možemo i ne moramo samo konzervirati postojeće stanje, već se treba projektirati na način reinterpretacije naslijeđenog identiteta.

Konzervatorske smjernice i sustav mjera zaštite pokušaj su uravnoteženog spoja očuvanja vrednovanih povijesnih struktura i njihovog uključivanja u suvremeni život grada.

1.2 IZVORI I POLAZIŠTA

Temeljem odredaba za izradu posebne stručne podloge – graditeljsko obilježje s konzervatorskom dokumentacijom, ova stručna podloga treba revidirati postojeću Dokumentaciju za valorizaciju, zaštitu i urbanističko korištenje građevnog tkiva unutar Zvijezde iz 1979. godine, koju je izradio Centar za povijesne znanosti – Odjel za povijest umjetnosti iz Zagreba, na način da se u odnosu na proteklo vrijeme (više od 30 godina) revaloriziraju vrijednosti objekata u skladu s današnjom važećom legislativom i stručnim saznanjima te na temelju današnjeg građevnog stanja utvrde prijedlozi intervencija i zaštite.

Ova konzervatorska studija temelji se na rezultatima istraživanja i valorizaciji koji su obrađeni u prije izrađenoj konzervatorskoj dokumentaciji, a najvažnija je dolje navedena:

1. URBANISTIČKA CJELINA KARLOVAC, KONZERVATORSKA DOKUMENTACIJA, 1969. GODINE.

Dokumentaciju je izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Zagrebu, a sastoji se od kataloga građevina s opisom, datacijom i valorizacijom. Tijekom izrade studije napravljene su i radne snimke tlocrta svih građevina, a kod važnijih građevina i pročelja.

2. ANALITIČKE STUDIJE KARLOVAČKE „ZVIJEZDE“:

- Povijesno-umjetničke i urbanističko-arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija (Centar za povijesne znanosti, Centar za povijest umjetnosti), koja je prvi put detaljno analizirala "Zvijezdu" kao cjeloviti prostor, prema nižim prostornim jedinicama insulama, pojedinačnim parcelama i građevinama, te dala detaljne smjernice za iste.
- Sociološka studija (mr Miroslav Jilek)
Studija se bavi problemom revitalizacije arhitektonsko urbanističke spomeničke cjeline s jedne strane, a s druge strane problemom revitalizacije socijalnog sloja stanovništva.
- Studija regulacije prometa (arh. Ivan Lay, urbanist) iz 1979. godine dala je detaljnu analizu tadašnjeg stanja i prijedlog etapnog razvitka prometnog sistema u "Zvijezdi" postepenim pretvaranjem prostora "Zvijezde" u pješačku zonu, izmještanjem parkirališta i garaža rubno van "Zvijezde" uz posebni režim za opskrbu, komunalna vozila i stanare s posebnim režimom kretanja.

3. KONZERVATORSKA DOKUMENTACIJA I SMJERNICE ZA URBANISTIČKO-ARHITEKTONSKO RJEŠENJE TRGA JOSIPA BANA JELAČIĆA S RUBNO IZVEDENIM GRAĐEVINAMA.
(KONZERVATORSKI ODJEL KARLOVAC, 2008.)

Ova konzervatorska dokumentacija izrađena je na osnovu odluke Poglavarstva Grada Karlovca da se pristupi izradi dokumentacije tj. provedbi natječaja za idejno urbanističko –arhitektonsko rješenje za uređenje centralnog Trga bana Josipa Jelačića u Karlovcu s okolnim građevinama odnosno, područje centralnog prostora "Zvijezde". Polazišna točka za provedbu natječaja bile su analize i detaljne smjernice za centralni trg i okolne građevine.

4. STUDIJA POPLOČENJA OTVORENIH POVRŠINA U POVIJESNOJ JEZGRI KARLOVCA-ZVIJEZDI.
(MR. SCI. D. STEPINAC, DIA I M. MUŽAR, PROF. POV. UMJ. I POV., 1995.)

Ovom studijom izvršena je analiza povijesne matrice "Zvijezde" u odnosu na današnje stanje. Određena je granica obuhvata popločenja hodnih i vozničkih ploha, analizirano je nastajanje i oblikovanje trgova u povijesnom centru i prijedlog obnove

Prilikom izrade ove studije analizirana je i sljedeća dokumentacija:

1. Konzervatorska dokumentacija sa propozicijama za arhitektonsko oblikovanje objekta i uređenje prostora bloka „Z“ uz Kukuljevićevu ulicu u Karlovcu. (M. Šah-Radović, Đ. Cvitanović, M. Kruhek, 1979.)
2. Kavana „Central“, Karlovac, Daničićeva ulica – Konzervatorska studija – prijedlog obnove kavane (Z. JerasPohl, dia, 1985.)
3. Projekt rekonstrukcije i uređenja dijela Radićeve ulice. ("Arhing" d.o.o. Karlovac, „Sava“ d.o.o. Karlovac, „Ena“ d.o.o. Karlovac, 2006.)
4. Studija unapređenja regulacije prometnih tokova i parkiranja u zaštićenoj povijesnoj Cjelini grada Karlovca – "Zvijezdi". ("Prometis" d.o.o. Zagreb, 2007.)
5. Povijesni razvoj grada Karlovca (Preklapanje karata i izrada 3D modela tvrđavskog Sistema). (Luka Babić, Boško Pribičević, Almin Đapo, Zagreb, 2012.)
6. Preobrazba bastionskih utvrđenja grada Karlovca. (Damir Krajnik, Zagreb, 2007.)
7. Idejno rješenje prezentacije arheološkog lokaliteta „Zvijezda“, Karlovac. (Omega Engineering d.o.o, Dubrovnik, 2004.; Željko Peković, voditelj projekta)

1.2.1. STANJE ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA NA PODRUČJU OBUHVATA UPU-A "ZVIJEZDA"

Prostor "Zvijezde" zaštićen je Rješenjem o registraciji Kulturno-povijesne urbanističke cjeline grada Karlovca koja obuhvaća širi prostor Karlovca, od 23. Listopada 2009.godine. Prostor "Zvijezde" valoriziran je kao zona A i djelomično zona B kako je navedeno u rješenju, s mjerama zaštite. Područje obuhvata UPU "Zvijezde" valorizirano je kao zona "A", s devastiranim dijelovima unutar "Zvijezde" valoriziranih kao zona "B". Zoni "B" pripada blok omeđen Kukuljevićevom, Šimunićevom, Haulikovom i Klaićevom ulicom; te zgrade staračkog doma i Tehničke škole.

Sukladno točki 3.3. Upute o utvrđivanju sustava mjera zaštite za nepokretna kulturna dobra predložena za upis u Registar kulturnih dobara (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, KLASA: 612-08/04-01-06/03, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-3, Zagreb od 31. ožujka 2004.), na području kulturno-povijesne urbanističke cjeline Karlovac utvrđene su zone "A" (potpuna zaštita povijesnih struktura), "B" (djelomična zaštita povijesnih struktura) i „C“ (ambijentalna zaštita, koja je izvan obuhvata ove studije) u kojima se primjenjuje slijedeći sustav mjera zaštite:

Zona „A“ (potpuna zaštita povijesnih struktura) obuhvaća područje unutar najstarije jezgre grada (područje Zvijezde) omeđeno vanjskim rubom tvrđavskog šanca.

Sustavom mjera zaštite u ovoj zoni uvjetuju se mjere cjelovite zaštite i očuvanja svih kulturno–povijesnih vrijednosti uz najveće moguće poštivanje tradicije i funkcije prostora i sadržaja. Na području ove zone strogo se kontrolira unošenje novih struktura i sadržaja

stranih ili neprikladnih sačuvanim kulturno-povijesnim vrijednostima. Prilagođavanje postojećih povijesnih funkcija i sadržaja suvremenim potrebama može se prihvatiti uz minimalne fizičke intervencije u povijesne strukture. Prihvatljive su metode sanacije, konzervacije, restauracije, konzervatorske rekonstrukcije i prezentacije. Posebna se pažnja ima posvetiti bogatoj arheološkoj baštini sačuvanoj u ovoj zoni. Na području ove zone sve intervencije u prostoru uvjetovane su prethodnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima, a svaka je podređena rezultatima provedenih istraživanja.

Zona "B" (djelomična zaštita povijesnih struktura) Zoni "B" pripada blok omeđen Kukuljevićevom, Šimunićevom, Haulikovom i Klaićevom ulicom; te zgrade staračkog doma i Tehničke škole, a koji se nalaze na području zone "A". U ovoj zoni također se nalazi niz značajnih pojedinačno zaštićenih kulturnih dobara.

Sustavom mjera zaštite u ovoj zoni uvjetuje se zaštita osnovnih elemenata povijesne planske matrice i karakterističnih skupina građevina, pojedinih posebno zaštićenih građevina i drugih, za ukupnost određene kulturno-povijesne cjeline važnih vrijednosti, a prije svega oblika građevina i sklopova, gabarita i povijesnih sadržaja. Na području ove zone uvjetovati će se intervencije u smislu prilagođavanja funkcija i sadržaja suvremenim potrebama, ali bez bitnih fizičkih izmjena sačuvanih elemenata povijesnih struktura. Prihvatljive su metode konzervacije, rekonstrukcije, interpolacije, rekompozicije i integracije u cilju povezivanja povijesnih s novim strukturama i sadržajima koji proizlaze iz suvremenih potreba. Na području ove zone sve intervencije u prostoru uvjetovane su prethodnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima, a svaka je podređena rezultatima provedenih istraživanja.

Pojedinačno zaštićene građevine:

Redni broj	Zaštićeno kulturno dobro	Broj Registra
1.	Zgrada gradskog muzeja, Strossmayerov trg 7	Z-3084
2.	Zgrada velike vojarne, Trg bana Jelačića	Z- 3553
3.	Zgrada, Strossmayerov trg 1	Z-266
4.	Zgrada, Strossmayerov trg 2	Z-4804
5.	Zgrada, I. Kukuljevićeva 20	Z-265
6.	Palača Drašković, Radićeva ulica 15	Z-5505
7.	Palača Gutterer, Banjavčićeva ulica 14	Z-4547
8.	Crkva Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom	Z-267
9.	Pravoslavna crkva sv. Nikole	Z-5605

1.2.2. OSVRT I OBVEZE IZ VAŽEĆE PROSTORNO-PLANSKE DOKUMENTACIJE

U svrhu izrade konzervatorske dokumentacije i smjernica revidirana je relevantna postojeća prostorno planska dokumentacija i analitičke studije sukladno reambulaciji stanja na terenu kao i valorizaciji postojećeg stanja, a temeljem složenih konzervatorskih istraživanja i uvida u arhivsku dokumentaciju.

IZVADAK IZ PROSTORNOG PLANA KARLOVAČKE ŽUPANIJE IZ 2001. GODINE

(Županijski zavod za prostorno uređenje, Karlovac, 2001. godina)
(Konzervatorska studija za Prostorni plan županije, 2000. godina, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine i Konzervatorski odjel u Karlovcu)

1. POLAZIŠTA / 3. PREGLED POVIJESNO-PROSTORNOG RAZVITKA

Osnovni podaci o položaju i ulozi Karlovca u Karlovačkoj županiji

Najznačajniji građevni pothvat ovog razdoblja (15-16.st.), vezan uz obranu Slavonije i Kranjske od Turaka, jest gradnja velike karlovačke Tvrđave 1579. godine prema idealnom planu renesansnog fortifikacijskog grada. Tvrđava postaje sjedište generalata iz kojeg se upravlja Hrvatskom vojnom krajinom, a ujedno je bila začetak urbanog naselja koje je danas vodeće administrativno, gospodarsko i kulturno središte ovoga područja.

Nove, stabilnije prilike od početka 18.st. omogućile su znatniji razvoj naselja, naročito onih središnjih u kojima započinje proces urbanizacije (Karlovac, Ogulin i Slunj), pri čemu su gradnja i planske matrice baroknih stilskih osobina. Unutar ustroja Vojne krajine postojala je i povlastica slobodnoga kraljevskoga grada koju dobivaju građani Karlovca.

2. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA/1. VALORIZACIJA I KLASIFIKACIJA KULTURNE BAŠTINE

Povijesna naselja

Svega je nekoliko naselja (i to planskom gradnjom) doseglo visok stupanj urbanizacije uz stilske i oblikovne kvalitete gradnje. To se odnosi na gradove Karlovac i Ogulin. Uz vrijeme nastanka, za njihovu objektivnu klasifikaciju, svakako su najvažniji stupanj složenosti i čitljivosti te individualnost oblika i očuvanost najkvalitetnijih razvojnih faza njihovih struktura. Prema tim kriterijima u najvrjednija povijesna naselja spadaju urbanističke cjeline grada Karlovca i Duge Rese.

No, služeći se nekim od kriterija za veći dio povijesnih naselja Županije, koja su danas nositelji središnjih funkcija, moguće je s relativnom točnošću uspostaviti sljedeću vrijednosnu hijerarhiju:

- povijesna naselja dobro očuvane planske matrice i građevne strukture iznimnih individualnih, dokumentarnih i znanstvenih vrijednosti (Karlovac-Zvijezda, Duga Resa)

IZVADAK IZ GENERALNOG URBANISTIČKOG PLANA GRADA KARLOVCA IZ 2011. GODINE

(GUP Karlovac, Glasnik grada Karlovca br. .../11., 2011

IZVODI iz tekstualnog dijela GUP-a (2011. godina) koji se odnose na povijesnu jezgru grada:

Provedbene odredbe iz GUP-a koje se odnose na područje "Zvijezde"

OPĆE MJERE ZAŠTITE SVIH KULTURNIH DOBARA

Mjere zaštite kulturnih dobara iz prethodnog Članka treba vršiti u skladu s važećom zakonskom regulativom (Zakon o zaštiti kulturnih dobara, Zakon o prostornom uređenju i gradnji i dr.).

Mjere zaštite i očuvanja zaštićenih i preventivno zaštićenih kulturnih dobara utvrđuje i provodi nadležno tijelo (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu) za sve zahvate u prostoru, i kada se za zahvat u prostoru izdaje akt kojim se odobrava građenje (temeljem Zakona o prostornom uređenju i gradnji) i kada se zahvat u prostoru ne izdaje akt kojim se odobrava građenje (temeljem Pravilnika o jednostavnim građevinama i radovima).

Mjere zaštite i očuvanja evidentiranih kulturnih dobara utvrđeni su ovim Planom, ali se može zatražiti mišljenje nadležnog tijela (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu), ako organi lokalne uprave za to nađu interes i/ili potrebu u provedbi ovoga Plana.

Mišljenje iz prethodnog Stavka ovog Članka može se zatražiti i za građevine koje graniče s kulturnim dobrima iz prethodnog Članka, osobiti ako se građevine nalaze na vidljivim mjestima važnim za sliku naselja ili krajolika.

Za kulturna dobra iz prethodnog Članka za koja se predlaže uspostava mjera zaštite temeljem Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (PMZ = Z ili P) nadležno tijelo (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu) pokrenut će postupak uspostave zaštite po službenoj dužnosti.

Kulturna dobra iz prethodnog Članka za koja se ne predlaže uspostava mjera zaštite temeljem Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (PMZ = E) smatraju se kulturnim dobrima od lokalnog značenja te ih Grad Karlovac može zaštititi svojom odlukom u skladu s Člankom 17. Zakon o zaštiti kulturnih dobara.

POVIJESNE GRADITELJSKE CJELINE

Mjere zaštite i očuvanja povijesne graditeljske cjeline Karlovac utvrđene su Rješenjem Ministarstva kulture te glase:

- **U zoni A** (zoni potpune zaštite povijesnih struktura) uvjetuju se mjere cjelovite zaštite i očuvanja svih kulturno – povijesnih vrijednosti uz najveće moguće poštivanje tradicije i funkcije prostora i sadržaja. Na području ove zone strogo se kontrolira unošenje novih struktura i sadržaja stranih ili neprikladnih sačuvanim kulturno-povijesnim vrijednostima. Prilagođavanje postojećih povijesnih funkcija i sadržaja suvremenim potrebama može se prihvatiti uz minimalne fizičke intervencije u povijesne strukture. Prihvatljive su metode sanacije, konzervacije, restauracije, konzervatorske rekonstrukcije i prezentacije. Posebna se pažnja ima posvetiti bogatoj arheološkoj baštini sačuvanoj u ovoj zoni. Na području ove zone sve intervencije u prostoru uvjetovane su prethodnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima, a svaka je podređena rezultatima provedenih istraživanja.

- **U zoni B** (djelomična zaštita povijesnih struktura) sustavom mjera zaštite uvjetuje se zaštita osnovnih elemenata povijesne planske matrice i karakterističnih skupina građevina, pojedinih posebno zaštićenih građevina i drugih, za ukupnost određene kulturno-povijesne cjeline važnih vrijednosti, a prije svega oblika građevina i sklopova, gabarita i povijesnih sadržaja. Na području ove zone uvjetovati će se intervencije u smislu prilagođavanja funkcija i sadržaja suvremenim potrebama, ali bez bitnih fizičkih izmjena sačuvanih elemenata povijesnih struktura. Prihvatljive su metode konzervacije, rekonstrukcije, interpolacije, rekompozicije i integracije u cilju povezivanja povijesnih s novim strukturama i sadržajima koji proizlaze iz suvremenih potreba. Na području ove zone sve intervencije u prostoru uvjetovane su prethodnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima, a svaka je podređena rezultatima provedenih istraživanja.

Mjere zaštite perivojnih, pejzažnih i ostalih zelenih površina u obuhvatu povijesnih graditeljskih cjelina su:

- Zelene površine u obuhvatu povijesnih graditeljskih cjelina treba zaštititi, kultivirati i urediti u skladu s njihovim specifičnostima oblika, smještaja i povijesnih elemenata.

- Perivoji:

- Šetalište dr. F. Tuđmana specifično po peterostrukom drvoredu kestena, šetnicama i pročeljima registriranih spomeničkih stambenih građevina, treba pažljivo održavati i oplemeniti manjim arhitektonskim i skulpturalnim elementima.

- Gradski perivoj uz Zorin dom, likovni paviljon i kino Edison treba perivojno održavati i unaprijediti novim kvalitetnim elementima, osobito prostor oko Lopašićeva spomenika, a trg ispred Zorin doma treba urediti i održavati u skladu s urbanističkim i perivojnim konceptom prostora.

- Vrbanićev perivoj treba u cijelosti obnoviti prema konzervatorskoj studiji uz uređenje svih perivojnih površina, uklanjanjem sadržaja teniskoga kluba na novu lokaciju osim samih igrališta, uređenjem šetnice uz Koranu, definiranje završetka drvoreda i izlaza na Koranu i stube pontonskog mosta građevinom suvremenog oblikovanja i materijala (provedbom urbanističko-arhitektonskog natječaja), izvedbom pontonskog mosta i prijelaza na desnu obalu Korane.

- Uz Vrbanićev perivoj, između Hrvatskoga doma i ceste Prilaz Korani, treba osigurati proširenje i uređenje kvalitetne perivojne površine.

- Arboretum kao novi perivoj uz Ruski put kvalitetna je perivojna površina koju treba u cijelosti završiti i opremiti različitim perivojnim sadržajima i elementima uređenja.

- Šanac (opkop, grabište) oko "Zvijezde":

- Potrebno je predvidjeti i urbanističko-arhitektonskim natječajem odrediti način rekonstrukcije dijela šanca u izvornom obliku s dva bastiona, od sjevernog ulaza u grad na Banskim vratima do Ruskoga puta. U istočnom dijelu šanca potrebno je ukloniti sve neintegrirane vojne građevine, a u okviru izvedbe projekta rekonstrukcije osigurati prostore za potrebe Veleučilišta, odnosno podzemne garaže i parkirališta, ali tek nakon realizacije urbanističko-arhitektonskog natječaja. Tek nakon realizacije projekta rekonstrukcije bastiona, kurtina, šančeva i glacisa koji će osigurati prostore za funkcioniranje svih sadržaja Veleučilišta moguće je razmišljati o uklanjanju vojarne Bana Jelačića u šancu, a do tad je omogućena njena sanacija i rekonstrukcija te stavljanje u funkciju za potrebe Veleučilišta, odnosno Studentskog doma.

- Ostali dio tvrđavskog sustava treba dodatno redizajnirati na bastionima, kurtinama, šančevima i glacisu, na povijesnim ulazima u grad (južna vrata i Riječka vrata na Radićevoj ulici prema arheološkim i arhivskim istraživanjima), te oblikovno naglasiti novi ulaz u "Zvijezdu" u ulici Kralja Tomislava, kao poveznici s novim gradskim centrom, a na izlazu iz

"Zvijezde" na Ruskom putu suziti pojas uz cestu uklanjanjem zemljanog nasipa u grabi. Gradska graba treba biti čista travnata površina bez visokih nasada, s minimalnim perivojnim detaljima i stazama, kako bi se mogla očitati u svom obliku i širini i naglasiti građevnu strukturu same "Zvijezde". Šetnica po obodu grabe s drvoredima treba se održavati u prepoznatljivim gabaritima. Perivoj kod Kovačićeve ulice treba na vanjskom obodu naglasiti drvoredom, a unutarnje površine treba očistiti, kako bi se naglasila vanjska linija šanca i poveznica na drvored u Draškovićevoj ulici i dalje prema Crnoj promenadi.

- Sjeverozapadni bastion uz Cesarčevu ulicu s ostacima središnjega Spomenika NOB-a treba redizajnirati te odrediti sadržaj prezentacije u dogovoru Grada i Uprave za zaštitu kulturne baštine, uz preporuku pronalaženja odgovarajuće novog mjesta za spomenik izvan užega gradskog prostora.

- Tehničku školu s igralištem i plinsku stanicu uz starački dom treba u potpunosti ukloniti.

- Športsko igralište uz Sokolski dom može se zadržati u postojećim gabaritima, uz mogućnost korištenja i za otvoreno klizalište. Sve prateće tehničke građevine za potrebe klizališta treba izvesti ukopane. Košarkaško igralište u šancu može ostati u postojećim gabaritima i uz minimalnu tehničku opremu montažno-demontažnog tipa (pozornica).

POVIJESNE GRAĐEVINE

Mjere zaštite i očuvanja povijesnih građevina određuju se sukladno valorizaciji kulturnog dobra, a usmjerene su prvenstveno na konzervaciju povijesnih struktura, odnosno uporabu izvornih oblika, materijala i tehnika prilikom provođenja sanacije i rekonstrukcije, uz adekvatna stručna istraživanja i dokumentiranja.

Za zaštićene i preventivno zaštićene povijesne građevine primarno je provođenje konzervacije, primjereno održavanja i konsolidacije struktura koje nisu oštećene te su zadržale svoja izvorna obilježja. Lakše oštećene dijelove ili dijelove koji su neznatno izgubili svoja izvorna obilježja moguće je sanirati prema izvornim oblicima u izvornim materijalima i tehnikama. U manjoj mjeri moguća je rekonstrukcija uništenih dijelova ili obilježja, prema rezultatima istraživanja, arhivskoj građi i dokumentaciji, isključivo u izvornim materijalima i tehnikama. Prije izvođenja planiranih zahvata potrebno je provesti sustavna istraživanja (arheološka, konzervatorska, restauratorska, stanja konstrukcije i dr.) kao i detaljno dokumentiranje građevine i njenih dijelova. Projektna dokumentacija između ostalog treba sadržavati i elaborat prezentacije, korištenja i održavanja građevine. Neposredna okolica građevine predstavlja širi prostor koji pripada građevini za obavljanje njene povijesne funkcije uključujući prateće građevine i sadržaje, odnosno područje koje će štiti njenu cjelovitost u prostoru.

Evidentirane povijesne građevine koje se nalaze u dobrom stanju potrebno je primjereno održavati. Sanaciju oštećenih povijesnih struktura moguće je provoditi isključivo prema izvorniku u povijesnim materijalima i tehnikama. Rekonstrukciju uništenih povijesnih struktura moguće je provoditi prema povijesnim oblicima, povijesnim materijalima i tehnikama, odnosno u suvremenim materijalima i tehnikama koje nisu u sukobu sa izvornim strukturama. Prije izvođenja planiranog zahvata potrebno je provesti nužna istraživanja za provođenje istog. Projektna dokumentacija izmjenu ostalog, treba sadržavati i snimku postojećeg stanja za predmetni zahvat.

Mjere zaštite obrambenih građevina:

- Velika vojarna treba maksimalno očuvati svoju izvornost u svom urbanističkom i arhitektonskom konceptu, a potrebno ju je prenamijeniti za javne i stambene funkcije uklanjanjem neintegriranih građevina, obnovom i očuvanjem izvornog arhitektonskog volumena, konstruktivnih i stilskih elemenata te s novim funkcionalnim uređenjem koje neće narušiti svojstva kulturnog dobra.

Osim povijesnih građevina, postoji niz građevina koje u povijesnoj strukturi grada imaju značajnu ulogu i zaštićene su unutar povijesnih urbanih cjelina, kao što su: školske zgrade u Domobranskoj i Radićevoj ulici, Hrvatski dom, Zorin dom i ULAK u gradskom perivoju, žitna kuća na Zrinskom trgu, hotel u Vrbanićevu perivoju, gimnazija na Rakovcu, Oružana, Domobranska vojarna i dr. Vojne građevine (npr. Oružana, garnizonska vojarna u Ulici P. Miškine, te vojna skladišta neintegrirana u prostor grada i šanca zajedno s Bosanskim magazinom na jugoistočnom bastionu) potrebno je prenamijeniti u javne i stambene funkcije, uklanjanjem neintegriranih građevina, obnovom i očuvanjem izvornog arhitektonskog volumena, konstruktivnih i stilskih elemenata, s novim funkcionalnim uređenjem koje neće narušiti svojstva kulturnog dobra.

U obuhvatu GUP-a postojao je niz sakralnih građevina koje su tijekom povijesti uklonjene: crkve sv. Mihovila, sv. Jakova, sv. Antuna, sv. Florijana, sv. Josipa, sv. Ćirila i Metoda, sv. Barbare, te kapele sv. Križa, sv. I. Nepomuka, sv. Jelene, sv. Marije Magdalene, kapela u starom gradu Dubovcu i židovska sinagoga. Omogućuje se njihova obnove prema izvorniku, ili obilježavanje mjesta parternim arhitektonskim ili perivojnim uređenjem uz konzervatorske uvjete, te na taj način njihovo ponovno urbanističko, funkcionalno ili simboličko postavljanje u tkivo grada.

MEMORIJALNA BAŠTINA

Mjere zaštite i očuvanja memorijalne baštine potrebno je provoditi s obzirom na prirodne i graditeljske elemente koji ih tvore te povijesni značaj i događaj koji obilježavaju. Ovom podlogom utvrđeni su opći uvjeti zaštite za isključivo graditeljske elemente.

Utvrđuju se sljedeće mjere zaštite i očuvanja graditeljskih elemenata zaštićene i evidentirane memorijalne baštine :

- Memorijalne građevine odnosno njihove ruševine potrebno je adekvatno održavati te primjereno obilježiti.
- Prilikom sanacije potrebno je primijeniti izvorne materijale i tehnike gradnje, a nova izgradnja moguća je u suvremenim materijalima.

URBANA OPREMA

Utvrđuju se sljedeće mjere zaštite i očuvanja zaštićene i evidentirane urbane opreme: održavanje, konzervatorsko-restauratorski radovi za čišćenje skulpture i konsolidacija postolja, čišćenje i održavanje

ARHEOLOŠKI LOKALITETI I ZONE

Ako se pri izvođenju građevinskih ili bilo kojih drugih radova koji se obavljaju na površini ili ispod površine tla, na kopnu ili u vodi naiđe na arheološko nalazište ili nalaze, osoba koja izvodi radove dužna je prekinuti radove i o nalazu bez odgađanja obavijestiti nadležno tijelo u skladu s Člankom 45. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

Za arheološke lokalitete i zone utvrđuju se sljedeće mjere zaštite i očuvanja:

- Na osnovu rezultata istraživanja utvrdit će se daljnji postupak u zaštiti predmetnog arheološkog lokaliteta ili zone.
- Prioritetna istraživanja potrebno je provoditi na područjima koja se namjenjuju intenzivnom razvoju infrastrukturnih i elektroničkih komunikacijskih sustava te iskorištavanju mineralnih i drugih sirovina.
- Potrebno je provođenje probnih arheološka istraživanja kako bi se odredile granice zaštite te njihovo detaljno kartiranje i dokumentiranje. Navedena istraživanja potrebno je provesti prije vršenja građevinskih i drugih radova, odnosno prije ishođenja akata kojim se odobrava građenje.

1.3. POVIJESNI RAZVOJ GRADA KARLOVCA

Povijesne okolnosti prije izgradnje tvrđave Karlovac

Grad Karlovac prvo je urbano naselje izgrađeno između tokova dviju rijeka odnosno, u blizini ušća Korane u Kupu, ali je širi prostor grada bio kontinuirano naseljen već od najranijih povijesnih razdoblja, o čemu svjedoče arheološki nalazi i lokaliteti od pretpovijesti do srednjeg vijeka.

Grad Karlovac izgrađen je planski i u kratkom roku, za razliku od starijih naselja koja su nastajala organski i postepeno, vezano za prirodne i gospodarske uvjete razvoja u prostoru. Za naseljavanje ovog područja u starijem razdoblju odlučujuću su ulogu imali povoljni topografski uvjeti i geografski položaj. Mikro lokacija s močvarnim terenom, rijekama i šumama bila je povoljna za obranu od neprijatelja, a šume i rijeke bogate divljači i ribom osiguravale su prehranu stanovnika.

Posebnu i trajnu vrijednost ovog prostora ima njegov transregionalni položaj između Podunavskog, Alpskog i Primorskog bazena odnosno, položaj na prometnim pravcima koji su od prapovijesti do danas, riječnim tokovima i cestama kroz doline i planinske prijevoje povezivali ovaj prostor u smjeru sjever-jug i istok-zapad. U antičko doba važna cesta je, preko karlovačkog područja, povezivala Panoniju s Jadranskim morem kod Senja, a kad je nakon turskih osvajanja taj pravac postao nedostupan i opasan, aktiviran je put preko Dubovca i Gorskog Kotara koji je povezivao posjede Zrinskih s Primorjem. U 18. stoljeću uspostavljen je povezani riječni i cestovni promet: riječni Dunavom, Savom i Kupom, a cestovni sa tri ceste koje vode iz Karlovca prema moru, Karolinom, Jozefinom i Lujzijanom. Cestovni koridori i povezivanje različitih regionalnih bazena i danas su bitno obilježje ovog prostora i značaja grada Karlovca.

U srednjem vijeku širi prostor južno i jugoistočno od današnjeg Karlovca bio je dobro naseljen, a društveno i teritorijalno organiziran u stare župe koje su većinom bile pod upravom vlastelinstva u Steničnjaku. Neposredno okruženje, kao i mjesto izgradnje nove tvrđave, u srednjem vijeku je pripadalo vlastelinstvu Dubovac sa starim utvrđenim gradom ispod kojeg su se već u srednjem vijeku razvila značajna naselja: Gornja i Donja Varoš Dubovac, Gaza i Švarča. Gaza se spominje 1262. godine kao župa s crkvom sv. Jakova, Dubovac 1339. godine kao posebna crkvena župa sa župnikom, a Švarča se spominje u darovnici bana Stjepana Babonića 1313. godine.

Stari srednjevjekovni grad Steničnjak, a uz njega stari gradovi Budački, Belaj, Dubovac i Ozalj te niz kaštela, kula i čardaka bili su kroz 15. i 16. stoljeće, do izgradnje tvrđave Karlovac, neposredni obrambeni pojas koji je branio gornje Pokuplje od prodiranja Turske vojske prema austrijskim nasljednim zemljama, Koruškoj i Kranjskoj. Veći dio tog prostora služio je i dalje, nakon izgradnje tvrđave Karlovac, kao zaštita i organiziran je kao predobrambeni pojas pred novom tvrđavom zajedno sa starim utvrđenim gradovima koji su postepeno došli pod vojnu vlast koja ih je koristila prema prilikama na ratnoj granici.

U neposrednoj okolini nove tvrđave Karlovac bilo je kroz njezinu povijest i drugih objekata uključenih u neposrednu organizaciju obrane, a na samom početku izgradnje ključnu ulogu imali su stari grad Dubovac, u pozadini granične fronte iza tvrđave i Križanić turanj, koji je sagrađen za zaštitu mosta preko Korane. Križanić turanj se razvio u predstražu na prvoj obrambenoj liniji pred tvrđavom i kroz povijest tvrđave je obnavljan i tretiran kao dio šireg tvrđavskog obrambenog pojasa.

Gradnja tvrđave Karlovac započela je 1579. godine, a razlog i mjesto njezine izgradnje isključivo je vezano za političke i geostrateške prilike u tadašnjem graničnom području između zemalja Habsburške Monarhije i Turskog carstva. Paralelno s izgradnjom tvrđave Karlovac uspostavljena je specifična vojna provincija u graničnom prostoru između Habsburških zemalja i Turskog carstva odnosno, Vojna granica pod direktnom upravom

carskog Ratnog vijeća. Tvrđava Karlovac je u svemu dijelila sudbinu Vojne granice od njezinog osnutka do ukinuća 1871. godine.

Namjera o formiranju Vojne granice, posebne vojne regije sa zasebnom jedinstvenom upravnom, pravosudnom i financijskom strukturom sazrijevala je u dugom periodu kroz 15. i 16. stoljeće. Tome su prethodili drugi važni događaji i pokušaji formiranja sustavne obrane na širem teritoriju uz granicu s Turskim carstvom. U međuvremenu se raspalo Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo, a hrvatske zemlje postale su dio nove Habsburške Monarhije.

Formiranje i organizacija Vojne granice

U vrijeme kad je započela gradnja tvrđave Karlovac zemlje nekadašnjeg Hrvatsko-ugarskog kraljevstva živjele su već više od stoljeća i pol u teškim, dramatičnim prilikama, u neprekidnom strahu od Osmanskog carstva čije su otvorene namjere bile proširiti carstvo na što veći teritorij Evrope. Osvajačka vojska Osmanskog carstva već je u 14. stoljeću krenula na zapad u osvajanje Evrope. Tijekom 14. i prve polovice 15. stoljeća Turci su zauzeli većinu država i pokrajina na jugoistoku Evrope. Kada je 1463. godine pala Bosna, Hrvatska, koja je tada bila u sastavu Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, našla se pod neposrednim udarom osmanlijske ekspanzije.

Obrana granica Ugarsko-hrvatskog kraljevstva dobila je prvorazrednu važnost u državnim poslovima. Ogromnoj turskoj sili, koja je prodirala u širokom pojasu na zapad Evrope, mogla se suprotstaviti samo jednako sveobuhvatna, dobro organizirana obrana. Takva obrana podrazumijevala je centraliziranu državnu vlast, nije mogla biti prepuštena pojedinim feudalcima. Hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin, koji je vladao od 1458. do 1490. godine bio je prvi vladar, dovoljno moćan da centralizira državnu vlast i poduzme stvaranje organizirane obrane zemlje. Obranu kraljevstva započeo je osnivanjem banovina i kapetanija u graničnim područjima što predstavlja početak složene vojne organizacije koja je kasnije prerasla u Vojnu granicu. Već 1463. godine Matija Korvin je oslobodio dio sjeverne i zapadne Bosne i osnovao Jajačku i Srebreničku banovinu, a 1469. godine i Senjsku kapetaniju.

Kroz čitavo 15. stoljeće Turci su neprekidno poduzimali pljačkaške pohode i prodirali duboko u hrvatski teritorij, palili, pljačkali i odvodili ljude u roblje. Kako bi se zaštitio teritorij i ljudi u unutrašnjosti zemlje kralj Matija Korvin izdao je 1471. godine posebnu ispravu kojom je dopustio plemstvu u ugroženim područjima da na svim svojim posjedima mogu graditi obrambene kaštele, a postojeći stari gradovi dodatno su dograđivani i utvrđivani.

U to vrijeme i još stoljeće i pol kasnije, to nije bilo dovoljno da zaustavi Tursku ratnu tehniku i vojnu silu koja je po prvi puta u naše krajeve dovukla moćne opsadne topove uz već poznato vatreno oružje. Matija Korvin umro je bez zakonitog nasljednika pa su ga nakon njegove smrti 1490. godine naslijedili češki kraljevi Vladislav Jagelović i njegov sin Ljudevit II. koji je vladao od 1516. do 1526. godine kada je poginuo u bitci na Mohačkom polju. Nakon njegove smrti hrvatska je ostala bez kralja, a Hrvatsko-Ugarsko kraljevstvo prestalo je postojati.

Nakon smrti Ljudevita II u zemlji je započeo dugogodišnji građanski rat jer se plemstvo podijelilo između dvojice pretendenta na prijestolje: ugarskog vojvode Ivana Zapolje i habsburškog nadvojvode Ferdinanda I. Hrvatski staleži su na izbornom saboru u Cetinu 1. siječnja 1527. izabrali Ferdinanda za svog kralja, neovisno o Mađarima, jer se on zauzvrat obavezao više posvetiti obrani kraljevstva od Turaka. Slavonsko i ugarsko plemstvo podržalo je Ivana Zapolju.

Borba za prijestolje između Ferdinanda i Zapolje trajala je do sredine stoljeća i u velikoj je mjeri oslabilo obrambene sposobnosti zemlje jer joj se nitko nije sustavno posvetio. U međuvremenu su Turci nezaustavljivo napredovali. Nakon katastrofalnog poraza hrvatske vojske na Krbavskom polju 1493. godine Turci su osvojili Liku, Krbavu, Udbinu i Banja Luku, a pale su i dvije banovine; Srebrenička 1512. a Jajačka 1528. godine. Time je zauvijek bila zapečaćena sudbina zemlje između Vrbasa i Une. Tadašnji vladar Sulejman Veličanstveni

usmjerio je svoja osvajanja prema Panonskoj nizini, a krajnji je cilj bio Beč. 1526. prešao je Dravu i zauzeo Osijek, a nakon pobjede na Mohačkom polju već 1529. godine Turci su došli do zidina Beča kojeg su opsjedali. U tridesetim godinama 16. stoljeća provalili su u Štajersku i Kranjsku.

1547. godine Ferdinand je konačno uspio ugovoriti petogodišnje primirje s Turcima, uz obavezu da će zato plaćati sultanu 30 000 dukata godišnje. Primirje je nekoliko puta obnovljano i za to vrijeme se država izgrađivala iznutra i pripremala za oslobodilački rat.

U Beču je već bilo formirano posebno Dvorsko ratno vijeće koje se bavilo isključivo pitanjima obrane i organizacije vojne granice. U sastavu Vijeća važnu ulogu imala je građevna komisija koja je kontrolirala gradnju novih i pratila stanje starih utvrda na prostoru ratne vojne granice. Na čelu komisije bio je glavni graditelj i nadzornik nad tvrđavama koji je redovno obilazio granični prostor i pisao izvješća o stanju utvrda te davao prijedloge za njihovo poboljšanje ili popravak. Ti su pisani izvještaji, među kojima je i veći broj crteža i planova utvrda, danas dragocjeni izvor za njihovo istraživanje i obnovu.

Prvu sustavnu organizaciju ratne vojne granice proveo je 1553. godine Ivan Lenković, vrhovni vojni granični zapovjednik. Granično područje bilo je podijeljeno na Hrvatsku granicu, koja je branila Kranjsku i Slavonsku granicu koja je branila Štajersku. Počela je izgradnja organiziranog i povezanog lanca utvrda i kapetanija od Senja do Đurđevca u kojima su se nalazile stalne vojne posade sastavljene od njemačkih i hrvatskih vojnika.

Od 1544. do 1552. sagrađena je nova utvrda Sisak na ušću Kupe i Save, prva u nizu budućeg sustava utvrda.

Financiranje takve granice bilo je ogroman financijski teret. Hrvatsko plemstvo ostalo je bez podložnika i kmetova koji su pobjegli pred Turcima, a time i bez prihoda. Svoje utvrđene gradove predavali su jedan po jedan vladaru, vojsku nisu mogli uzdržavati. Vladaru je taj teret također bio prevelik pa se i on morao obraćati unutrašnjoaustrijskim staležima i plemstvu.

Ferdinanda je 1564. godine naslijedio njegov najstariji sin Maksimilijan II koji se odmah morao posvetiti organizaciji obrane zemlje jer se Sultan Sulejman ponovno spremao na Beč. Taj je pohod zaustavljen 1566. godine nakon bitke za Siget za vrijeme koje je Sulejman umro.

Njegov nasljednik Selim II potpisao je 1568. godine s Maksimilijanom mir u Jedrenu.

Maksimilijan je podijelio neke ovlasti sa svojom braćom pa je tako Ferdinand II postao nadvojvoda Donje Austrije sa sjedištem u Innsbrucku, a Karlo II nadvojvoda Unutrašnje Austrije sa sjedištem u Grazu. Nadvojvoda Karlo nakon toga izravno je preuzeo i obranu Hrvatske i Slavonske ratne granice. Maksimilijana II naslijedio je njegov sin Rudolf II (car od 1576. do 1612.) koji je svojim stričevima ostavio sve prijašnje ovlasti.

Kad je donesena odluka o gradnji tvrđave Karlovac, Turci su već bili osvojili velik dio hrvatskog prostora. Još u 50-tim godinama 16. stoljeća uspjeli su osvojiti Moslavinu, Viroviticu i Čazmu, probili su obranu na Uni, osvojili Ostrožac, Kostajnicu i Zrin, zauzeli su teritorij između Une i Kupe i jako se približili mjestu na kojem je kasnije podignuta nova tvrđava na sutoku Kupe, Korane i Mrežnice.

Odluka o gradnji tvrđave donijeta je u ožujku 1578. godine u Brucku na Muri, na staleškom saboru habsburških nasljednih zemalja na kojem su donesene i druge sudbonosne odluke vezane za organizaciju ratne Vojne granice i daljnju sudbinu Hrvatske: Hrvatskom i Slavonskom vojnom granicom će ubuduće upravljati Dvorsko ratno vijeće, koje je premješteno u Graz. Sastavljeno je od tri vijećnika iz Štajerske i po dva iz Koruške i Kranjske. Kraljevski namjesnik i vrhovni zapovjednik je nadvojvoda Karlo kojemu je podređen i Hrvatski sabor i ban. Tako je Hrvatska u teškim ratnim prilikama izgubila suverenitet nad velikim dijelom svojeg teritorija za sljedećih tristo godina.

Izgradnja tvrđave

Tijekom lipnja 1578. godine obavljene su pripreme za gradnju nove tvrđave vezano za izbor lokacije, plana gradnje te sakupljanje novca i radne snage. Do 1. prosinca iste godine građevno povjerenstvo, kojem je na čelu bio predsjednik Dvorskog ratnog savjeta F. Pendorpf, donijelo je odluku da će se tvrđava graditi kod ušća Kupe i Korane na prostoru dubovačkog vlastelinstva. S feudalnim vlasnikom grofom Zrinskim postignut je sporazum prema kojem je on ustupio vojnim vlastima zemljište za gradnju tvrđave i stari grad Dubovac, uz odgovarajuću naknadu. Gradnja je započela 13. srpnja 1579. godine odnosno, datum izgradnje upisan je na prvom poznatom planu tvrđave, a navodi se i u povelji koju je izdao car Rudolf II 1581. godine. Glavni graditelj na terenu bio je majstor Matija Gambon, a njegov pomoćnik Zuan Baptista Bianchini, palir.

Tvrđava je podignuta kao glavno vojno središte Hrvatske krajine iz kojeg su planirane i izvođene napadne ratne operacije kojima je trebalo vratiti izgubljeni teritorij, a njezina jaka krajiška posada branila je zemlje u zaleđu, prvenstveno Kranjsku. Ipak, tvrđava nije bila izgrađena kao ratni logor, samo za vojsku, već i kao životni prostor za civilno stanovništvo. Prema pisanim izvještajima o gradnji tvrđave poznato je da su se uz vojsku u tvrđavu useljavali i civili, najprije izbjegli stanovnici starijih naselja Dubovac i Gaza, a kasnije i drugi. Ti su izvještaji također i izvor podataka o tome što je i kada u tvrđavi sagrađeno i što se tek planiralo graditi.

Tvrđava je već nakon godinu dana bila podignuta i u njoj sagrađeni najvažniji vojni objekti: oružarnica, spremište municije, zgrada za opskrbu i živežne namirnice, prva crkva te stanovi za časnike i vojnike. Uz vojne objekte gradile su se i kuće za civile, a već 1579. godine bile su izdane dozvole za dvije takve kuće unutar tvrđave, plemićima Jurju Švaračkom i Bartolu Juričiću. Izvan tvrđave su u ljeto 1580. godine sagrađeni mostovi preko Kupe, koji je tvrđavu povezivao sa sigurnijim zaleđem i centrom u Beču, sjeverno i sjeverozapadno, te preko Korane, koji je vodio prema ratnoj granici, jugoistočno. Prvi mostovi su bili pontonski, tzv. „mostovi na lađah“.

U sljedeće dvije godine unutar tvrđave su se gradile vojne zgrade kao i civilne kuće obrtnika i trgovaca koji su opskrbljivali vojsku. Broj civila unutar tvrđave već tada je bio značajan i zbog toga je car Rudolf II, na zahtjev nadvojvode Karla, 1581. godine izdao povelju s posebnim povlasticama za grad Karlovac. Važan je podatak da se car u povelji obraća i vojnicima i građanima, a Karlovac naziva i gradom („cives civitatis novae Carlstadt...“). Svi stanovnici imali su povlastice slobodnih građana, ali su vojnici u nekim stvarima imali prednost pred civilima. Vojnici su imali prednost u gradnji kuća unutar tvrđave, mogli su je prodati ili ostaviti nasljednicima s pravom vlasništva, a ako su je prodavali prednost pri kupovini imala su vojna lica. Poveljom je grad dobio pravo na dva godišnja sajma i jedan tjedni. Prvi godišnji sajam održavao se na dan sv. Karla, 28. siječnja, a drugi na dan sv. Margarete, 13. srpnja, kao obilježje dana početka gradnje tvrđave. Tjedni sajam je bio određen za subotu, ali je kasnije poveljom kralja Ferdinanda III iz 1639. godine premješten na petak.

Za glavne objekte vojne uprave i crkvu bile su unutar tvrđave određene parcele u središnjim blokovima oko centralnog gradskog trga te prostor ispred sjeverozapadnog ulaza u tvrđavu i Starih gradskih vrata. Kuće civila građene su u drugom redu blokova u odnosu na centralni gradski trg te na prostorima uz bedeme. Svi su prilikom gradnje unutar tvrđave morali poštivati stroga pravila, a jedno od pravila bilo je da kuće nisu smjele biti više od bedema koji su ih štitili. Tako je većina izgradnje u tvrđavi tog vremena bila prizemna, a iz pisanih izvora je poznato da uglavnom bila od drvene građe. Jedini veći objekti, zidani čvrstom građom, bili su crkva i neke od glavnih vojnih zgrada kao što je general komanda. Također se u tvrđavi nije smjelo graditi niti uređivati vrtove neposredno uz zemljane nasipe bedema i bastiona jer je taj prostor morao ostati prazan za nesmetano djelovanje vojske.

Prostor oko tvrđave između Kupe i Korane bio je dio široke obrambene zone pod nadzorom vojske i na tom je prostoru bila strogo zabranjena izgradnja civilnih kuća i uređivanja vrtova.

Između 1581. 1582. godine sagrađena je obrambena kula uz most na Korani, nazvana Križanić turanj po braći koja su u njemu dugo bili glavni zapovjednici. Na čelu karlovačkog građevnog povjerenstva koje je gradilo kulu bio je također majstor Matija Gambon. Turanj je bio utvrđen, okružen opkopom i u njega se ulazilo preko pokretnog mosta i čardaka.

Unatoč zabrani o gradnji kuća izvan tvrđave postoji podatak da je već 1588. godine grof Juraj Zrinski sagradio drvenu kuću uz most na sjeverozapadnoj sigurnijoj strani kupske obale, na današnjoj Baniji. U kući je uredio krčmu u kojoj je zarađivao prodajom vina karlovačkim vojnicima, ali ju je zbog strateških interesa tvrđave ubrzo morao srušiti.

Najstarije karlovačko groblje sa kapelom Svetog Antuna bilo je izvan tvrđave na jugoistočnoj strani nekadašnje glasijske, iza skrivenog puta, na prostoru današnjeg arboretuma uz Crnu promenadu. Groblje je napušteno, a kapela srušena 1740. godine prilikom velike obnove obrambenog pojasa tvrđave.

Od početka gradnje tvrđave pa do kraja 16. te kroz čitavo 17. stoljeće najveći napori i najobimniji radovi odnosili su se na borbu protiv velikih i čestih poplava i popravak porušenih zemljanih nasipa i dijelova obrambenog sklopa.

17. stoljeće

Početkom 17. stoljeća bilo je nekoliko velikih poplava, a velika i razorna 1630. godine potpuno je prekrila vodom tvrđavu i grad. Tvrđavu je 1638. godine pregledala carska komisija za granične utvrde kojoj je na čelu bio glavni inženjer Giovanni Pieroni koji je napisao izvještaj o stanju tvrđave i izradio više planova postojećeg stanja. Na planovima je vidljivo da je unutrašnjost tvrđave bila podijeljena za izgradnju, a izvan nje brisani prostor pod nadzorom vojske. Broj stanovnika u tvrđavi tijekom 17. stoljeća se povećavao o čemu svjedoče izvještaji carskih graničnih komisija o stanju utvrda na granici. U izvještajima se navodi da civili grade svoje kuće i na nedozvoljenim prostorima neposredno uz bedeme i na ulazu u bastione te tamo uzgajaju vrtove. Uglavnom su to bili obrtnici koji su svojim proizvodima opskrbljivali vojsku i ostale stanovnike u tvrđavi i šire.

Prostor glasijske između Kupe i sjeverozapadnog ruba zemljane utvrde s glavnim ulazom odnosno, Starim gradskim vratima, bio je omeđen kanalima za dovod i odvod vode iz jarak tvrđave u Kupu i obratno. Kanali su također bili zaštićeni zemljanim nasipima, a obuhvaćali su i put koji je vodio iz tvrđave prema mostu na Kupi.

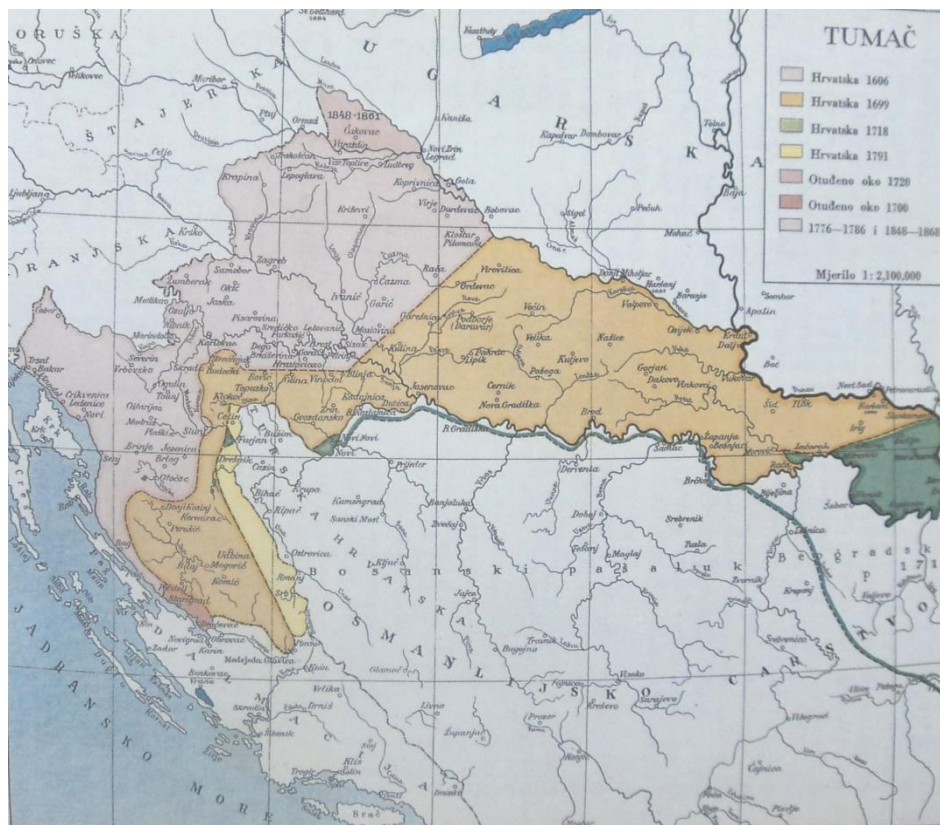
U tom prostoru uz obalu Kupe, lijevo i desno od mosta, podizane su u 17. stoljeću prve drvene nastambe izvan tvrđave i počelo se formirati predgrađe s naseljima trgovaca i obrtnika koji su snabdijevali vojsku i civile. Među njima su posebno bili cijenjeni trgovci i lađari koji su rijekom Kupom prevozili hranu i oružje. Karlovački lađari su već u 17. stoljeću imali svoju bratovštinu Svetog Nikole u kojoj su se međusobno pomagali

Kuće izvan tvrđave su bile drvene i vlasnici su ih gradili uz obavezu da će ih srušiti, ako vojne vlasti to narede. Premda su u okolici vladale ratne prilike preko karlovačkog prostora i dalje se odvijala razmjena dobara između sjevera i juga, Slavonije i jadranske obale, uglavnom preko posjeda Zrinskih. Poznato je da je u 16. stoljeću naselje Dubovac bilo središte solne trgovine odnosno, tu se vršila razmjena soli iz Vinodolskog za žito koje je stizalo iz unutrašnjosti. Na planovima tvrđave koje je 1660. godine izradio glavni krajiški vojni inženjer Martin Stier, vidljivo je da je predgrađe između dva kraka odvodnih i dovodnih kanala već naseljeno. Iz pisanih je izvora poznato da su karlovački puškari dali u predgrađu 1684. godine sagraditi crkvu Svete Barbare oko koje je bilo i groblje.

Posebno važan događaj za izgradnju unutar tvrđave, jednako kao i za duhovni i kulturni život njezinih stanovnika, vezan je za dolazak reda franjevac Bosansko-hrvatske franjevačke provincije 1657. godine kojima su vojne vlasti predale upravu crkve. Već sljedeće 1658. godine franjevci su počeli zidati samostan uz postojeću crkvu i ogradili čitav gradski blok koji posjeduju i danas. Franjevci su u sklopu samostana obavljali i svjetovne sadržaje kao što je

18. stoljeće

Krajem 17. stoljeća promijenile su se geostrateške prilike na prostoru Vojne granice što je izravno utjecalo na gospodarski i društveni život u 18. stoljeću. 1699. godine završen je Veliki Turski rat ili Rat Svete Lige, koji se vodio od 1662. godine kao niz vojnih sukoba između Turskog carstva i tadašnjih evropskih sila. Mir je sklopljen u siječnju 1699. godine u Srijemskim Karlovcima, a prema potpisanom ugovoru Habsburškoj Monarhiji je tada vraćena cijela Ugarska (osim Banata), a u Hrvatskoj Slavonija sa Srijemom, današnja Banovina, Kordun te Lika i Krbava. Tim su mirom Turci zauvijek izgubili posjede u današnjoj Hrvatskoj, a obrambeni pojas je pomaknut na Savu uz koju su u 18. stoljeću podignute moderne tvrđave Brod i Stara Gradiška te dalje Osijek i Petrovaradin.

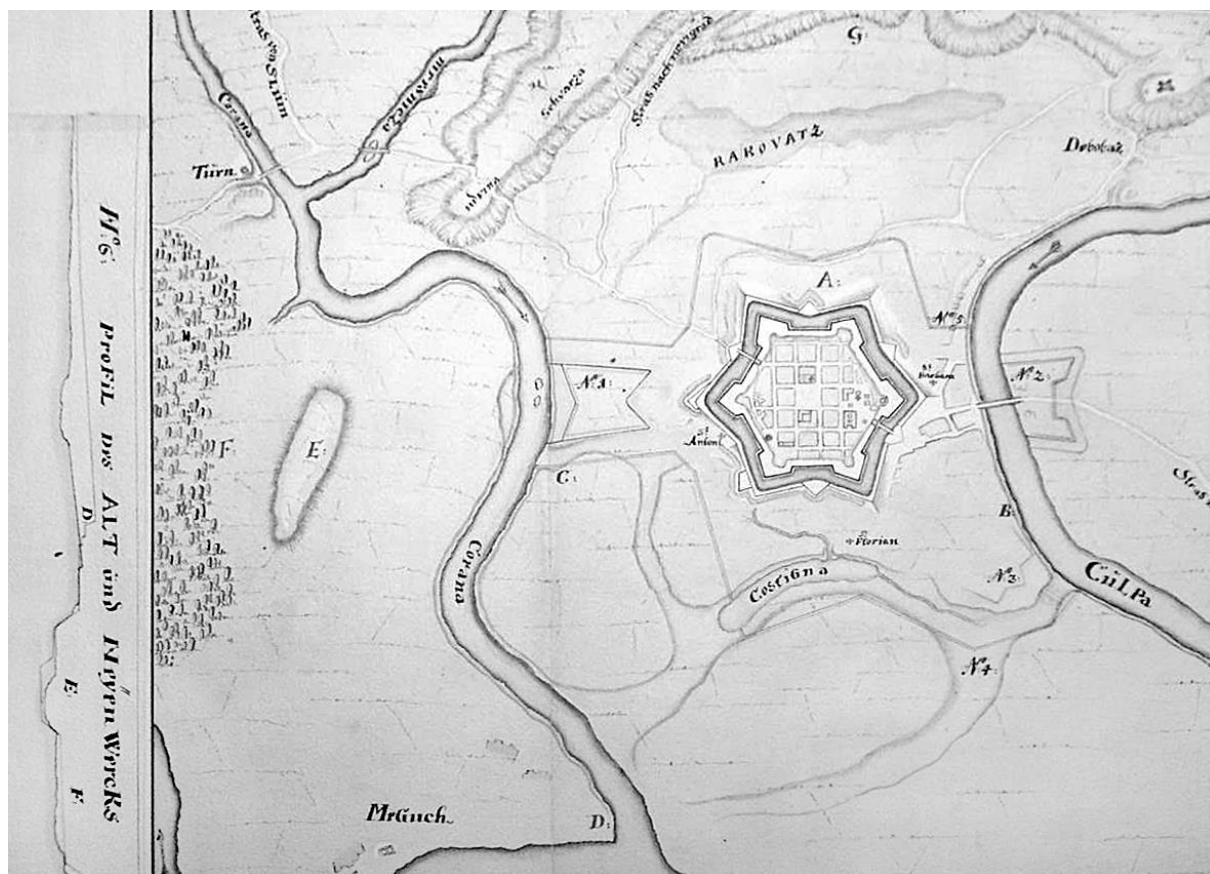

Granica s Turskim carstvom u 16. 17. i 18. stoljeću nakon mira u Srijemskim Karlovcima

Zapadni dio granice najmanje je pomaknut i Hrvatskoj nije bila vraćena nekadašnja Turska Hrvatska kao što su se nadali hrvatski staleži, a Karlovac je i dalje ostao u blizini granice s Osmanlijskim carstvom. Hrvatsko plemstvo očekivalo je da će im biti vraćeni njihovi posjedi na oslobođenom teritoriju te da će se na njima ponovno uspostaviti nadležnost Hrvatskog sabora i bana. To se, međutim, nije dogodilo i jedini rezultat zahtjeva hrvatskih staleža prema vladaru bilo je osnivanje Banske krajine odnosno, poveljom od 15. lipnja 1703. godine područje između Kupe i Une pripalo je pod vojnu nadležnost hrvatskog bana, a za civilne poslove pod Kraljevinu Hrvatsku.

Međutim, premda je tvrđava Karlovac i dalje ostala važna točka u vojno strateškim kombinacijama austrijske carevine, za grad su stvorene mogućnosti za razvoj trgovine i obrta i on je u 18. stoljeću doživio svoj najveći ekonomski procvat. Nakon što je oslobođena Panonska nizina, Ugarska i Slavonija, stvorili su se uvjeti za uspostavu ključne gospodarske transverzale koja je povezivala ugarsku žitnicu s lukama u Hrvatskom Primorju. Koristio se vodeni plovni put, koji je bio najjeftiniji, Dunavom Savom i Kupom do Karlovca gdje se dovezena roba pretovarivala i cestom odvozila do luka u primorju. Taj je put odigrao najvažniju ulogu u gospodarskom razvoju Karlovca čiji vrhunac, ili „zlatno doba“, traju kroz 18. stoljeće do izgradnje željeznice sredinom 19. stoljeća.

Habsburški vladari podupirali su razvoj tranzitne trgovine i pomagali su izgradnju plovni
puteva i cesta te osnivanje velikih trgovačkih kompanija. Kako su putevi od Karlovca do mora
bili nepodesni za veliki tranzitni promet, car Karlo IV dao je 1727. godine sagraditi cestu od
Karlovca do Rijeke i Bakra koja je po njemu nazvana Karolina. Od velikih trgovačkih
kompanija za razvoj Karlovca važne su bile „Temišvarska trgovačka kompanija“, osnovana
1759. godine i „Nova banatska trgovačka kompanija“, osnovana 1768. godine. U Karlovcu se
vezano uz te prednosti naročito razvila trgovina žitom, zatim drvom i drugim proizvodima, a
uz obalu Kupe i brodogradilišta (jedno je bilo na Žorovici uz Kupu prema Dubovcu).

Unutar tvrđave grad se već početkom 18. stoljeća gotovo potpuno obnovio nakon velikog požara iz 1692. godine. Na planu grada iz 1713. godine vidljivo je da su građevne inzule potpuno oblikovane, a glavni vojni i sakralni objekti u funkciji. Prema uputama vojnih vlasti nove su građevine većim dijelom građene od čvrstog materijala.

21

ulogu crkvenog zvonika. U prvoj polovini 18. stoljeća stara crkva je produžena u dijelu svetišta, dozidane su još dvije bočne kapele uz sjeverni zid, uz kapelu M.B. od Loreta iz 17. stoljeća te presvođena lađa baroknim svodom. Dovršena su samostanska krila koja su oblikovala zatvoreno pročelje prema centralnom gradskom trgu i zajedno s crkvom i tornjem zatvorila dva unutrašnja dvorišta: sjeverozapadno gospodarsko dvorište s kapijom i glavnim ulazom u vezi s ulicom te jugoistočno zatvoreno kao klaustar s malim parkom.

Tvrđava Karlovac. Crtež Antona Weissa, 1729.god.

Do sredine 18. stoljeća svi prostori unutar tvrđave bili su popunjeni planskom i neplanskom izgradnjom, a uz starije i nove vojne objekte sagrađen je velik broj civilnih kuća. Stanje izgrađenosti ucrtano je na detaljnom planu tvrđave iz 1752. godine koji je izradio vojni inženjer Anton Bendl. Vojne građevine te franjevački samostan s crkvom zauzeli su parcele u središnjim blokovima oko centralnog trga te u prostoru ispred Starih gradskih vrata, a na istim su pozicijama sačuvane do danas. Do 1752. godine sagrađena je nova četverokrakna Velika vojarna uz jugoistočni rub centralnog trga, Oružana je bila trokrakna i zauzimala je četvrtinu bloka uz sjeveroistočnu stranu trga, a u bloku sjeverozapadno od trga bile su podignute tri časničke zgrade i velika štala Generalata u obliku slova L. U rubnim dijelovima uz bedemske nasipe bile su gusto nanizane manje kuće odvojene gasicama, uskim bočnim prolazima za zaštitu od požara te za zračenje prostorija u središnjem dijelu kuće. Ti su povijesni ambijenti djelomično sačuvani u današnjoj Križanićevoj, Radićevoj i Prešernovoj ulici te na Strossmayerovom trgu.

Zgrada pošte bila je na mjestu današnje zgrade u Radićevoj 14. Gradsko groblje premješteno je 1740. godine na prostor oko kapele Svetog Florijana na sjevernom dijelu glasilice uz rub naselja Gaza i tu je ostalo sve do 1821. godine kada je otvoreno civilno groblje na Dubovcu.

U drugoj polovici 18. stoljeća dogodile su se važne promjene u vojnom, političkom i gospodarskom smislu vezane za organizaciju vojne granice, koje su utjecale na izgled grada i tvrđave. Kako vojna granica više nije služila isključivo za obranu od Turskog carstva sredinom stoljeća započela je njezina reorganizacija i u konačnici je preustrojena po uzoru na ostalu austrijsku vojsku. U vojnom smislu generalati nekadašnje Hrvatske i Slavonske granice ustrojeni su kao pukovnije, a granične postrojbe su po potrebi ratovale na svim ratištima Evrope. Karlovački generalat imao je četiri pukovnije: Slunjsku, Ogulinsku, Otočku i Ličku. Slunjska pukovnija je imala sjedište u Karlovcu u zgradi na uglu današnje Tomislavove i Ulice Grgura Ninskog.

Jedna od novosti koja je uvedena reorganizacijom bili su gradovi vojni komuniteti koji su dobili posebne povlastice da razvijaju obrte i trgovinu, pod kontrolom i u interesu vojnih vlasti

Međutim, i ove upravne strukture, u preuskim vojničkim okvirima, nisu mogle zadovoljiti potrebe grada za ekonomskim rastom i daljnjim širenjem. Stoga je Karlovac 1778. godine uzdignut na rang slobodnog i kraljevskog grada s vlastitim statutom i pripojen pod jurisdikciju novoosnovane Severinske županije. Status grada potvrdio je car Josip II 1781. godine koji je gradu dao statut, grb i pečat i od tada se gradom Karlovcem upravljalo prema statutu.

Na čelu grada bilo je građansko gradsko poglavarstvo sa gradonačelnikom i šest starješina, a građansko gradsko vijeće imalo je 24 zastupnika. Za prvog gradonačelnika izabran je trgovac Ivan Gutterer koji je do tada bio gradonačelnik vojnog komuniteta. Grad je sam upravljao svojom imovinom, određivao mjesto za trgovanje i sajmove, cijene namirnica i razne namete na robu osim slobodnog uvoza vina za vlastite potrebe. Pod gradsku nadležnost spadale su sve zgrade osim vojnih objekata, a iz gradskog područja bili su izlučeni tvrđava, opkop i glasijsa. Privatni posjed vojnika također je potpadao pod jurisdikciju grada.

Od pojedinačnih službi najviše odgovornosti vezanih uz izgled grada imao je gradski konzul. On je morao paziti na čistoću grada, na održavanja taraca pred kućama, na zidanje kuća, da domaći sinovi uče zidarski i tesarski posao, paziti na javne zgrade i da u gradu uvijek bude dovoljno opeka i vapna.

U zadnjoj četvrtini 18. stoljeća izgrađeno je ili nadograđeno i preoblikovano nekoliko značajnih civilnih, javnih i vojnih građevina vezano za promjenu statusa grada Karlovca te za vojnu politiku Habsburške Monarhije. Do 1770. godine sagrađena je zgrada Magistrata na dijelu čestice današnje Gradske vijećnice, okrenuta prema Banjavčičevoj ulici. Tu je zgradu krajem stoljeća, u sklopu barokne obnove gradskih trgova, dogradio i preoblikovao najznačajniji graditelj u Karlovcu toga vremena Josip Stiller. Stilleru se pripisuje i najznačajnija građanska barokna palača u gradu koju je dao sagraditi gradonačelnik Ivan Gutterer, danas Banjavčičeva 14. Josip Stiller je bio je glavni fortifikacijski graditelj i sagradio je najistaknutije zgrade novog, baroknog, urbanističkog rješenja glavnog gradskog trga: dvokatnu četverokrilnu Oružanu, parohijsku crkvu Svetog Nikole, a izveo je i dogradnju drugog kata franjevačkog samostana te povišenje zvonika crkve Presvetog Trojstva s baroknom lukovicom. Barokna obnova centralnog trga s okolnim novim i obnovljenim građevinama bila je dovršena do kraja 18. stoljeća.

Osim reprezentativnih zgrada vojne su vlasti u sklopu priprema za treći protuturski oslobodilački rat sagrađile i dvokatnu vojnu bolnicu uz bastion Svetog Josipa, a zgrada postoji i danas. Ispred bastiona bio je sagrađen veliki drveni vojni magazin. 1791. godine u vojnom sklopu na Turnju bila je osnovana prva manufakturna proizvodnja sukna za potrebe vojske.

U gradu su se u 18. stoljeću zbog povoljnih uvjeta naročito razvili poslovi obrtnika koji su svojim proizvodima pokrivali sve potrebe građana i vojske. Udruživali su se u cehove, radi lakšeg poslovanja, koji su imali svoja posebna pravila, a izdavali su ih i potvrđivali vladari. Posebno je bio uređen odnos između majstora i njihovih pomoćnika, kalfi te naučnika, djetića.

Majstori obrtnici imali su u gradu kuće, a za pravo građanstva morali su gradu platiti taksu. Naučnici su uglavnom stanovali kod majstora, a na današnjem Strossmayerovom trgu 3, u srušenoj drvenoj kući, bilo je poznato svratište, diversarium, s gostionicom gdje su povremeno boravili kalfe prije polaganja majstorskog ispita. Među obrtnicima u Karlovcu bili su poznati: lončari, zidari, kovači, čizmari, krojači, tkalci, puškari, sabljari, bravari, zlatari, stolari, mesari i drugi.

U Karlovcu je 1777. godine bilo 194 majstora, a ukupno svih obrtnika 431.

Poznatije gostionice i svratišta u 18. stoljeću bile su: svratište „K sidru“, kasnije „K caru“ u današnjoj Samostanskoj ulici, na dijelu parcele današnjeg hotela „Central“, zatim gostionica Grge Novaka na mjestu današnje kuće Strossmayerov trg 3, gostionica u današnjoj

Radićevoj 1 te stara pivnica u Haulikovoj 2. U Haulikovoj ulici je bilo još gostionica i ona je u 19. stoljeću prozvana Pivarska ulica.

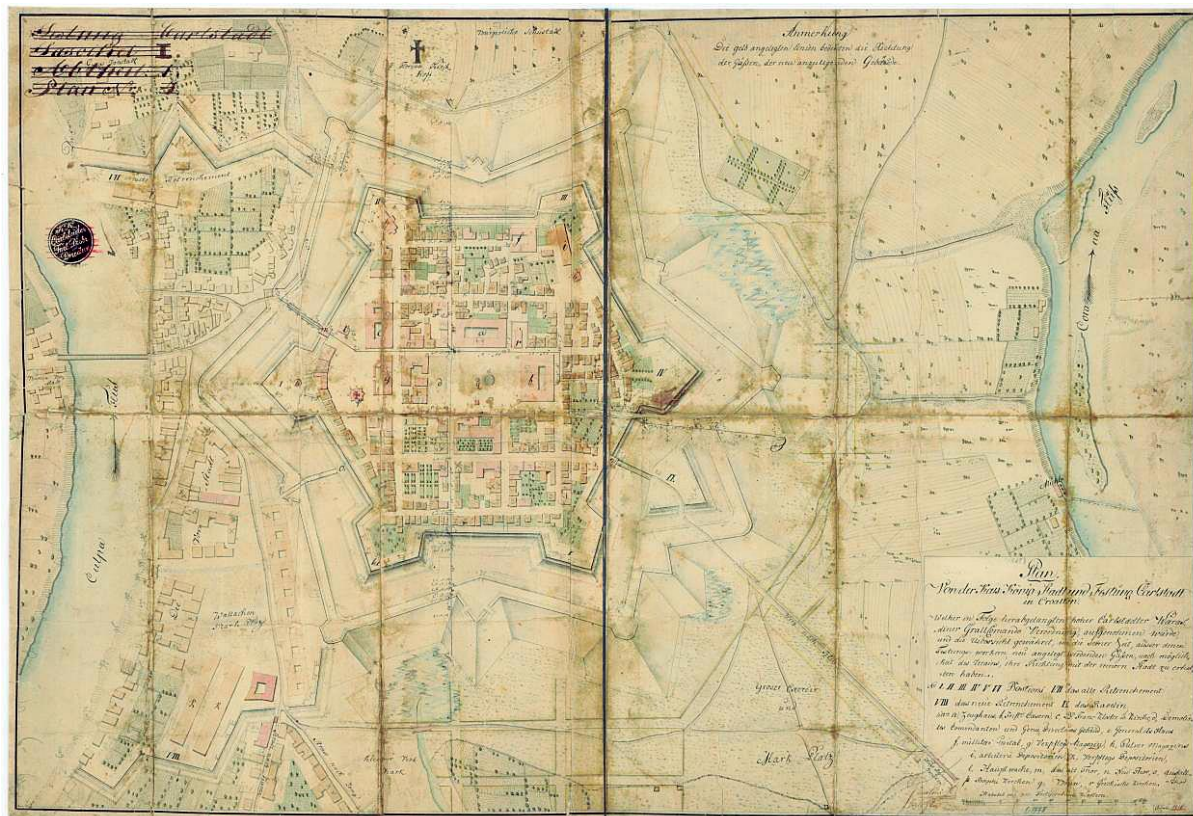
Krajem 18. stoljeća gradski te građanski i društveni sadržaji počeli su zauzimati svoje mjesto u životu grada, a značaj im je naročito porastao u 19. stoljeću. Godine 1798. godine okupila se u Karlovcu prva amaterska kazališna družina kojima su vojne vlasti dozvolile da u topničkom depozitoriju u šancu održavaju kazališne predstave na njemačkom jeziku.

19. stoljeće

Početkom 19. stoljeća Karlovac je bio na najvišem stupnju svog ekonomskog razvitka i 1805. godine plaćao je najveći porez u odnosu na druge hrvatske gradove. Najviše se trgovalo žitom, drvom, solju i živežom. U razdoblju od 1804. do 1809. godine bila je dovršena treća cesta od Karlovca prema moru, Lujziana, građena po svim tadašnjim dostignućima tehnike građenja planinskih cesta i bila je najbolja cesta u Austrougarskoj Monarhiji onog vremena. U razdoblju od 1805. do 1809. godine prodalo se najviše žita, koje se uvozilo i odvozilo iz Karlovca, tako da nije bilo dovoljno poduzetnika za podvoz. Tada su se u taj posao uključili i neki poduzetnici iz Beča i Praga, a na cesti prema moru sagrađene su tri velike erarske staje za konje u Zvečaju, Tounju i na Vratniku.

U kratkom razdoblju od 1809. do 1813. godine Karlovac je bio pod francuskom vlašću u sklopu Ilirskih provincija. Za gradonačelnika je 1812. godine postavljen trgovac Matija Šporer, koji je iste godine dao podići vlastitu kuću na mjestu stare mitnice, danas Zrinski trg 10. Prilikom posjeta Karlovcu 1809. godine Francuski Maršal August Marmont, upravitelj Ilirskih provincija i vojskovođa, posjetio je Karlovac 1809. Godine. Za vrijeme njegovog mandata zasađen je drvored platana na početku Lujzinske ceste na Dubovcu koja je u tom dijelu nazvana Marmontova aleja, a postoji i danas. Za vrijeme francuske uprave nije bilo značajne izgradnje unutar Zvijezde. Planirala se izgradnja gradskog kazališta na današnjem Strossmayerovom trgu koji je uključio i kapelu Svetog Josipa, ali se od toga odustalo.

Početkom 19. stoljeća grad se već bio značajno proširio izvan tvrđave, a do tada je bio izgrađen i povezani niz drvenih dvostrukih kuća s unutrašnjim dvorištem, između sjeverozapadnog ruba skrivenog puta nekadašnje tvrđave i ceste koja je od mosta na Kupi vodila do nove ceste prema Rijeci, današnje Šetalište Franje Tuđmana i Zrinski trg. Kuća Matije Šporera iz 1812. godine i dva velika skladišta za žito uz nju, obrubili su zapadnu stranu velikog vanjskog trga za trgovanje, koji se u 18. stoljeću zvao Vlaški trg, a sredinom 19. stoljeća Zrinski trg.

Plan grada Karlovca iz 1815. godine

Nakon odlaska Francuza Karlovac je živio u kraćem razdoblju stagnacije do konačnog ponovnog spajanja francuske provincije s Habsburškom Monarhijom 1822. godine.

Karlovac se ubrzo oporavio i u gradu se počeo profilirati značajan građanski sloj poduzetnika, intelektualaca i kulturnih djelatnika. U to je vrijeme Karlovac postao jedan od centara Ilirskog pokreta, nacionalnog, političkog i kulturnog programa za osvješćivanje nacionalnog identiteta i hrvatskog jezika u javnom životu. U Karlovcu su živjeli i djelovali neki od najvažnijih nosilaca tog pokreta: Janko Drašković, Ljudevit Gaj, Dragojla Jarnević, Dragutin Klobučarić, Vjekoslav Karas, Ivan Mažuranić, Imbro Tkalac, Antun Vakanović i Antun i Nikola Vranjicani. Grof Janko Drašković izdao je 1832. godine „Disertaciju“, djelo koje predstavlja politički, gospodarski i kulturni program ilirizma. 1823. godine Juraj Matija Šporer, sina nekadašnjeg francuskog maira Josipa Šporera, je izdao prvi karlovački kalendar "Almanah ilirski za god. 1823.“.

U prvoj polovini 19. stoljeća započele su s radom važne kulturne institucije i djelatnosti, najprije na amaterskoj razini, a zatim i profesionalno. Početkom 19. stoljeća prvu tiskaru u karlovcu je pokrenuo Gašpar Weitz, jedan od potomaka zagrebačkih tiskara koji su imali tiskaru Zagrebu još početkom 18. stoljeća. Za vrijeme francuske uprave u Karlovcu su radile dvije tiskare, a od 1814. godine u gradu je počeo raditi Ivan Nepomuk Prettner koji je najprije imao knjigovežnicu, a kasnije i tiskaru. Njegova vlastita tiskara, koju je kupio od G. Weitza, radila je od 1822. do 1889. godine. Selila se na nekoliko lokacija, a unutar Zvijezde radila je u prizemlju Frankopanske 11. Uz tiskare postojale su i knjigovežnice, a prvu je otvorio 1830. godine Albert Prettner, brat Ivana N. Prettnera.

Na poziv istaknutih članova ilirskog pokreta u Karlovcu je osnovana 1838. godine Narodna čitaonica ili „Ilirskog čitanja društvo“ koje je postalo jedno od kulturnih žarišta grada Karlovca koje je promicalo pitanje nacionalnog identiteta i hrvatskog jezika. Čitaonica je počela s radom u Klobučarićevoj kući u današnjoj Šebetićevoj ulici, a od 1848. godine u

novosagrađenoj zgradi „Grad Zagreb“, danas Haulikova 1/ugao Križanićeve. Osim čitaonice u prostorijama te zgrade održavale su se kazališne predstave, koncerti, zabave, predavanja i druge kulturne aktivnosti sve do izgradnje Zorin doma 1892. godine.

1848. godine dokinut je feudalni sustav i proglašena jednakost svih državljana, a hrvatski jezik postao je službeni. Međutim, grad Karlovac je i prije službenog dopuštenja vlasti uveo 1847. godine na sjednice Gradskog vijeća hrvatski jezik. 1849. godine u čitavu je Habsburšku Monarhiju uveden apsolutizam nakon čega je provedena reorganizacija državne uprave na županije, kotareve i upravne općine. Karlovac je nakon toga bio upravni kotar koji je jedno vrijeme pripadao pod Zagrebačku županiju sve do ukidanja i razoružavanja Vojne granice 1873. godine.

Do sredine 19. stoljeća unutar tvrđave svoje su nove kuće gradili bogati trgovci i obrtnici i to na mjestima starijih kuća koje su bile srušene, a na nekim mjestima su spojene dvije ili više parcela za novu, veću kuću. Današnja Radićeva ubrzo je postala glavna trgovačka ulica u tvrđavi nakon što je otvoren tzv. „slijepi put“ 1812. godine kako bi se tvrđava bolje povezala s predgrađem koje se razvilo u gospodarski najživlji dio grada. Uz nju su već do sredine stoljeća podignute nove kuće i uređena stara pročelja s elementima reprezentativnog klasicizma ili skromnijeg bidermajera. Među prvima su podignute dvije uglovnice na početku Radićeve ulice iz smjera predgrađa, Radićeva 1 i Cesarčeva 5, koje su sa svoja dva ulična pročelja oblikovale reprezentativni ulaz u grad. U tom su razdoblju sagrađene najistaknutije građanske i javne klasicističke palače: 1828. palača grofa Janka Draškovića u Radićevoj 15, a 1848. godine zgrada srpsko-pravoslavne školske općine u današnjoj Samostanskoj ulici.

U Radićevoj ulici su nova pročelja dobile i kuće na broju 2, 6, 7, 17, 18, 20, 29 i 30. U kuću na Strossmayerovom trgu 2 useljena je 1844. godine pošta i kuća je dobila dva dugačka dvorišna krila u kojima su bile staje za konje i kolnica. Do 1818. godine bila je sagrađena velika uglovnica s klasicističkom krovnom atikom u Frankopanskoj 11, gdje je u prizemlju bila tiskara i knjigovežnica Prettner. U Frankopanskoj 1 je barokna uglovnica trgovca Kallana dobila dvorišna krila s klasicističkim oblikovanjem.

U razdoblju od 1839. i 1850. godine temeljito je obnavljan fortifikacijski sklop tvrđave Karlovac, u sklopu vojno strateške politike Habsburške Monarhije prema Turskom carstvu odnosno, priprema za pripajanje Bosne. Zadnji puta u svojoj povijesti obnavljani su i uređivani zemljani bastioni i bedemi koji su podzidani kamenim podzidom i kroz njih uređen sustav podzemnih prolaza i kofri u jarku. Na bastionu Svetog Josipa sagrađen je 1850. godine novi vojni magazin. U razdoblju tih vojno-strateških priprema vojna vlast, koja je još uvijek bila stvarni i katastarski vlasnik svih dijelova tvrđavskog sklopa, dozvolila je i izvela neke radove koji su doprinijeli razvoju i kvaliteti civilnog, javnog i društvenog života grada.

Dozvolili su probijanje još jednih gradskih vrata iz unutrašnjeg dijela tvrđave prema gospodarskom središtu u predgrađu uz Kupu. Odnosno, 1852. godine na trasi nekadašnjeg „slijepog puta“ je iz današnje Radićeve ulice uređena spojna cesta prema glavnoj prometnici kroz predgrađe koja vodi od mosta na Kupi i preko današnje Zrinjske ulice i Zrinjskog trga spaja se na ceste prema moru. Zbog spoja na cestu prema Rijeci, Lujzijani, prolaz iz tvrđave je nazvan Riječka vrata.

Nakon što je uređena tvrđava, uređen je i tvrđavski opkop, a uz rub glasije, na liniji nekadašnjeg skrivenog puta, vojna inženjerija je oko 1860. godine uredila Kružno šetalište sa stazom i stablima kojima je formiran prsten oko tvrđave. Šetalište je ponovilo oblik šesterokrake zvijezde, a uključilo je još i krak nekadašnjeg ravelina ispred Novih vrata. Time je započelo transformiranje vojnog, obrambenog oboda tvrđave u civilnu zonu parkova i rekreacije koja se nastavila i u 20. stoljeću.

Plan Karlovca iz 1862. god s ucrtanim Kružnim šetalištem

Za sredinu i drugu polovinu 19. stoljeća značajan je porast aktivnosti vezanih za uređenje javnih gradskih prostora i sadržaja te donošenje važnih dokumenata za uređenje grada.

1855. godine izrađen je popis parcela i vlasnika kuća u gradu, a 1858. godine donesen je „Red građenja u Karlovcu“ s nizom propisa o gradnji. 1862. godine izrađen je katastarski plan s detaljnim popisom građevnih čestica, položajem objekata i popisom vlasnika.

Osnivaju se građanska amaterska i dobrotvorna društva kao i strukovne udruge: 1858. godine osnovano je „Pjevačko društvo karlovačko“, 1861. utemeljena tiskara Abela Lukšića u kojoj je tiskan „Glasonoša“, ilustrirani list na hrvatskom jeziku. 1864. godine skupina karlovačkih poduzetnika dioničara, zajednički je sagradila tzv. „Bundeshaus“, jednokatnicu u današnjoj Gundulićevoj 1, na rubu nekadašnje glasije, u kojoj je bilo 44 vlasničke jedinice s trgovinama i obrtima: zlatarnice, brijačnice, mesnice, trgovine tekstilom, knjižara i drugo. 1871. osnovano je dobrovoljno vatrogasno društvo kojem je prvi vojvoda bio Ernest Muhlbauer, najznačajniji graditelj druge polovine 19. stoljeća u Karlovcu. 1872. godine osnovan je prvi novčarski zavod „Karlovačka štediona“ u Šporerovoj kući na Zrinskom trgu.

1865. godine sagrađena je prva željeznička pruga Zagreb – Karlovac, a 1873. godine pruga Karlovac – Rijeka koja je imala poguban utjecaj na dotadašnji karakter karlovačkog gospodarstva koje se temeljilo na tranzitnoj trgovini vodenim i cestovnim pravcima između

Panonske nizine i mora. Karlovačko gospodarstvo se od tada postepeno do 20. stoljeća preorijentiralo na industrijsku proizvodnju koja se, međutim, razvila izvan prostora bivše tvrđave jer unutar Zvijezde za nju nije bilo mjesta. Unutar Zvijezde zadržane su trgovina i obrti te javni i društveni sadržaji.

1873. godine ukinut je teritorij Vojne granice unutar Austrijske carevine i vraćen pod civilnu državnu vlast. Tada je i tvrđava Karlovac, odnosno zemljište na kojoj je izgrađena, postala vlasništvo grada, ali su vojne vlasti predaju uvjetovale klauzulom prema kojoj se tvrđava neće rušiti niti bilo što na njoj graditi, osim uređivanja zelenih površina. Međutim, gradske vlasti su ubrzo nakon toga započele s procesom spajanja prostora nekadašnje tvrđave s prostorima civilnoga grada. Krajem 19. stoljeća nastavljeno je postepeno rušenje zemljanog oboda započeto još 1852. godine gradnjom Riječkih vrata i spojne ceste.

Prostor bedema ispred Cesarčeve ulice, snimljeno oko 1905. godine

Do 1886. godine srušena su Stara odnosno, Banska vrata i most s istočne strane Kranjskog bedema. Na mjestu mosta i vrata dio jarka je zasut zemljom i podzidan kamenom i izvedena je spojna cesta iz Zvijezde prema mostu na Kupi i cesti za Zagreb te prema Gazi. Tada je počela i regulacija prostora između Banskog i Kranjskog bastiona kada su djelomično srušeni bedemi u današnjoj Cesarčevoj ulici i sagrađene kuće s glavnim pročeljima okrenutim prema tvrđavskoj grabi među kojima se ističe palača veletrovgovca Vilima Reinera. U toj je kući 1895. godine otvorena Pučka štediona. Do 1886. godine srušena su i Nova odnosno, Turska vrata.

Stara gradska vrata naslikana s vanjske i unutrašnje strane tvrđave, prije rušenja 1884. godine. (Vatroslav Župančić, Karlovačka gradska vrata, ulje/platno oko 1900.)

U drugoj polovici 19. stoljeća izgrađeno je unutar Zvijezde, na mjestima starijih srušenih kuća, nekoliko novih reprezentativnih kuća u važnijim dijelovima grada, čija su pročelja oblikovana dekorativnim detaljima ranog i zrelog historizma. Njihovi su investitori pripadnici bogatijeg sloja gospodarstvenika ili javna uprava. Ističu se kuće u Radićevoj, glavnoj trgovačkoj ulici u gradu, kao Radićeva 12, 14 i 27 te uglovnica u Kukuljevićevoj 1 koja je naglašenom ugaonom zonom oblikovala novi ulaz u grad nakon rušenja Novih (ili Turskih) vrata. Radićeva ulica (koja je mijenjala ime od Neuthorgasse u 18. stoljeću pa Hauptstrasse u prvoj i Duga ulica u drugoj polovici 19. stoljeća kad je izašla iz oboda Zvijezde) bila je žarište poslovnih i društvenih sadržaja u Zvijezdi od sredine 19. stoljeća pa do kraja 20. stoljeća. U njoj su otvorene poznate trgovine (kuća Lach i kuća Berger kraj nekadašnjih Riječkih vrata), knjižara Reich (na mjestu nove uglovnice Radićeva/Banjavčičeva) te dvije poznate kavane; kavana "Secession", kasnije „Aeroplan“ i Velika kavana na početku dvostrukog niza između nekadašnjeg šetališta Velike promenade i Zrinskog trga. Na nogostupu koji je povezivao Veliku kavanu i Bergerovu kuću izvedena je 1892. godine prva asfaltirana površina u gradu.

1884. godine počele su izlaziti najznačajnije karlovačke novine, tjednik „Svjetlo“ koje je pokrenuo Dušan Lopašić, a pisale su o svim najvažnijim društvenim i gospodarskim događajima u gradu i važan su izvor podataka za povijest Karlovca.

U drugoj polovini 19. do početka 20. stoljeća u Zvijezdi nije bilo značajne izgradnje jer se širenje grada nastavilo izvan tvrđave, ali je Zvijezda još uvijek bila centar grada jer su u njoj zadržani centralni gradski i vojni sadržaji, uglavnom na starim mjestima, te niz kulturnih i društvenih sadržaja. 1894. godine podignut je dvokatni hotel „Central“, na mjestu starije Keršičeve gostione i još starijeg svratišta „K sidru“ iz 18. stoljeća. Hotel je bio luksuzno uređen, a od 1905. godine u njemu je bilo i Društvo građanske čitaonice. Od 1908. godine u hotelu je bio prvi kinematograf „Royal American“. Neke su građevine s javnom namjenom na gradskim trgovima dobile nova pročelja. Tako je novo neostilsko oblikovanje pročelja i dijela unutrašnjeg prostora dobila zgrada Gradske vijećnice kojoj je 1905. godine dograđen drugi kat, umjesto baroknog mansardnog krovišta. u duhu svečanog historizma uređena je i dvorana Velike vijećnice protegnuta kroz dva kata. Palača Zrinski Frankopan također je bila obnovljena nakon što je u nju smještena kotarska oblast, dobila je novu fasadu s detaljima kasnog historizma. Župna i samostanska crkva uz centralni gradski trg dobila je novo pročelje oblikovano detaljima neostilova i secesije.

Drugu polovinu 19. stoljeća obilježio je u novi odnos građana prema svom gradu brigom za njegov izgled. Tako je u Karlovcu po ideji i zalaganjem Terezije Reiner 1886. godine osnovano Društvo za poljepšanje grada u čijem su odboru bili najistaknutiji Karlovčani toga vremena, a posebno se istaknuo umirovljeni pukovnik Josip Adžija. Najvažniji doprinos Društva u uređenju grada je uređenje šetališta na sjeverozapadnoj strani nekadašnje tvrđave, između vanjskog ruba opkopa i povezanog poteza kuća uz Zrinski trg odnosno, Velika promenada tada nazvana Šetalište Marije Valerije. Uz pročelja kuća okrenutih prema opkopu bio je uređen pojas cvijetnjaka, a dalje prema opkopu peteroredni drvored divljeg kestena i lipa sa dvije paralelne šetnice. Na zapadnom kraju šetališta, na mjestu nekadašnjeg zbornog mjesta na skrivenom putu, bio je podignut glazbeni paviljon, a od tog je mjesta šetalište s trorednim drvoredom nastavljeno do današnje Tomislavove ulice. Šetalište je odmah postalo živo okupljalište svih građana Karlovca kao zona rekreacije i društvenih događanja. Centralni trg u tvrđavi Trg bana Josipa Jelačića nije više bio glavno šetalište u gradu. Ali, oko središnjeg trga u Zvijezdi bilo je drugih centralnih gradskih sadržaja, a ostala je i Glavna pijaca, kasnije zelena tržnica, koja je sačuvala značaj trga nešto drugačijeg karaktera.

Krajem 19. stoljeća grad se nastavio širiti izvan pojasa tvrđave na široki prostor nekadašnje esplanade, zapadno uz današnju Domobransku i Senjsku ulicu, južno uz produženu Radićevu ulicu prema Rakovcu te jugoistočno na zeleni pojas prema Korani. Na zapadnom rubu glasijske od raskrižja cesta prema Senju, Rijeci i Zagrebu bila je već sredinom 19. stoljeća

ucrtana cesta na trasi današnje Domobranske ulice koja je povezivala prostor za trgovanje na današnjem Zrinskom trgu i put koji je od Novih vrata tvrđave vodio na Rakovac. Uz tu je cestu tada bilo sajmište, organizirano u smjeru sjever-jug kao konjsko, marvinsko i svinjsko sajmište.

Krajem 19. stoljeća gradska uprava je donijela odluku da se sajmište pomakne južno prema Rakovcu, a uz Domobransku ulicu je započela izgradnja reprezentativnih javnih građevina.

Zapadno od Velike promenade i Kružnog šetališta sagrađena je 1892. godine zgrada Zorin doma po projektu zagrebačkog graditelja Đure Cerneluttia i postala novo kulturno žarište grada. 1893. godine sagrađena je Viša djevojačka škola na početku Senjske ceste, a uz produženu Radićevu ulicu prema Rakovcu sagrađena je 1896. godine Djevojačka škola.

Zeleni obalni pojas i rijeka Korana su kroz vojnu povijest grada bili u funkciji obrane, prostor je bio neizgrađen, a na vodi su radili brojni mlinovi i jedan veliki na obali uz današnji slap. Krajem 19. stoljeća taj je prostor dobio javnu namjenu i u sklopu širenja rekreacionih zona oko Zvijezde 1896. godine uređen je uz Koranu Vrbanićev perivoj. Dao ga je urediti tadašnji gradonačelnik Josip Vrbanić, također uz zalaganje Društva za poljepšanje grada. Grad je uz perivoj 1895. godine otvorio i gradsko kupalište, a 1907. godine sagrađena je kupališna restauracija. Perivoj, kupalište i ostali rekreacijski sadržaji postali su omiljelo mjesto boravka mnogih Karlovčana i ta se zona širila i uređivala sve do danas.

Međutim, vojno-strateške i političke prilike u Habsburškoj Monarhiji i dalje su imale utjecaja na izgled i planiranje grada Karlovca. Kako je jedan od ciljeva evropskih sila druge polovine 19. stoljeća bio da istjeraju Tursku iz Evrope one su na Berlinskom kongresu održanom 1878. godine dale svoj pristanak Austriji da zauzme Bosnu. Iste godine austrijska vojska ušla je u Sarajevo, a konačna aneksija Bosne dogodila se 1905. godine. U sklopu tih događaja Karlovac je i dalje imao ulogu važnog vojnog uporišta, kao veliki vojni garnizon i zbog toga su do kraja stoljeća sagrađene dvije nove vojarne u rubnim dijelovima nekadašnje tvrđave.

Jedna od njih je Domobranska vojarna u današnjoj Domobranskoj ulici podignuta 1895. godine na prostoru glasije koji se već počeo popunjavati reprezentativnom javnom izgradnjom. Druga je tzv. vojarna broj 2. podignuta 1896. godine na sjeveroistočnoj strani tvrđavskog opkopa. Prilikom njezine izgradnje zemljom je zasipan velik dio opkopa i izravnani teren između eskarpe i kontraeskarpe te srušen velik dio Karlovog bastiona. Povećan je vrt uz nekadašnju general komandu, tada Kadetsku školu, sve do magazina na Karlovom bastionu te do potpornog zida u jarku iz sredine 19. stoljeća. Tada se izgubio povijesni oblik perivoja uz general komandu kada je taj prostor spojen u veliku nepravilnu parcelu koja je obuhvatila čitav sjeverni krak tvrđave, a u njoj se izgubio i tlocrtni obris Karlovog bastiona i bedema uz njega. Djelomično je u to vrijeme oštećen i bastion sv. Josipa jer je vrt iza vojne bolnice također proširen prema opkopu. To je bila najveća devastacija tvrđave prije konačnog rušenja zemljanih struktura bedema i bastiona u prvoj polovici 20. stoljeća. Situacija je detaljno prikazana na planu grada iz 1904. godine.

20. stoljeće

Zbog širenja grada izvan Zvijezde i potrebe regulacije donijeta je 1905. godine Regulatorna osnova grada Karlovca. Prema toj osnovi planirano je rušenje zemljanih nasipa i zatrpavanje opkopa tvrđave te izgradnja novih blokova i parkirališta na poravnatom terenu. Međutim, tada to još nije moglo biti izvedeno zbog uvjeta vojnih vlasti da se tvrđava ne smije rušiti. Prema toj osnovi je izvedena izgradnja planiranih blokova i parkova na zapadnoj strani glacisa od zgrade Zorin doma do današnje Smičiklasove ulice. U bloku uz današnju Tomislavovu ulicu bila je 1910. godine sagrađena najveća crkva u Karlovcu, Svetog Ćirila i Metoda, a u prostoru između nje i Zorin doma kino „Edison“ 1919. godine. Izgradnja je prema toj regulaciji nastavljena i dalje na zapadnim i južnim dijelovima glacisa, uz današnje ulice Lisinskog, Zajčevoj, Jonkeovoj i Smičiklasovoj. Na južnoj strani glacisa formiran je 1919. godine novi blok sa 12 parcela za izgradnju samostojećih vila s vrtovima, tzv. „blok

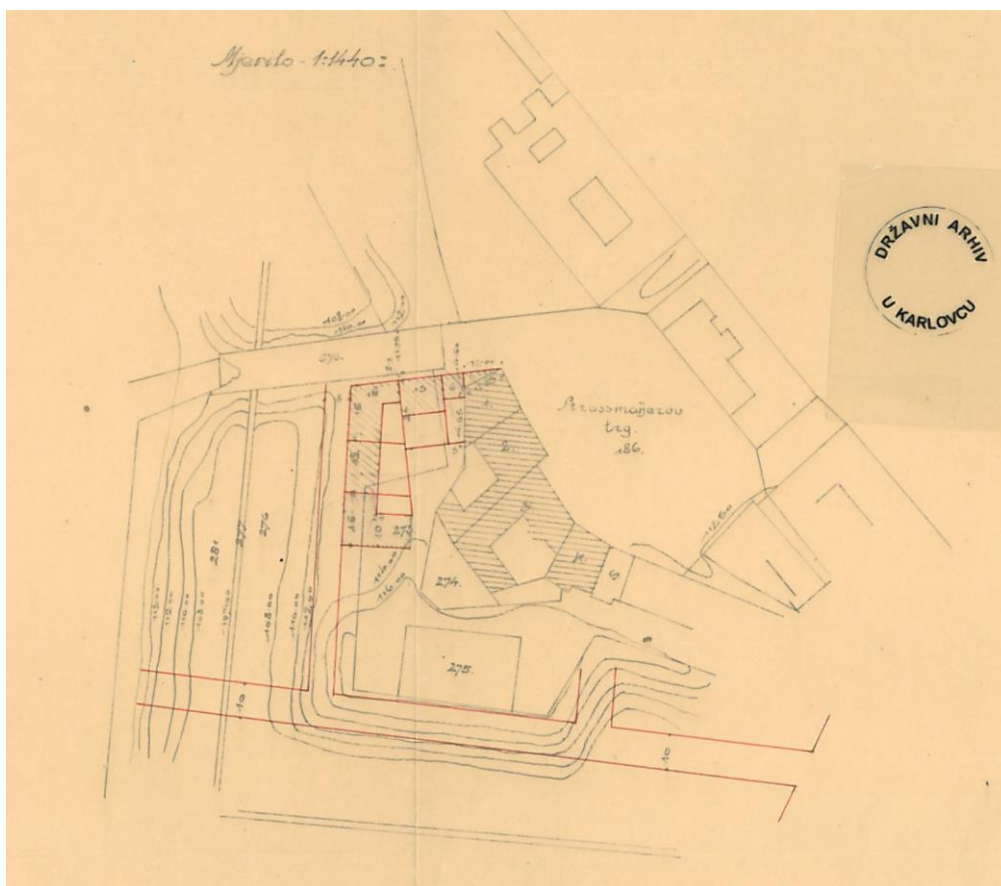
šetališnih vila“, koji je postepeno izgrađen. U tom je razdoblju grad dobio kapitalne dijelove infrastrukture: struju 1908. godine, gradski vodovod 1914. godine te kanalizaciju.

Premda grad nije imao neograničeno pravo vlasništva nad tvrđavom početkom 20. stoljeća nastavilo se sa rušenjem zemljanih bedema pa je tako još za vrijeme Prvog svjetskog rata 1916. godine probijena nova cesta iz Zvijezde, koju su gradili ruski zarobljenici, današnji Ruski put, koja kao nastavak Kraševe ulice, pokraj bastiona sv. Elizabete, vodi iz tvrđave preko opkopa prema Korani. Cesta je sagrađena kako bi se poboljšala veza između zelene tržnice na Jelačićevom trgu i sela Mekušje i Kamensko.

Grad Karlovac postao je gruntovni vlasnik tvrđave 1922. godine i odmah je započeo pripreme za raspisivanje natječaja za novu Regulatornu osnovu Grada Karlovca koja je konačno trebala urediti odnos između povijesne tvrđave i suvremenog grada.

1925. godine usvojen je prijedlog koji je, na osnovu više različitih prijedloga dobivenih natječajem, izradio inženjer Edo Schreiner, a sljedeće 1926. godine vojne su vlasti konačno ukinule zabranu izgradnje zgrada na bedemima i bastionima. Prema novoj regulatornoj osnovi planirana je daljnja razgradnja zemljanih ostataka tvrđave, trasiranje novih ulica i izgradnja novih objekata na izravnanom terenu njezinog oboda. Izravnani su i srušeni sjeverozapadni i jugozapadni dio zemljanih nasipa s tri bastiona: Kranjski, Banski i Koruški. Karlov bastion tada je već bio srušen, a djelomično su ostali sačuvani bastioni Svetog Josipa i Svete Elizabete.

Tada je započela najznačajnija izgradnja u Zvijezdi 20. stoljeća izgradnjom niza stambeno-poslovnih objekata koji su u 20-tim i 30-tim godinama 20. stoljeća formirali nove ulice prema tvrđavskom jarku, uz današnju Gambonovu, Bencetićevo i Lukšićevu, te uz ulice Kovačićevu, Matice Hrvatske i Pavleka Miškine. Tom je izgradnjom oblikovano novo lice nekadašnje tvrđave prema vanjskim dijelovima grada na sjeverozapadnoj i jugozapadnoj strani.

Regulacija na Kranjskom bastionu, 1926.

Za razliku od kuća s kraja 19. stoljeća u današnjoj Cesarčevoj ulici, koje su se uklopile u povijesnu matricu Zvijezde, nove ulice i kuće iz 20. stoljeća stvorile su novo lice grada okrenuto prema nekadašnjem opkopu tvrđave. Potez novih kuća u Bencetićevoj ulici podignut je ispred linije bedema, a bastioni su preoblikovani: Koruški bastion se utopio u uličnim potezima, a Kranjski je izgradnjom povećan.

Na poravnanom Kranjskom bastionu već su 1926. godine bile iscrtane parcele, a gradnja kuća započela je 1932. godine. Do 1945. godine kuće su bile dovršene i oblikovale su dvokatni monumentalni plašt oko bloka sa stambenim i javnim sadržajima u ulicama Kovačićevoj, Matice Hrvatske i Pavleka Miškine. Nove kuće na jugozapadnoj strani, u Bencetićevoj, Lukšićevoj i Gambonovoj ulici su jednokatnice uglavnom stambenog sadržaja i svojim gabaritima i skladnim oblikovanjem pročelja s naglašenim detaljima različito obrađene žbuke. Kuće su izgrađene u razdoblju od 1933. do 1938. godine, u suvremenom stilu funkcionalizma i hrvatske moderne, a građene su po projektima poznatih karlovačkih graditelja onog vremena kao što su Ante Draganić, Filip Hekcsh, Dragutin Dvornik, Branko Petrović i Nikola Marić. Zgradu banke u Kovačićevoj ulici projektirao je beogradski arhitekt Bogdan Nestorović.

*Začelje Križanićeve ulice nakon rušenja bedema, prije izgradnje Bencetićeve ulice.
(Ivan Bauer, Stari Karlovac, ulje/platno 1936.)*

Grad se dalje planskom izgradnjom širio zapadno i južno na prostor nekadašnje glasijske. 1934. sagrađena je zgrada Sokolskog doma, a za spoj tvrđave i novog dijela grada probijena je nova trasa produžene Ulice kralja Tomislava za koju je također zasipan dio tvrđavskog jarka. Zbog produživanja Tomislavove ulice izvan Zvijezde, srušene su u Križanićevoj ulici dvije stare kuće čime je prekinut povezani niz kuća koji se protezao od Banskog do Korušskog bastiona.

Gradsko poglavarstvo je 1934. godine započelo pripreme za postavljanje asfalta u Zvijezdi koje je uglavnom dovršeno 1940. godine. Ulice i trgovi tada su dobili povišene pločnike u odnosu na kolnik, omeđene kamenim rubnjacima. Neposredno pred Drugi svjetski rat podignuta je u opkopu uz nekadašnji Koruški bastion 1939. godine zgrada današnjih stručnih škola, koja je bila predviđena za Trgovačku akademiju. Zbog ratnih prilika dovršena je tek 1945. godine. Njezin položaj u opkopu nekadašnje tvrđave, nastavak je takvog odnosa koji ne respektira povijesno nasljeđe, a koji je trajao od kraja 19. stoljeća.

Za vrijeme drugog svjetskog rata dijelovi povijesne jezgre stradali su u bombardiranju. Od objekata u Zvijezdi najviše je stradala zgrada nekadašnje Oružane, koja je izgubila dva krila, dugo dvorišno i kraće krilo prema Frankopanskoj ulici. 1944. godine bombardiran je most

preko Kupe i zgrada pošte i tada su stradale okolne kuće i dio tvrđavskog jarka i glacisa. Nakon rata taj je dio grada obnavljan, između 1947. i 1948. godine, i za potrebe rekonstrukcije Gundulićeve ulice koja vodi na kupski most ponovno je zatrpan dio šanca ispred prvog bastiona. U tako plitkom šancu uređena su dva parka, uz Ulicu Matice hrvatske i Kovačićeve ulicu, a izgubljen je dio obodnog drveća na nekadašnjem Kružnom šetalištu ispred prvog bastiona.

Tim povodom je prvi puta vrednovana povijesna baština od strane Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i donesen je Pravilnik o čuvanju starina u Karlovcu. Prema pravilniku se od tada u zaštićenom obuhvatu ne može ništa mijenjati bez suglasnosti i uvjeta nadležne konzervatorske službe.

Ipak, zatrpavanje šanca nastavljeno je i dalje, a preoblikovane površine uređene su kao parkovi. Oko 1950. godine srušen je zemljani nasip bastiona Svete Elizabete, a zemlja preseljena na suprotnu stranu opkopa, nekadašnji glacis, gdje je uređen mali park Ruski put. 1955. godine parkovno je uređen nekadašnji Banski bastion i na njemu postavljen centralni spomenik palim borcima i žrtvama fašizma, čiji je autor kipar Vanja Radauš. Opkop oko bastiona tada je također djelomično zatrpan i u njemu je uređen park. 1951. godine u opkopu je uz Tomislavovu ulicu sagrađeno košarkaško igralište kojemu su na kosinama opkopa ugrađene tribine. Do 1957. uređeno je igralište i park u nastavku košarkaškog igrališta do nekadašnjeg Korušskog bastiona.

Zvijezda je kroz 20. stoljeće još uvijek imala funkciju i karakter centra grada zbog upravnih i kulturnih sadržaja koji su se tu nalazili, a vrlo važan sadržaj bio je trgovački, u prvom redu dnevna zelena tržnica na centralnom gradskom trgu. Važnu ulogu imala je i prisutnost vojne uprave i veliki broj vojnika ročnika. U sklopu bloka nekadašnje Generalije s njezinim vrtom vojna komanda je osim vojnih sadržaja imala i prostore koje je otvorila za građanstvo u kojima su se održavale kulturne i zabavne priredbe, a posebno su bile posjećene plesne večeri.

60-tih godina 20. stoljeća u Zvijezdi je sagrađeno nekoliko interpolacija moderne arhitekture unutar povijesne matrice naselja. U bloku G je na uglu Radićeve i Banjavčičeve ulice, na mjestu srušenih prizemnih građevina, sagrađena je moderna jednokatnica s ravnim krovom, danas Radićeva 7, koja se volumenom i masom uklopila u stariju strukturu. U Kukuljevićevoj 9 je 1967. godine sagrađena višestambena dvokrilna jednokatnica koja je volumenom i rasporedom masa oblikovala novi ugao u bloku X. U današnjoj Gambonovoj ulici 6 sagrađena je 1961. godine stambena jednokatnica na potezu nekadašnjeg bedema, a na južnom kraju Radićeve ulice 32A, na izlazu iz Zvijezde, sagrađena je 1965. godine stambena četverokatnica koja je se nije uklopila u povijesnu matricu naselja ni oblikom ni položajem.

Situacija se ubrzano počela mijenjati nakon 1964. Godine kada su upravni i kulturni sadržaji bili preseljeni u jugozapadni dio grada. Tada je donesen prvi generalni urbanistički plan poslije Drugog svjetskog rata kojim je određena lokacija novog centra grada jugozapadno od Zvijezde, preko željezničke pruge. Od tog vremena pojedine centralne funkcije preseljene su u Novi centar, a posebno nepovoljno za Zvijezdu bila je izgradnja Nove tržnice 1972. godine. Time je centralni prostor Zvijezde izgubio sadržaj i kako nije osmišljen novi nekadašnji centar grada je opustio. Stari dio grada dodatno je izgubio na značaju izgradnjom nove knjižnice „Ivan Goran Kovačić“ i galerije „Vjekoslav Karas“ 1976. godine te zgrade pravosudnih ustanova „Palače pravde“ 1978. godine u Novom centru Karlovca. Nakon toga na centralnom trgu u Zvijezdi povremeno su se održavane prigodne manifestacije koje su ga trebale sadržajno oživjeti, a jedna od njih bili su karlovački Dani piva prvi puta otvoreni 1984. godine na Trgu bana Jelačića. Međutim i ta je manifestacija preseljena iz Zvijezde.

U Zvijezdi je od usvajanja novog GUP-a iz 1964. godine bilo manje investicija i izgradnje. 1979. godine u sklopu priprema za izgradnju Doma umirovljenika na nekadašnjem bastionu Svete Elizabete izrađena je „Konzervatorska dokumentacija sa propozicijama za arhitektonsko oblikovanje objekta i uređenje prostora bloka „Z“ uz Kukuljevićeve ulicu, koju je

izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Prema zadanim propozicijama, koje su kasnije dorađene, izgrađen je 1986. godine dom umirovljenika „Sveti Antun“.

Značajna investicija za grad bila je gradnja novog gradskog kolektora 1985. godine koji je dijelom, u dužini od 520 m, prošao kroz jugoistočni dio opkopa tvrđave odnosno, od nekadašnjeg ravelina, prolazi kroz bastion Svete Elizabete i izlazi kroz sjeveroistočni dio kontraeskarpe. Izgradnju kolektora odobrila je konzervatorska služba, tadašnji Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu uz posebne konzervatorske uvjete koji su uključivali izradu složene konzervatorske dokumentacije za uređenje tvrđavskog kompleksa na cijeloj dužini trase kolektora. Tome su trebala prethoditi opsežna arheološka istraživanja, ali dokumentacija tada nije do kraja izrađena. Za prezentaciju mogućeg rješenja građanstvu izrađeno je 1985. godine urbanističko-arhitektonsko rješenje uređenja tog dijela nekadašnje tvrđave koje je izradio projektni biro Urbanis iz Karlovca i bilo izloženo u galeriji Zilik. Po projektu do danas nije ništa izvedeno.

Velika devastacija Zvijezde dogodila se tijekom Domovinskog rata u razdoblju od 4.10. 1991. do 5. 8. 1995. godine, jer je Karlovac ponovno bio meta osvajanja i uključivanja u teritorij izvan Hrvatske. Najveće ratne štete dogodile su se u periodu između 4. 10. 1991. i 1.1. 1992. godine kada je grad bio kontinuirano granatiran, a u zaštićenoj povijesnoj jezgri grada teža je oštećenja imalo preko 110 objekata. Unutar Zvijezde teško su bili oštećeni: zgrada Gradskog muzeja, Strossmayerova 7; zgrada Gradskog poglavarstva, Banjavčičeva 9; Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva; zgrada nekadašnje stražarnice u Radićevoj 32; Prešernova 17; pravoslavna crkva Svetog Nikole; hotel i kavana „Central“ na uglu Samostanske i Haulikove ulice te zgrada Oružane na Trgu bana Jelačića. Od granatiranja su stradale i druge pojedinačne građevine, a posebno veliki broj u Radićevoj i Križanićevoj ulici. Većina zgrada je odmah nakon napada popravljana, a na nekima se oštećenja vide i danas.

Velike vojne objekte u središtu Zvijezde vojska je napustila u 90-tima i predala ih u vlasništvo i na upravljanje Gradu Karlovcu. Tijekom i nakon Domovinskog rata neki su od tih objekata teško oštećeni, a objekti oko središnjeg trga kao Oružana, Velika vojarna i sklop građevina u Kraševoj 2, do danas su prazni i bez namjene. U zadnjem desetljeću Grad Karlovac bio je inicijator i nosilac izrade više projekata vezanih za obnovu i revitalizaciju Zvijezde. Danas su zgrada Oružane i njezina parcela predmet priprema i izrade opsežne dokumentacije za uređenje centralnog Trga bana Josipa Jelačića s okolnim zgradama. Kao dio pripremne dokumentacije izrađen je konzervatorski elaborat kojeg je izradio Konzervatorski odjel u Karlovcu, s konzervatorskim smjernicama za uređenje centralnog prostora karlovačke Zvijezde s okolnim građevinama. Za obuhvat Trga bana Josipa Jelačića i zgradu Oružane s njezinom parcelom, raspisan je i završen javni natječaj za urbanističko arhitektonsko rješenje, a prihvaćen je rad autora Penezić i Rogina. Također je izrađena dokumentacija za izgradnju podzemne garaže ispod plohe centralnog trga i parcele Oružane.

U razdoblju od kraja Domovinskog rata do danas, značajan broj građevina je obnovljen ili su sagrađeni faksimili i zamjenske građevine pod nadzorom i uz dozvolu Konzervatorskog odjela u Karlovcu, koji je osnovan 1990. godine. Najznačajnija za prostor Zvijezde je obnova i rekonstrukcija pravoslavne crkve Svetog Nikole uz centralni gradski trg. Također je izveden niz replika na mjestima srušenih starijih kuća u Križanićevoj, Haulikovoj, Banjavčičevoj, i Šimunićevoj ulici. Veći broj zgrada je obnovljen, a ističe se uglovnica u Frankopanskoj 5 u kojoj je smješten Studenski centar u Karlovcu.

Značajan novi sadržaj dobio je grad 2003. godine kada je sklop vojnih zgrada, koji obuhvaća čitav sjeveroistočni prostor povijesne Zvijezde sa zgradom nekadašnje Generalije i vojarnom iz 1895. godine sa svim pratećim objektima, darovnicom Ministarstva obrane prešao u vlasništvo Veleučilišta u Karlovcu. Sadržaji Veleučilišta oživjeli su taj dio Zvijezde i u njegovoj blizini obnovljene su i druge zgrade s javnim sadržajima.

Sklop nekadašnje tvrđave s obrambenim pojasom prepoznat je kao važan dio kulturno-povijesnog identiteta grada Karlovca. Za njezinu obnovu pokrenut je projekt konstruktivne i građevinske sanacije te uređenje i prezentaciju dijela bedema karlovačke Zvijezde. Izvršen je veći broj pripremnih radova i istraživanja te izrađena stručna dokumentacija u okviru redovnih i posebnih programa Konzervatorskog odjela u Karlovcu. Jedan od programa u razdoblju između 2004. i 2005. godine odnosi se na izvršena zaštitna arheološka istraživanja na spomeničkom lokalitetu Zvijezda-Banska vrata. Arheološke radove na lokalitetu je izvela tvrtka Omega Engineering d.o.o. iz Dubrovnika, koja je nakon istraživanja izradila idejno rješenje prezentacije koja uključuje: prezentaciju Banskih vrata, prezentaciju mosta koji prolazi gradskim vratima te prezentaciju bedema i nekadašnjeg Karlovog bastiona.

Radovi su financirani sredstvima Ministarstva kulture i Grada Karlovca.

U sklopu istog projekta revitalizacije karlovačke Zvijezde provedena su još jedna, sondažna, arheološka istraživanja na pozicijama bedema nekadašnje tvrđave, u razdoblju između 2009. i 2010. godine. Istraživanja je izvršila ovlaštena tvrtka Kaukal d.o.o. iz Splita, a cilj istraživanja bio je odrediti položaj ostataka bedema i bastiona tvrđave te sakupiti što više podataka o njihovom stanju.

Projekt revitalizacije Zvijezde osim obnove kulturno povijesne graditeljske baštine obuhvaća mnogo šire teme na društvenoj, kulturnoj i gospodarskoj razini i predmet su drugih multidisciplinarnih projekata i studija.

2. ANALIZA I VALORIZACIJA URBANO ARHITEKTONSKIH STRUKTURA

Zbog složenosti i različitosti struktura i pojedinačnih vrijednosti povijesnih slojeva prostor „Zvijezde obrađen je po različitim urbano morfološkim sklopovima: **tvrdavski obrambeni pojas, urbana matrica, građevinska struktura, arheološki sloj, urbana oprema i urbane zelene površine.**

2.1.1. ANALIZA IZGRADNJE OBRAMBENOG POJASA

Tvrđava Karlovac

Projekt novog grada-tvrđave (oko 1572.-1579.)

Gradnjom trase zemljanog bedema, iskopom opkopa i podizanjem obrambenog nasipa, započela je 13. srpnja 1579. gradnja novoga planiranog grada Karlovca. Već do kraja jeseni iste godine rukama tisuća radnika opkop oko budućeg grada bio je iskopan u punom opsegu, a zemljom iz iskopa utvrđeni su protu topnički bedemi koji su već tada mogli poslužiti za djelotvornu obranu. Proširenje i produbljenje opkopa i daljnje utvrđivanje bedema njihovim postupnim pojačavanjem nastavljeno je zatim intenzivno i idućih godina.

Trasa obrambenog bedema budućeg grada bila je odmjerena u tada posve neobičnom obliku pravilnog šesterokuta, a na uglovima šesterokuta bili su postavljeni bastioni. Svih šest bastiona bili su, u duhu "nove talijanske škole", planirani s uvučenim bočnim flankama u kojima su, zaklonjeni "uškama" zemljanih nasipa, stajali skriveni obrambeni topovi. Njima su se tada još branile linije pojedinih bedema (kurtina) između dva bastiona usmjerenom vatrom paralelnom s linijom kurtina, jer su dometi topova u to vrijeme još bili dovoljno mali da ne dosegnu nasuprotni bastion. To će se ubrzo razvojem topništva promijeniti, pa će se i vatra kasnije usmjeravati prvenstveno prema flankama nasuprotnih bastiona, zbog čega će u 17. stoljeću doći i do izmjene geometrije karlovačkih bastiona.

Unutar šesterokutne forme, koja svojim dvostrukim osima simetrije (prema uglovima i sredinom stranica) priziva izraziti centralitet, grad je bio planiran u pravilnom ortogonalnom blokovskom rasteru ulica, ali na vrlo specifičan i osebujan način. Ulična struktura je s geometrijom šesterokutnog okvira bila usuglašena tako što je u svoje dvije osi simetrije pravokutnog uličnog rastera bila postavljena u dvije (od šest) osi simetrije šesterokuta fortifikacijskog okvira. Osi simetrije protežu se sredinom središnjih redova blokova – jedna određena vrhovima bastiona najbližeg rijeci Kupi, odnosno njemu nasuprotnog, a druga s njom pod pravim kutom koja se proteže sredinom nasuprotnih kurtina (sjeveroistočne i jugozapadne).

Na taj način bili su posebno istaknuti središnji redovi blokova koji su stajali križno poredani u osima simetrije, što je u projektu još bilo dodatno naglašeno njihovim većim dimenzijama. Oni su bili pravokutni, dok su blokovi do njih bili kvadratni. Središnji blokovi su svojim užim stranama bili istovjetni dimenzijama kvadratnih blokova, dok su dužim stranama bili postavljeni u svojim osima simetrija nasuprotno, tako da su u sredini grada tvorile – kvadrat.

U tome je središnjem kvadratu, koji je nastao kao rezultanta vrlo domišljene geometrije, bio postavljen središnji veliki gradski trg. Od njega su se na četiri strane u osima simetrije do kurtina, odnosno do bastiona, protezala po dva pravokutna gradska bloka. Ali dok su u osi prema kurtinama stala po dva kvadratna bloka u uglovima (tj. ukupno 8 kvadratnih blokova), prema nasuprotnim bastionima zbog geometrije šesterokuta ugaoni blokovi su morali biti znatno skraćeni, ali je to bilo projektirano na pažljivi i strogo simetrični način. Skraćeni blokovi formirali su svaki po dva veća trokutasta otvorena prostora prema preostale četiri kurtine, od kojih su dva poslužila za pretprostore s unutrašnje strane gradskih vrata.

Dvoja gradska vrata postavljena su međusobno nasuprotno, na sjevernoj i na južnoj strani. Prvim planom su i jedna i druga planirana neposredno uz uške bastiona, čime je bila

osigurana izravna obrana pristupnih mostova topovima. Međutim stajala su postavljena s različitih strana bastiona, tako da su se otvarala prema osima dvije ulice koje su flankirale središnji trg. Na taj je način dodatno naglašena centralnost gradskog prostora, gdje se u prolazu od jednih do drugih gradskih vrata moralo prolaziti trgom, ali također i središnja os, određena bastionom najbližem Kupi.

Bastioni su bili na planu individualizirani imenovanjem, najprije na način karakterističan za 16. stoljeće. Prvi bastion prema Kupi dobio je ime Zrinjski, drugi do njega sjeveroistočno Banski, zatim Koruški, Turnov, Kranjski i Auerspergov. Sjeverna gradska vrata zvana su Stara vrata, a južna Nova vrata, no upitno je da li su se Nova vrata uopće počela graditi na planiranom mjestu. Već na planovima iz 17. stoljeća vidimo da su, zajedno sa svojim pripadajućim mostom preko opkopa, bila pomaknuta i izgrađena u osi prve susjedne paralelne ulice (današnje Radićeve), koja ne dotiče centralni trg.

Gradnja novoga grada-tvrđave, glavne tvrđave Hrvatske granice, započela je nakon što je car Rudolf II, preuzevši godinu dana prije toga krunu nakon smrti oca Maksimilijana II, organizirao 1577. veliku konferenciju na kojoj su donesene najvažnije odluke o novoj organizaciji obrane granice. Istovremeno je bosanski beglerbeg Ferhad paša Sokolović, nakon što je prije toga osvojio Bužim i Cazin, u jesen te godine osvojio i Ostrožac, Pećigrad i Kladušu, te Zrin i Gvozdansko, a 1578. zabilježena je i jedna bitka pod Dubovcem. Temeljem odluka konferencije odmah 1578. osnovana je Vojna granica. Iste godine započela je gradnja novih utvrđenja, posebno Koprivnice, glavne tvrđave Slavonske granice, a zatim iduće godine i organizacijski puno složenija gradnja novoga grada Karlovca. Godinu dana kasnije na isti način kao i u Karlovcu započela je u ravnici sjeverno od Dunava gradnja još jednog novog grada-tvrđave Biskupskog Novigrada (Novi Zamky), koji je bio slične veličine kao Karlovac, a također je projektiran u obliku pravilnog šesterokuta.

U vrijeme početka gradnje Koprivnice i Karlovca superintendant za fortifikacije Slavonske i Hrvatske granice bio je Giuseppe Vintana. On je na tu dužnost u Gracu došao 1576., nešto više od dvije godine prije početka gradnje Karlovca, a na njoj se zadržao sve do smrti deset godina kasnije 1586. Prije dolaska u Graz bio je inženjer u Gorizi, gdje je izgradio jednu manju kuću koja je služila kao gradski magistrat, a sudjelovao je i u dogradnji fortifikacija kaštela u Gorizi i Trstu. Rodom je bio iz doline Laina d'Intelvi na jezeru Como. Budući da je bio superintendant u vrijeme početka gradnje Karlovca moglo bi se očekivati da je Vintana bio i projektant, kreator jedne tada posve inovativne ideje u gradogradnji i fortifikacijskoj arhitekturi. No, s obzirom na njegov nedostatak ozbiljnijeg graditeljskog iskustva i činjenice da nije došao iz nekog od glavnih središta, gdje su tada nastajale nove ideje u fortifikacijskoj arhitekturi i gradogradnji, nego iz jednog posve provincijskog središta, to je malo vjerojatno.

Da je gradnja pripremana duže vremena vidi se i iz podataka o nešto ranijoj kupnji zemljišta za izgradnju tvrđave, ali i iz općih povijesnih okolnosti u nastojanjima još i u vrijeme cara Maksimilijana za odlučnijom organizacijom efikasnije obrane cijele granice, što je bilo poremećeno njegovom iznenadnom smrću 1576. Zemljište za izgradnju novoga grada uz Kupu kupio je od Zrinskih nadvojvoda Karlo prije toga, 1575., pa su se pripreme za gradnju zacijelo morale odvijati i prije toga.

Prije Vintane na mjestu superintendanta za Slavonsku i Hrvatsku granicu u Gracu bio je odabran Gorolamo Arconati stariji. On je bio porijeklom iz Milana, ali je u Grac došao iz Šlezije gdje je bio inženjer u Wroclavu. Arconati je na mjestu superintendanta zamijenio 1754. Salustia Peruzzia koji je iznenada u proljeće 1573. poginuo u nesreći na putu prema Hrvatskoj granici, u poplavi neke neimenovane rijeke.

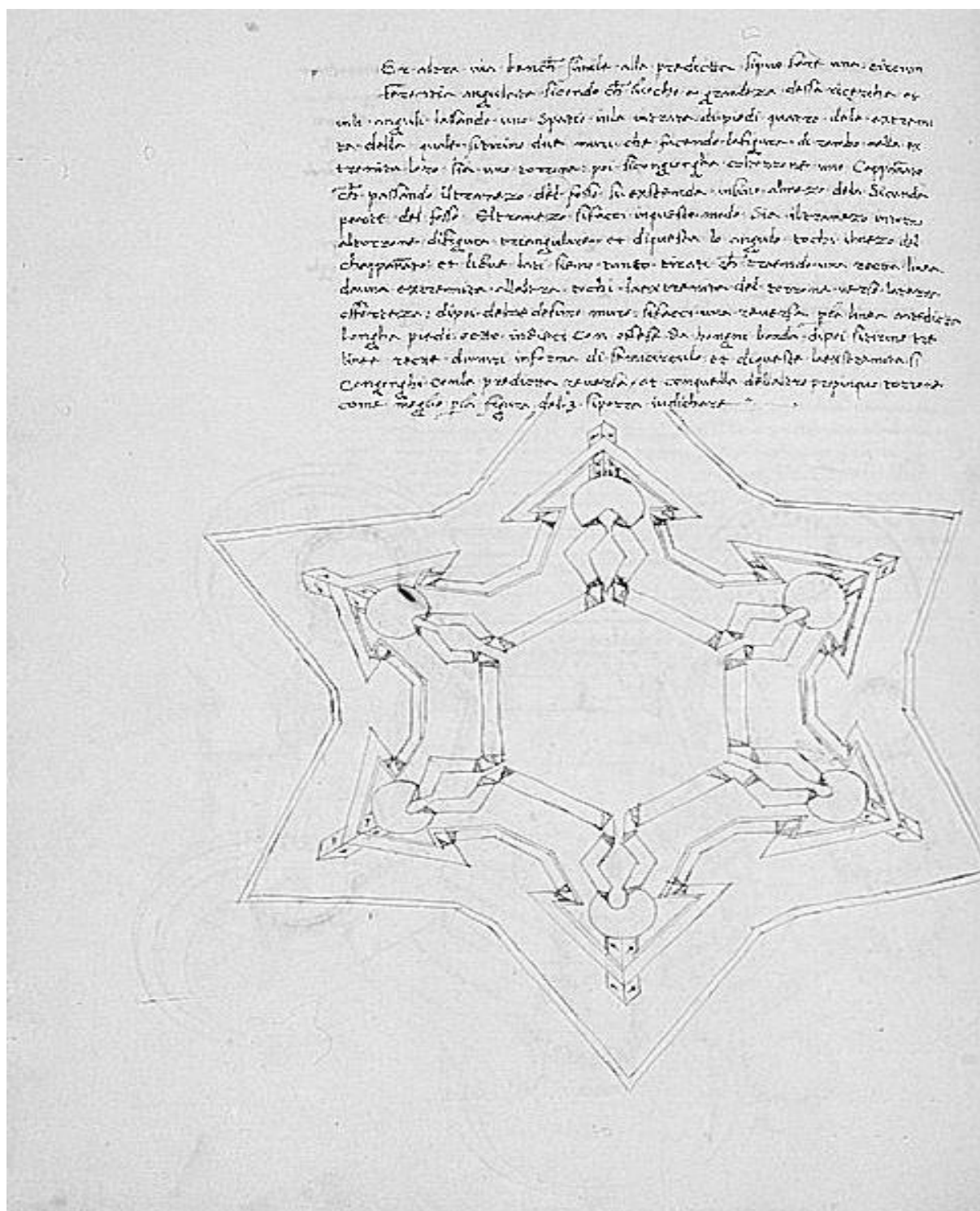
Za razliku od drugih odgovornih inženjera u carskoj službi u Grazu i Beču, koji su većinom pripadali velikom krugu nekoliko generacija graditelja porijeklom s jezera Como, ili su bili iz drugih dijelova sjeverne Italije, posebno Lombardije, Sallustio Peruzzi došao je najprije u Beč, a zatim u Graz iz Rima. Prije dolaska na Maksimilijanov dvor u Beč 1569. bio je papinski arhitekt u službi trojice papa, za koje je realizirao niz inženjerskih i arhitektonskih

projekata. Nakon godinu dana u službi cara u Beču car ga je poslao u Graz svome bratu nadvojvodi Karlu za superintendanta fortifikacija Slavonske i Hrvatske granice.

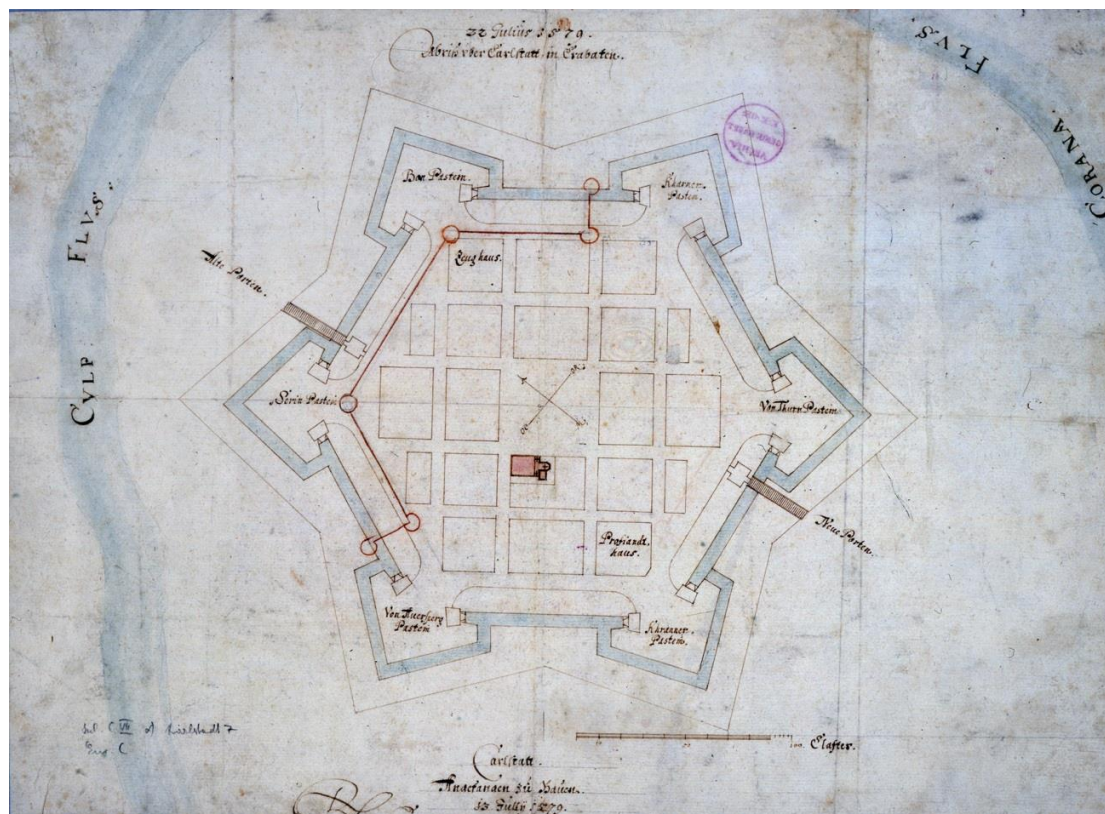
Sallustio Peruzzi je bio sin slavnog slikara i arhitekta Balthasara Peruzzia, jednog od najznačajnijih umjetnika kasne renesanse. Rodom iz Siene, Balthasare Peruzzi bio je učenik Francesca di Giorgia Martinija, najznačajnijeg teoretičara i graditelja fortifikacija rane renesanse, također sienežanina. Općenito je prihvaćeno da je Francesca di Giorgio Martini autor tri slike, tri "casona", s najpoznatijim prikazima renesansnog "idealnog grada". On je također bio i izumitelj ideje šesterokutne tvrđave, koju u nekoliko varijanti donosi u svom traktatu, među drugim brojnim izumima. Međutim njegov traktat nije bio tiskan i svima dostupan, nego je kružilo nekoliko rukopisnih prijepisa, a jedan od prijepisa bio je u vlasništvu – Sallustia Peruzzia, koji je na margini ostavio neke bilješke. Sallustio je na početku svoje karijere pomagao ocu u gradnji fortifikacija Siene, a kasnije je bio i inspektor fortifikacija papinske države.

U vrijeme dolaska Sallustia Peruzzia na carski dvor u Beč, kao i u vrijeme kada je od 1570.-1573. bio superintendant fortifikacija Slavonske i Hrvatske granice, ali također i sve do vremena gradnje Karlovca, ideja o heksagonu - pravilnom šesterokutu kao pogodnoj formi za gradnju suvremenog utvrđenog grada, postojala je tek kao jedna od skica šesterokutne tvrđave u radnoj bilježnici koja je u prijepisima kružila među upućenim inženjerima, uglavnom onima iz Rima, papinske države i Firence. Iz jezgre toga kruga za superintendanta Hrvatske granice došao je Sallustio Peruzzi, pa se može s najvećom vjerojatnošću, u nedostatku izvornih dokumenata, pretpostaviti da je on bio i projektant novoga planiranog šesterokutnog grada-tvrđave, težišta nove organizacije obrane hrvatskog dijela Vojne granice. U tom slučaju projekt Karlovca nastao je oko 1570., odnosno nekih sedam do deset godina prije početka gradnje. To indirektno potvrđuje i činjenica da je također u isto to vrijeme, na inzistiranje Ostergonskog nadbiskupa Antuna Vrančića, bila projektirana također šesterokutna tvrđava sličnih dimenzija kao i Karlovac i za Ugarski dio granice, u ravnici uz rijeku Njitr u sjeverno od (tada okupiranog) Ostergona. Njena gradnja bila je odobrena 7.7.1571., no započela je vjerojatno i kasnije nego gradnja Karlovca. Iste 1573., u kojoj je poginuo Sallustio Peruzzi, umro je i nadbiskup Vrančić, a do određenog zastoja, došlo je i zbog iznenadne smrti cara Maksimilijana 1576. Može se opravdano pretpostaviti da je Peruzzi, možda zajedno s nekim drugim inženjerima poput braće Baldigara, planove heksagonalnih gradova – tvrđava izradio u vrijeme boravka u Beču, na dvoru cara Maksimilijana, a potom ga je car poslao bratu Karlu u Graz da organizira gradnju tvrđava na Slavonsko – Hrvatskoj granici, dok je Giulio Baldigara bio imenovan superintendantom za Gornju Ugarsku.

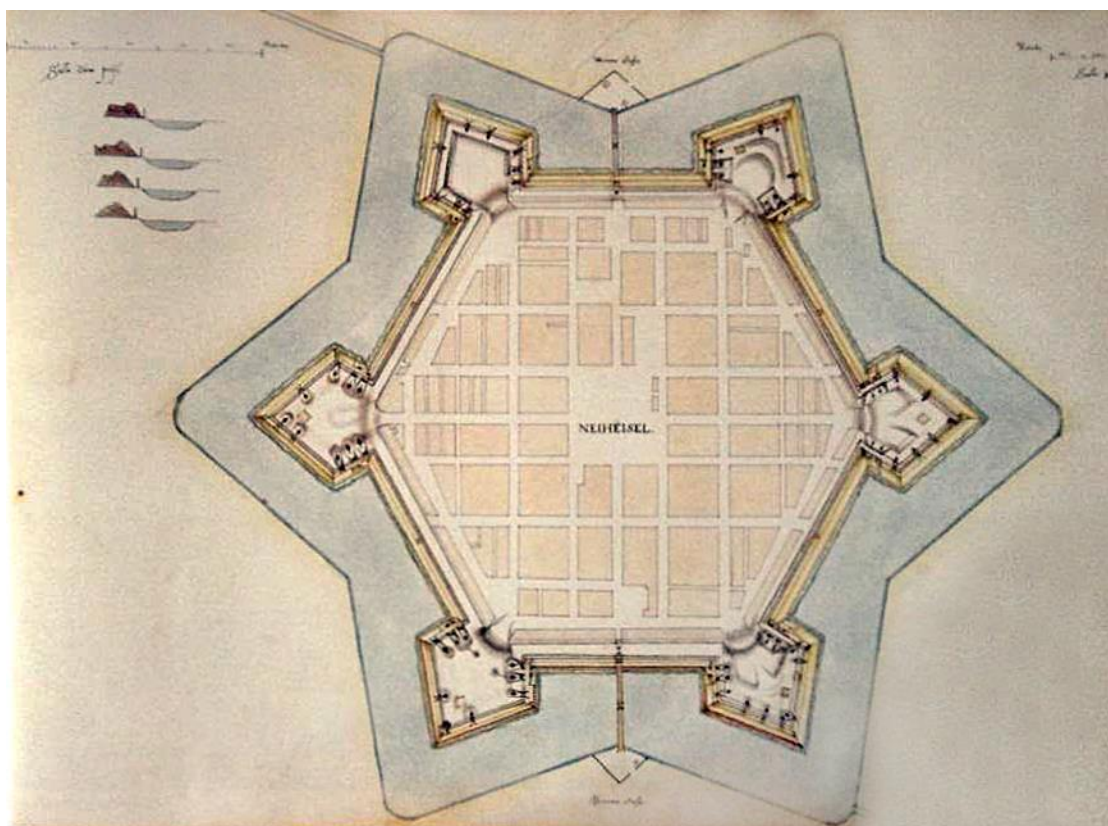
Projekt Karlovca bio je posve inovativan u europskoj fortifikacijskoj arhitekturi i gradogradnji svoga vremena. Na temelju inicijalne renesansne ideje Francesca di Giorgia Martinija, prenesene vjerojatno iz "prve ruke", grad je planiran u obliku heksagona kao izrazito kasnorenesansno – manirističko rješenje. U njemu je simbolizacija šestokrake zvijezde, toga "dvostrukog trokuta", a posebno križa upisanog u krajoliku središnja ideja vodilja za novu tvrđavu ratne granice dva razdvojena svijeta. Svojim fortifikacijama sa karakterističnim bastionima "nove talijanske škole", ali izvedenima na nizozemski način kao zemljani nasip, Karlovac je i svojim bedemima prvorazredni i jedinstveni spomenik povijesti gradogradnje, ali i fortifikacijske arhitekture svoga vremena. Njegova gradnja započeta je u vrijeme cara Rudolfa II, na početku njegove vladavine. Nakon preseljenja dvora u Prag car Rudolf je na svome dvoru razvio jedno od europskih središta umjetnosti manirističkog doba. Maniristički Karlovac tome može biti pribrojen kao svojevrsna prethodnica.

Crtež šestokrake tvrđave, Francesco di Giorgio Martini (1439.-1502.),
Trattato di architettura civile e militare

Plan novog grada Karlovca prema kojemu je počela njegova gradnja 13.7.1579. godine

Biskupski Novigrad (Nove Zamky), plan iz 1639. godine. Autor crteža je Johannes Ledentu, slikar i graditelj.

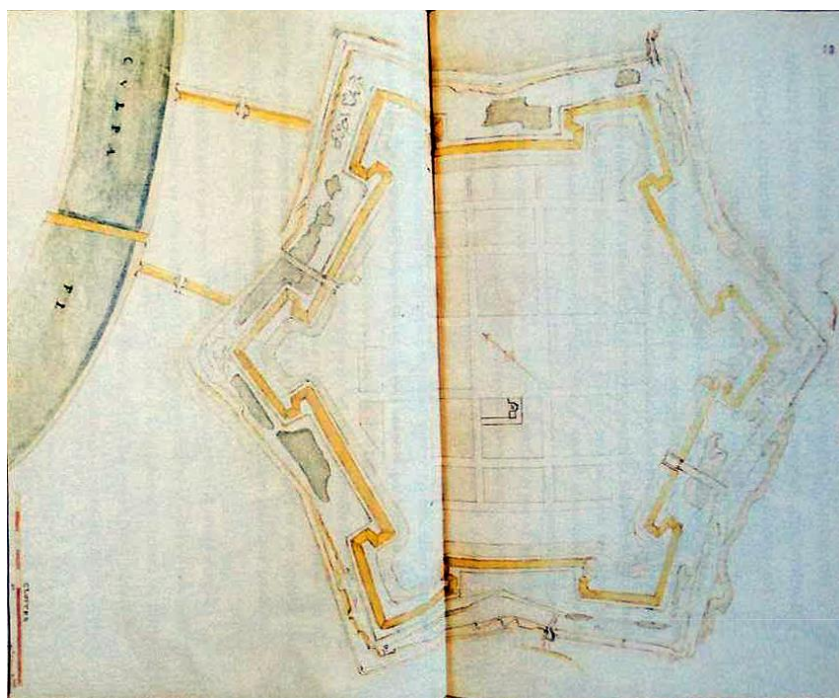
Uz glavnog inženjera, tadašnjeg superintendanta Vintanu, graditelj na terenu u tvrđavi Karlovac bio je majstor Martin Gambon, a njegov pomoćnik palir Giovanni Baptista Bianchini. Za prva dva desetljeća gradnje, do kraja 16. stoljeća, te za početak 17. stoljeća postoje samo brojni pisani dokumenti o stanju nove tvrđave Karlovac. Kartografski prikazi tvrđave iz toga vremena nisu do danas poznati. Izvještaji govore da je tvrđava već 1580. godine bila dovršena, a unutar tvrđave bili su izgrađeni najvažniji vojni objekti: oružana, spremište municije, opskrbni magazin te stanovi za oficire i vojnike, a do 1581. godine sagrađen je i znatan broj civilnih kuća. Najveći problemi prilikom gradnje tvrđave, a i kasnije prilikom popravaka, bio je kroničan nedostatak radne snage i novca te česte i razorne poplave Kupe i Korane. Već krajem 1580. godine popravljaju se zemljani nasipi bedema i bastiona koje su oštetile visoke vode rijeke, a ponavljalo se to gotovo svake godine.

Od kvalitete temeljenja zemljanog nasipa ovisila je stabilnost, pa je tome posvećivana najveća pažnja. Izvedeno je hrastovim pilonima i položenim gredama, ali svi aspekti tih složenih inženjerskih zahvata nisu još dovoljno poznati. Osobito je bila složena gradnja zemljanih "uški" bastiona, koji su još u svojim uvučenim flankama imali ukopane pozicije topova sa zasebnim prsobranima. Zemljani bastioni "nove talijanske škole" bili su osobitosti naših glavnih bastionih tvrđava Karlovca i Koprivnice. Ostaci najvažnijih detalja tih bastiona, osobito uvučenih flanki, kriju se pod dijelom nasipa kasnije mijenjanijih tlocrtnih geometrija pojedinih bastiona.

17. stoljeće

Problem obrane od poplava nije bio riješen niti u 17. stoljeću i tvrđavu je neprestano trebalo popravljati. Velika i razorna poplava dogodila se 1630. godine kada je voda potpuno prekrila tvrđavu i grad. Izvještaji i planovi iz tog razdoblja u najvećem se broju odnose na popravke zemljanih nasipa te iskapanje opkopa odnosno, na rekonstrukciju profila tvrđave.

Tvrđavu je 1638. godine pregledala carska komisija za granične utvrde kojoj je na čelu bio firentinac Giovanni de Galliano Pieroni (1586.- 1654.), glavni vojni inženjer koji je potom do 1639. godine izradio više planova tvrđave Karlovac s prikazima postojećeg stanja i prijedloga za popravke i poboljšanja. Na tim je planovima vidljivo da su i u prvoj polovini 17. stoljeća još uvijek bastioni imali izvorni oblik iz vremena gradnje s karakterističnim uvučenim flankama.

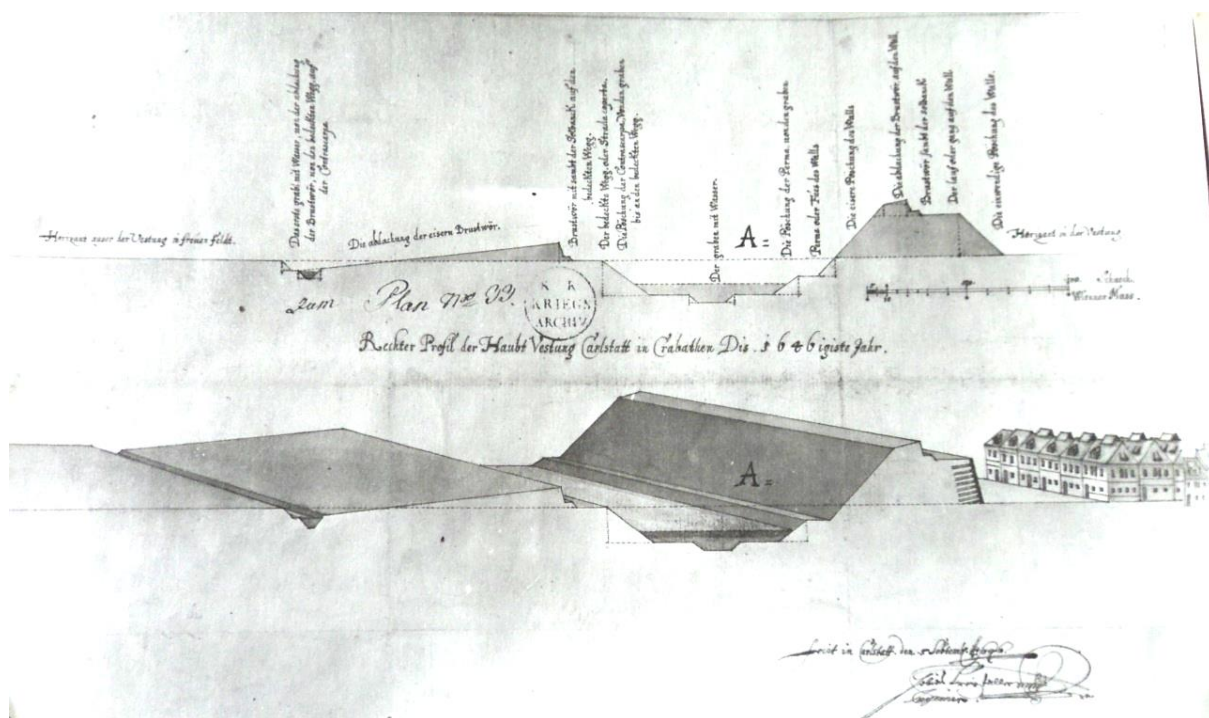

Tvrđava Karlovac, G. Pieroni, 1639. godine

U pisanom dijelu izvještaja Pieroni je opisao stanje tvrđave i naveo koje bi popravke i poboljšanja trebalo izvršiti. U prvom redu naveo je da je tvrđava preniska u odnosu na razinu poplavnih voda, da opkop nije dovoljno iskopan te da bi čitavu tvrđavu trebalo opasati kamenim zidom. Predlaže produbljivanje opkopa i povišenje eskarpi, a također navodi da bi trebalo dovršiti ili na novo izvesti neke vanjske tvrđavske elemente koji će neprijatelja držati na što većoj udaljenosti kao što su ravelini i skriveni put. Za kontraeskarpu i skriveni put navodi da nisu u potpunosti izgrađeni, a tamo gdje jesu mjestimično su loše postavljeni.

Na Pieronijevom planu, koji je za fortifikacije daje snimak postojećeg stanja, pokazuje se da je južni, Novi most već do tada bio postavljen u os prve paralelne ulice, a ne u os ulice koja vodi uz rub središnjeg trga, kako je to bilo zamišljeno izvornim projektom. Ta je promjena bila od velike važnosti, jer je smanjila centralnost središnjeg prostora i omogućila razvitak jedne od ulica kao važnije trgovačke ulice (današnje Radićeve). Pieroni spominje i neregularnu gradnju kuća preblizu bedemu, pa je očito da je do tada došlo i do odstupanja u gradnji prema prvobitnoj regulaciji ulica.

Novi plan modernizacije tvrđave izradio je 1646. godine inž. Tobias Breistaller. Na svim bastionima uvučene flanke su dokinute, a donosi i presjeke i vrlo lijepe prikaze projektiranog izgleda karlovačkih fortifikacija. Projekte donosi u dvije varijante. U varijanti A detaljno je prikazan presjek kroz sve zemljane tvrđavske elemente: bastionski nasip, klupicu na eskarpi, opkop, kinetu u opkopu, kontraeskarpu, skriveni put, klupicu i prsobran na skrivenom putu, nasip glasije, kanal na glasiji i esplanadu oko tvrđave. Te je elemente trebalo realizirati u točno izračunatim međusobnim odnosima obzirom na visinu, dubinu i širinu jer su bili međusobno zavisni.

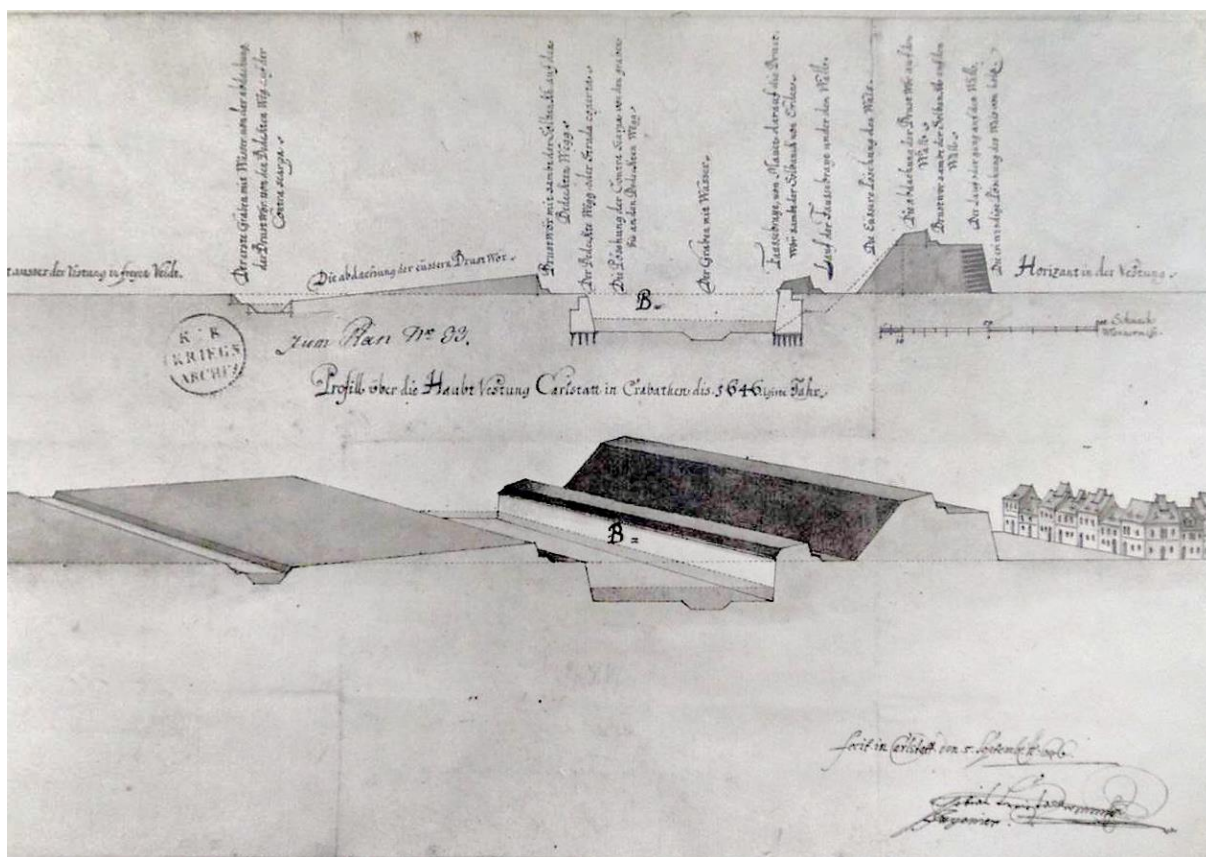

Tobias Breistaller, A varijanta, presjek kroz tvrđavu Karlovac, 1646. godine

U B varijanti dat je prijedlog za rekonstrukciju koja je trebala dodatno osigurati i učvrstiti tvrđavu. Predloženo je da se na eskarpi, ispred zemljanih nasipa bedema i bastiona izvede još jedan, niži, predbedem, a da se opkop uz eskarpu i kontraeskarpu obzida zidom od čvrste građe, postavljen na drvene pilote. Ta varijanta rekonstrukcije nije izvedena, ali svjedoči da je nizozemski utjecaj na fortifikacije i Slavonske i Hrvatske granice u prvoj polovini 17. stoljeća bio dominantan, odnosno da su tadašnja suvremena nizozemska rješenja osim u Koprivnici (koja je bila posve preoblikovana na nizozemski način), mogu zamijetiti i u Karlovcu. Nizozemski utjecaj je tada presudio da se odustane od prijedloga za

obzidavanje bedema, odnosno da karlovački bedemi i dalje ostanu i u 17. stoljeću u obliku zemljanih nasipa, kao što je to u to doba bilo u brojnim nizozemskim primjerima.

Na Breistallerovom planu unutrašnja ulična struktura prenesena je posve s izvornog projekta, uz manje odstupanje, što svjedoči da je osnovna urbanistička ideja i dalje bila živa, s tim da i ovdje Nova vrata stoje u osi Radićeve ulice. Neznatno odstupanje od izvornog projekta unutarnje urbane strukture bilo je samo u rubnim blokovima prema kurtinama. Blokovi prema unutarnjim stranama sjeveroistočne i jugozapadne kurtine malo su prošireni, a u četiri ugla uz starije male blokove dodani su još i manji trokutasti ugaoni. To je odstupanje bilo posljedica Breistallerovog prijedloga da se kurtine s unutarnje strane učvrste hrastovim gredama, što bi smanjilo njihovu širinu u odnosu na nekada projektiranu, ali koja nikada nije bila ni izvedena. Manja tlocrtna širina bedema proširila je gradsku površinu, pa je manje proširenje bloka bilo dobro plansko rješenje, koje je trebalo riješiti problem neplanske gradnje kuća uz bedeme, o kojima je govorio i Pieronni. Breistaller je u svom prikazu zbog toga i nacrtao posljednji red gradskih kuća prema kurtini da bi pokazao planirani odnos prema novoj visini bedema.

Tobias Breistaller, B varijanta, prijedlog rekonstrukcije karlovačke tvrđave s obzidavanjem jarka i izgradnjom predbedema, 1646. godine

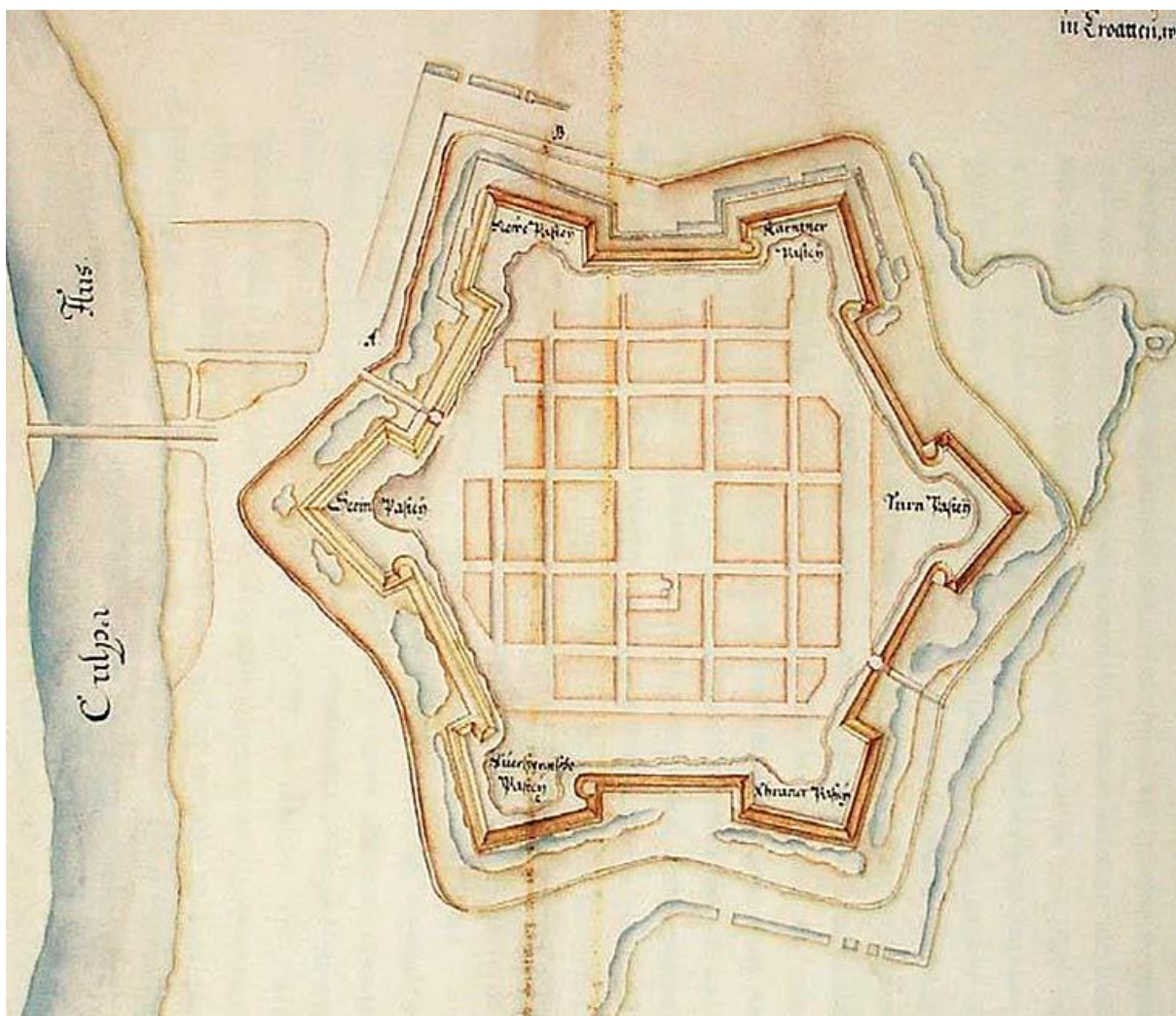
Karlovac je 1657. ponovno pregledala carska komisija za granične utvrde s glavnim inženjerom Martinom Stierom na čelu koji je također sastavio 1660. opširan izvještaj o stanju tvrđave te izradio više snimaka postojećeg stanja i prijedloga za njezino poboljšanje i modernizaciju.

Na planu postojećeg stanja vidljivo je da su do tada dva od šest bastiona izmijenjena u cjelini prema Breistallerovom projektu, tako što su im dokinute uvučene flanke, a na jednom bastionu (Zrinskom) to je bilo izvedeno samo na jednoj strani. Nije bila izvedena ni kineta, pa je voda u tvrđavskom opkopu stajala u pojedinim barama. No glasija s kanalom na rubu bila je dijelom izvedena, posebno na južnoj strani, te dijelom nasuprot Banskog bastiona. Bedemi

su osobito bili neuređeni s unutrašnje strane, prema gradu, gdje je očito i dalje postojao problem neregulirane gradnje uz bedeme.

Na snimku postojećeg stanja plana grada Martin Stier strukturu ulica donosi po prvi puta bitno različitu od izvorno planirane, odnosno od one koju donosi u svom projektu Tobias Breistaller 14 godina prije toga. Urbana struktura izgubila je svoju konzistentnost, posebno na sve četiri strane rubnog dijela gradskog tkiva, gdje je samo na snimku okvirno naznačeno da se blokovi prema sjeveroistočnoj i prema jugozapadnoj kurtini nisu licem okrenuli prema bedemima (i o d njih odmakli), kao što je to planirao Breistaller, nego je naznačeno da su bili okrenuti svojim vrtovima koji su se protezali do bedema, a da je gradnja na neki način ispunjavala čak i unutrašnjost bastiona, osobito duž jugozapadne kurtine. Naznačeno je da je i prema Thurnovom bastionu izvedena određena gradnja, koja je uzurpirala cijelu unutrašnjost bastiona, a koja je bila omeđena nekom regulacijom što je vodila sve do Novih vrata.

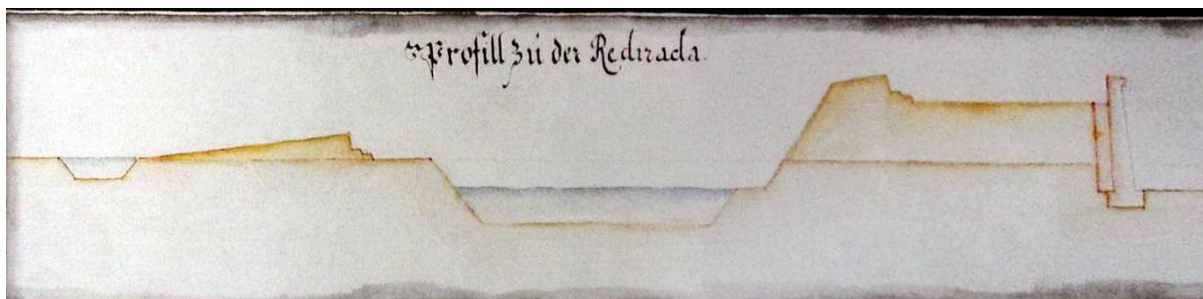
Vjerojatno zbog te gradnje prema kurtinama izvan izvornog regulacionog plana, umjesto po jedne ulice oko blokova koje obrubljuju središnji trg sa svake strane (kako je to bilo izvorno planirano), Stier na snimku postojećeg stanja ucrtava po dvije ulice, s tim da je promijenjen format blokova. Blokovi oko trga sada se svi približavaju formatu kvadrata (ali ipak ne posve), dok je "drugi red" blokova suženog pravokutnog formata, a iza njega su različito prema različitim stranama formirane regulacije ulica okrenute vrtovima prema kurtinama.

Martin Stier, tvrđava Karlovac, postojeće stanje 1657.-1660. godine

U pisanom dijelu izvještaja Stier najprije samo predlaže nastavak realizacije Breistallerovog plana, nastavkom zatrpavanja sigurnosnih prostora na preostalim uvučenim flankama, njihovo izravnavanje, produljivanje i čvrsto povezivanje s kurtinama. Zatim predlaže izgradnju grudobrana koji nedostaju te proširivanje ophodnog prostora, nasipavanjem zemlje, unutar cijele tvrđave. Predlaže i dodatno iskopavanje opkopa do potrebne dubine od oko 20 stopa, te postavljanje palisade u podnožju oko čitavog eskarpnog nasipa, a koja je do tada bila postavljena samo ispred najizloženijih jugoistočnih dijelova tvrđave. Na vanjskom dijelu obrambenog pojasa bilo je potrebno da se do kraja izgradi skriveni put i grudobran s dvostrukom klupicom te nasip glasijske.

Većina prijedloga koje je dao Stier bili su izvedeni. Nisu bili izvedeni prijedlozi izgradnje dodatnog opkopa oko tvrđave s vanjskim ravelinima kao ni izgradnja retirade unutar tvrđave odnosno, zidanog uporišta u koji se posada može povući do dolaska pomoći izvana. Za zaštitu od poplava predložio je izgradnju kanala za odvodnju oborinskih voda kroz tvrđavu direktno do Kupe. Predložio je i kopanje dovodnog i odvodnog kanala iz Kupe i tvrđave sa visokim i čvrstim zaporima kao obranu od poplava. Na kraju je za sigurnu zaštitu tvrđave predložio njezino oblaganje kamenom, što ni tada nije prihvaćeno.

M. Stier, 1657. 1660., profil tvrđave Karlovac s prijedlogom izgradnje retirade, isječak s veće karte

Do kraja 17. stoljeća prilike u tvrđavi nisu se bitno mijenjale; prostor su i dalje ugrožavale poplave, a zemljani dijelovi su se postupno pomalo urušavali i ponovno popravljali o čemu postoje samo pisani izvještaji. Osim što je bio povremeno ugrožen poplavama grad je stradao i u požarima, a najteži, katastrofalni požar dogodio se 1692. godine kada su izgorjele sve drvene kuće i gotovo čitav grad unutar tvrđave.

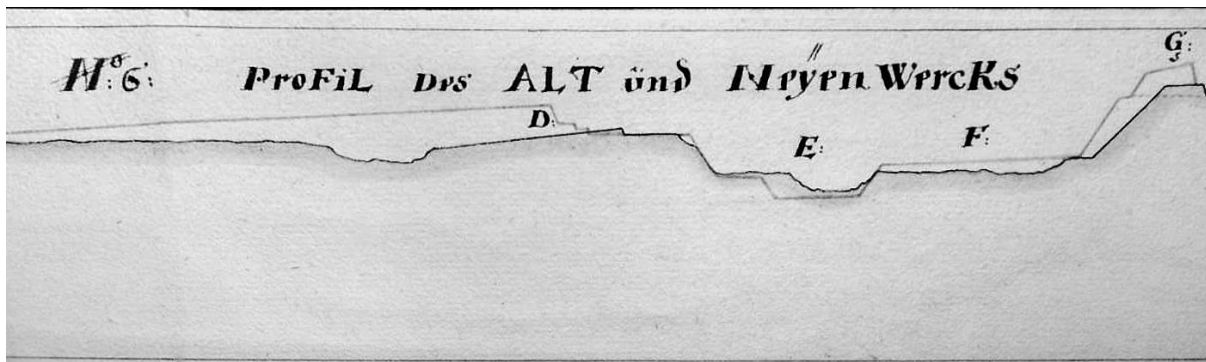
Nakon 1671. i urote Zrinsko – Frankopanske promijenjena su imena bastiona. Nekadašnji Zrinski bastion imenovan je sada Kranjskim, a dotadašnji Banski i Koruški dobivaju ime sv. Karla i sv. Josipa, dok je Turnov preimenovan u sv. Elizabete. Dotadašnji Kranjski postaje Koruški, a Auerspergov je imenovan Banskim. Tri bastiona imenovana su po svecima imena carevih sinova Josipa i Karla, odnosno žene Elizabete, izbrisano je Zrinsko ime, a imena Banski, Kranjski i Koruški su zadržana, ali su njima imenovani drugi bastioni.

18. stoljeće

Nakon dovršetka Velikog bečkog rata (1682-1698.), potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima 1699. uglavnom se početkom novog 18. stoljeća najprije radilo samo na dovršenju tvrđava koje su bile izgrađene u završnim fazama rata, prvenstveno Petrovaradinu i Osijeku. Smanjen interes za novu gradnju ili modernizaciju tvrđava početkom 18. stoljeća bio je i posljedica velikog i dugotrajnog rata s Francuskom (1703. - 1713.) koji se odvijao najprije i na tlu Italije i sjeverno na granici današnje Belgije s Francuskom. Nakon završetka rata po nalogu princa Eugena Savojskog pristupilo se 1713. izradi novih suvremenih planova za modernizaciju fortifikacije grada – tvrđave Osijek, a 1714. i projekt za novu tvrđavu u Slavonskom Brodu.

Iz toga vremena, upravo iz 1713. godine, potječe o Karlovcu izvještaj i projekt pojačanja obrambenih moći tvrđave kojega je izradio voditelj oružarnice u tvrđavi Karlovac Martin Claus. On je konstatirao da je tvrđava smještena prenisko u odnosu na visinu podzemnih voda te da je u lošem stanju zbog oštećenja zemljanih nasipa uzrokovanih poplavama. Kao

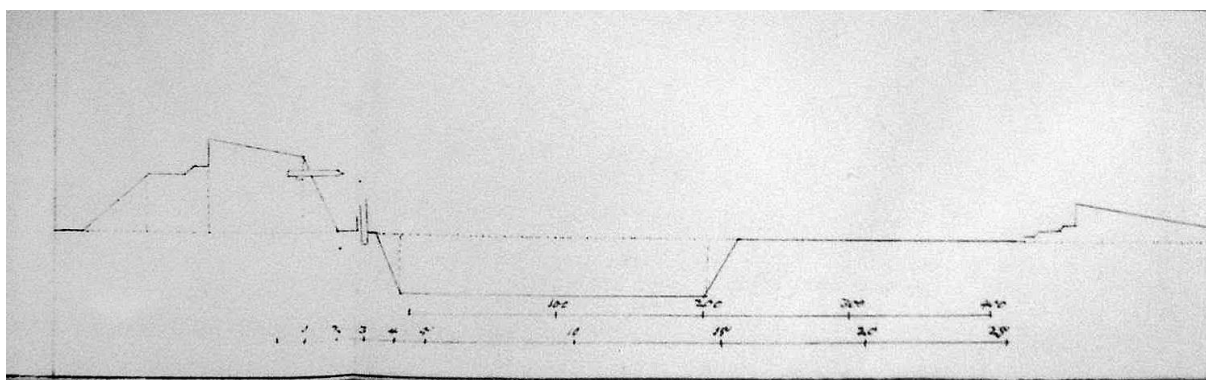
poboljšanje predložio je povišenje bedema i produženje i povišenje glasijske, proširenje i dijelom produbljivanje kinete, iskopavanje širokog kanala uokolo tvrđave, kojim bi se isušila zemlja, a od iskopane zemlje izveo bi se još jedan nasip za obranu od poplave. Također je predložio da se ispred mostova na Kupi i Korani sagrade dodatna utvrđenja, Hornwerk na lijevoj obali Kupe i veće zemljano utvrđenje između Korane i ruba tvrđavske esplanade.

*Profil tvrđave Karlovac s ucrtanim postojećim stanjem i prijedlogom popravka.
Martin Claus, 1717. godine*

U vrijeme kada je nakon pobjedonosnog rata s Turskom 1716.-1717. započelo, pod vodstvom princa Eugena Savojskog, formiranje i gradnja velikog strateškog sustava novih gradova-tvrđava s težištem u Podunavlju, Karlovac je zauzimao krajnje zapadnu točku toga sustava. Za najnužniju modernizaciju tada već gotovo jedno i pol stoljeće stare tvrđave u nekoliko navrata dao je prijedloge inženjer Antun Weiss, 1721., 1727. i 1729. godine. Uz detaljne izvještaje o stanju davao je i prijedloge za popravak i poboljšanje. U izvještajima se navode urušeni zemljani dijelovi obrambenog pojasa, prekratke flanke bastiona na koje stane samo jedan top, a veliki nedostatak je to što je tvrđava položena prenisko u močvarnom tlu i izložena poplavama i podzemnim vodama.

Kao najvažniji zahvat obnove Weiss je predlagao da se temelji tvrđave podignu iznad razine poplavnih voda te da se svi bedemi i bastioni oblože kamenim zidom. Također je predložio povišenje i rekonstrukciju zemljane nasipe bedema, bastiona i glasijske, a on također ističe nužnost za popravak i oslobodenje puta s unutarnje, gradske strane bedema, koji je bio ispunjeni vrtovima i kućama civila. Sačuvano je više njegovih crteža s prikazom tvrđave i profilom tvrđavskog sklopa.

M.A. Weiss, profil tvrđave Karlovac, 1729. godine (isječak iz veće karte s prikazom tvrđave)

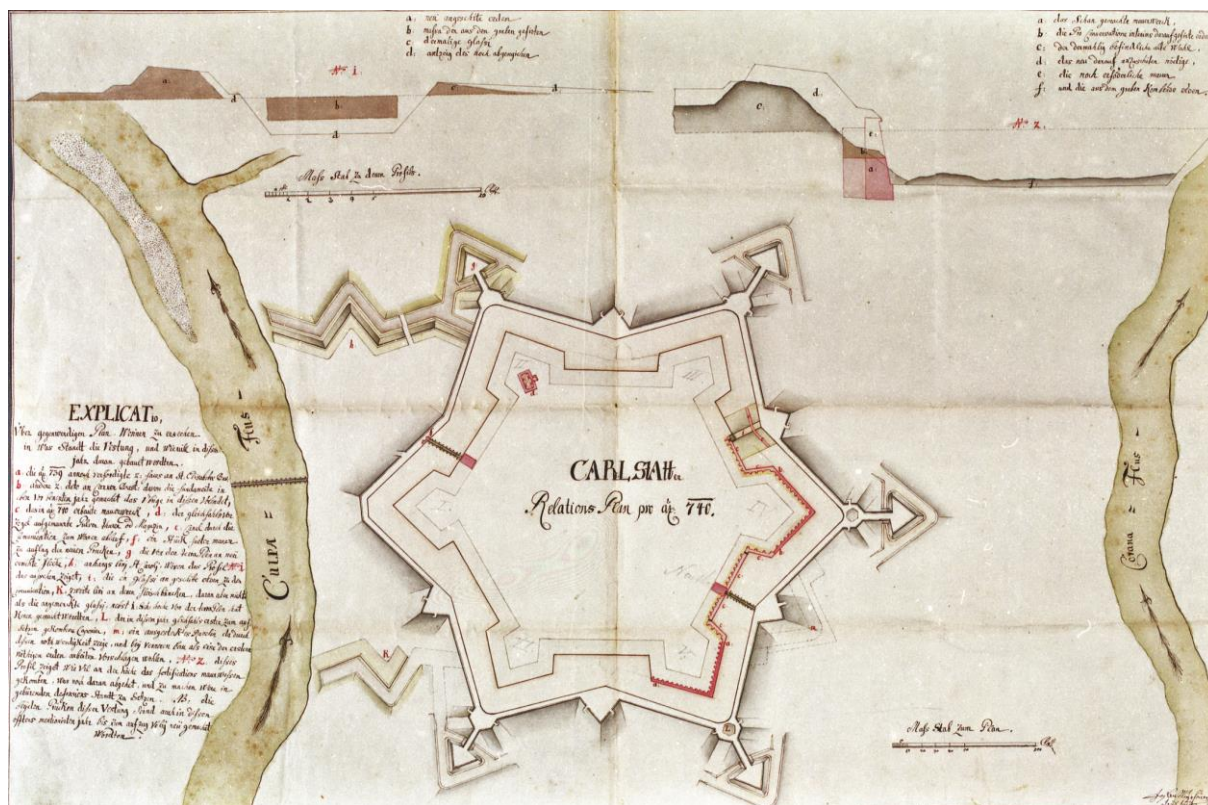
Odlučnu ekspertizu tadašnjih obrambenih mogućnosti tvrđave dao je 1729. glavni projektant i voditelj gradnje svih tvrđava na granici Nicolas Doxat de Demoret. Nakon dovršetka projekata i organizacije vrlo intenzivne granje novih gradova-tvrđava u jezgri novoga sustava, princ Eugen Savojski je poslao Doxata da se pozabavi i gradovima-tvrđavama na zapadnoj strani sustava Osijekom, Brodom i Karlovcem. Njegova analiza Karlovca jasno je pokazala da stara tvrđava Karlovac više nije bila u to doba u stanju odgovoriti zahtjevima suvremenog

ratovanja, nakon velikog uznapređovalog razvitka topništva, a također i razvitka suvremenih obrambenih tehnika i znanja u gradnji fortifikacija.

Doxat je predložio izgradnju nove goleme tvrđave blizu Karlovca, koja je očito također trebala u okviru svojih bedema imati i gradsko naselje. Smještena je nasuprot ušća Korane u Kupu, ne lijevoj obali Kupe, u Orlici, a njena gradnja je bila i dio puno šire ambicije cara Karla VI u okretanju moru i izgradnji flote i luka na Jadranu. Tada je počela i gradnja nove ceste, nazvane Karolina, od Karlovca do luka u Kraljevici, Bakru i Rijeci. Projekt nove tvrđave bio je posve inovativan i anticipirajući za budući razvitak fortifikacijske arhitekture. Još jednom se u prostoru uz Kupu, kao i u 16. stoljeću, počeo realizirati jedan projekt koji je bio potpuna inovacija u fortifikacijskoj arhitekturi i gradnji gradova-tvrđava svoga vremena.

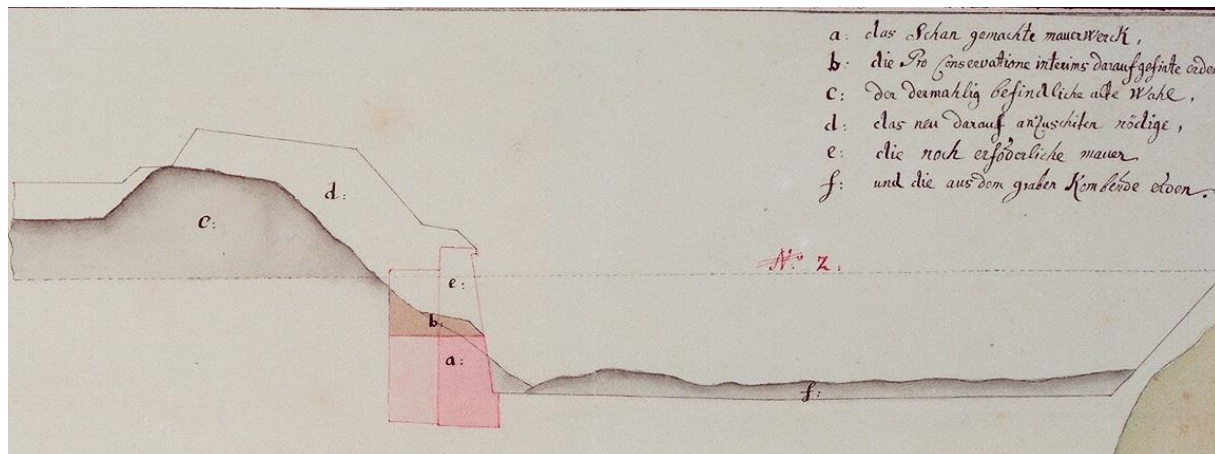
Zemljani radovi na cijelom području goleme tvrđave, koja bi da je prema Doxatovom projektu bila dovršena, imala površinu veću od svih utvrđenih gradova u Hrvatskoj, započeli su ubrzo iza 1733. i već su bili znatno poodmakli u cijelom projektiranom opsegu. Međutim, već iduće 1734. započeo je novi veliki rat s Francuskom, koji je izgubljen 1735. s katastrofalnim posljedicama za cijelo carstvo, a zatim je 1736. umro i princ Eugen Savojski, pokrovitelj i organizator gradnje novoga grada-tvrđave. Nakon toga je odmah počeo i novi rat s Turskom 1737-39. koji je izgubljen s još katastrofalnijim posljedicama, a zatim je 1740. umro i ostarjeli car Karlo VI. Nakon smrti Karla VI, kada je krunu preuzela njegova kćerka Marija Terezija, pruski kralj Fridrik Veliki tome se suprotstavio i napao Šleziju, pa je počeo novi rat na sjeveru, rat s Pruskom, dok je s Osmanskim carstvom bio sklopljen mir. U tim posve izmijenjenim povijesnim okolnostima gradnja Orlice više nije mogla biti nastavljena, no njezini današnji ostaci, koji svjedoče o ambicioznom početku gradnje, a očuvani su gotovo u istom onom obliku u kojemu su bili nakon prekida radova, pripadaju ukupnoj povijesti karlovačke tvrđave.

Tijekom 1739. i 1740. godine, nakon što se u netom završenom izgubljenom ratu s Osmanskim carstvom pokazala posebna slabost najzapadnijeg dijela granice, izvedeni su značajni radovi na tvrđavi prema planu koji je izradio inž. Josip Meyron.

Tvrđava Karlovac, prikaz iz 1740. godine s planom obzidavanja oboda utvrde

Tada je konačno započelo obzidavanje tvrđave kamenim zidom, kao što je bilo predlagano već više od sto godina. Obzidani su bastioni sv. Elizabete i Koruški bastion, zatim bedem kurtine između njih te pola bedema od bastiona sv. Elizabete do bastiona sv. Josipa i na tom mjestu je planiran zaštićeni prolaz kroz nasip prema opkopu (kaponir). Prije obzidavanja podnožja tvrđave povišeni su zemljani nasipi bastiona i bedema. Na svim bastionima su izravnane i produljene bočne flanke, a na bastionu sv. Karla sagrađen je zidani, svodeni, magazin za barut. Rekonstruirani su mostovi na ulazima ispred Starih i Novih vrata koji su tada dobili pokretne dijelove koji su se mogli podizati po potrebi.

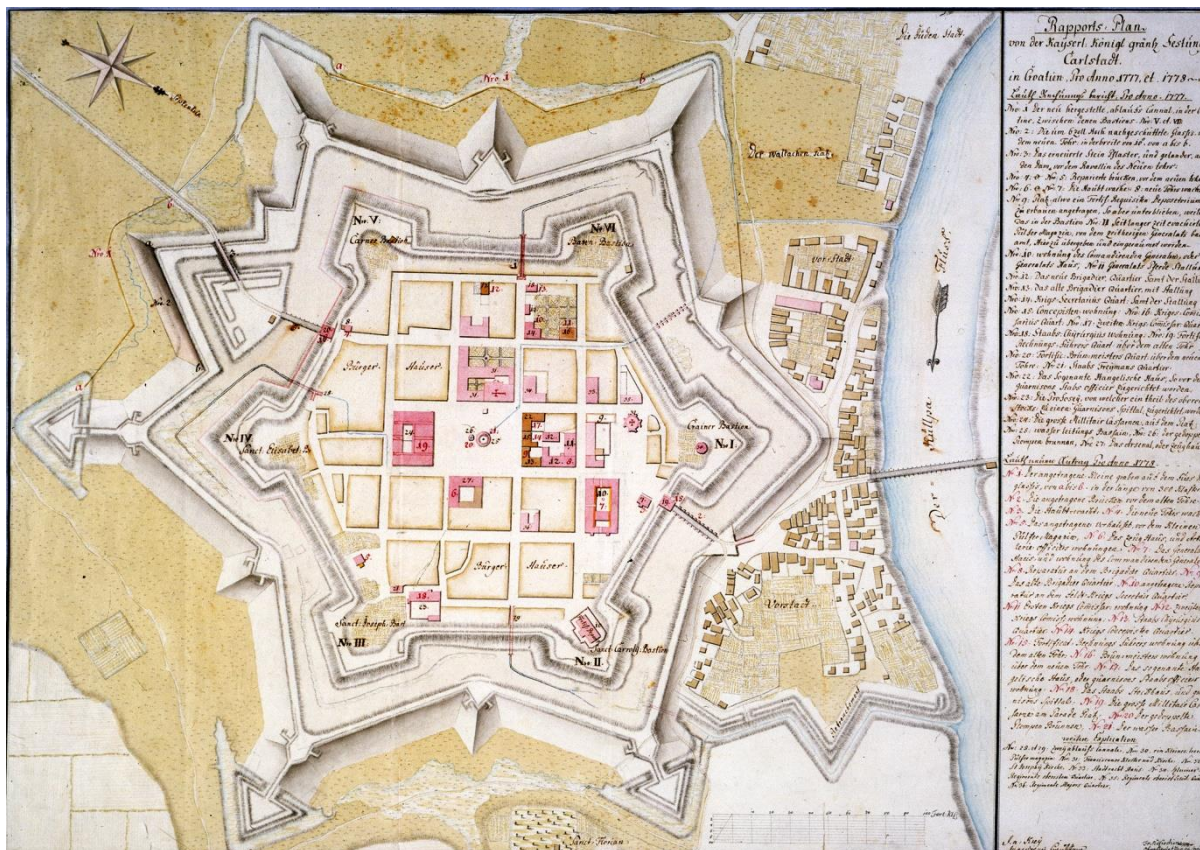

Profil kroz povišeni bastion s kamenim podzidom, 1740. godine (isječak s veće karte s tvrđavom)

Izvedeni su radovi i na vanjskom dijelu sklopa čime je tvrđava znatno modernizirana. Povišena je glasila tvrđave i izgrađen skriveni put, a u vrhu kontraeskarpnog bedema ispred Koruškog bastiona izveden je kazematirani prostor, te planiran još jedan ispred bastiona sv. Elizabete. Planirani su i drugi vanjski tvrđavski elementi, karakteristični za tvrđave 18. stoljeća, kao što su fleše ispred bastiona, iznenadni zasjeci na skrivenom putu i ravelini ispred bedema, a realizirani su postepeno kroz nekoliko desetljeća.

Na brojnim planovima tvrđave do kraja 18. stoljeća prikazano je što je novo izvedeno i što se još planira. U nekim se intervalima više pažnje posvećivalo izgradnji i uređenju unutrašnjeg naselja, a u nekima se više uređivala tvrđava. Na planu tvrđave iz 1752. godine detaljno je prikazano stanje izgrađenosti naselja kao i stanje vanjskog obrambenog pojasa. Do tada je bio u velikoj mjeri dovršen sklop vanjskih elemenata tvrđave s flešama ispred svakog bastiona, osim Kranjskog koji je usmjeren prema Kupi, a ravelin ispred Novih vrata bio je u izgradnji.

Veći radovi na fortifikacijama Karlovca ponovno su izvedeni u vrijeme kada je carica Marija Terezija sve formalne ovlasti 1766. prenijela na sina Josipa II, između 1766. i 1767. godine. Ponovno je podignut kontraeskarpni bedem i očišćen i uređen opkop sa slobodnim padom za otjecanje vode prema kanalu za odvodnju vode prema Kupi te izvedeni i drugi popravci na sistemima tvrđave. Ravelin između Koruškog i bastiona sv. Elizabete još se dovršavao i između njega i Novih vrata sagrađen je novi most te rampa preko zemljanog nasipa ravelina prema skrivenom putu na kontraeskarpi. Na sjeveroistočnoj strani tvrđave ispred Starih vrata palisadnom ogradom je utvrđen tzv. trg oružja na glasilji. Tada je proširen i drveni most preko Kupe koji je dobio dvije vozne trake. Prema izvještajnom planu za 1774. i 1775. godinu uokolo glasilje je prokopan manji kanal, a na glasilji je konačno uokolo čitave tvrđave podignuta palisadna ograda.

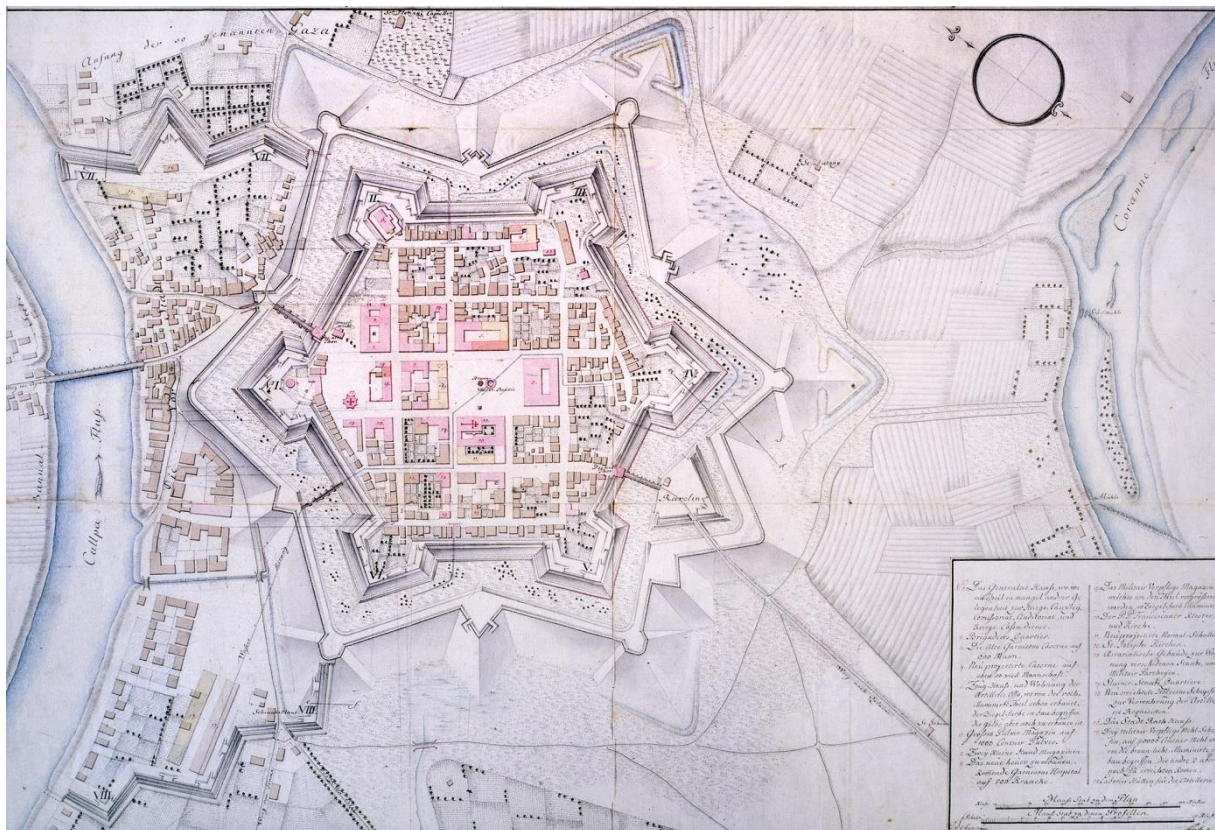

Izveštajni plan za graničnu tvrđavu Karlovac za godinu 1777. i 1778. Ucrтана je predložena rampa od ravelina, preko opkopa i skrivenog puta, do ceste za Rakovac, podzidana o obložena kamenom.

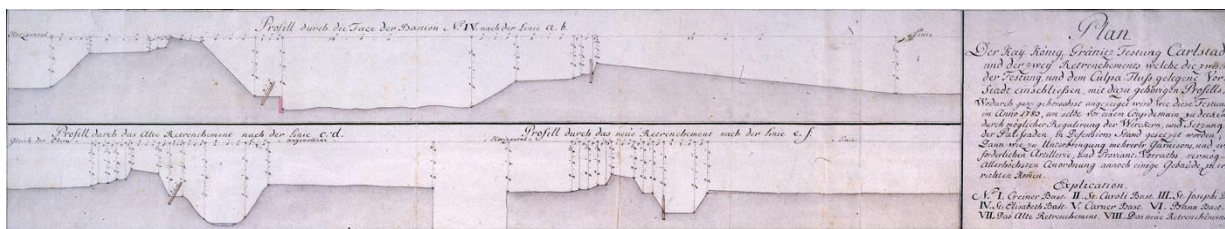
Sredinom 18. stoljeća izvršena je reorganizacija Vojne granice, nakon što je mirovnim sporazumom iz 1739. bio uspostavljen stabilni mir s Osmanskim carstvom. Graničarska vojska postala je važna vojna snaga za bitke na dalekim bojištima u ratovima s Pruskom. U novom sustavu Karlovac je postao sjedište generalata, a 1763. godine podignut je na rang vojnog komuniteta s posebnim povlasticama za razvoj trgovine i obrta. Poveljom cara Josipa II iz 1781. godine dobio je privilegije slobodnog kraljevskog grada i tada dobiva prvog građanskog gradonačelnika.

Jedan od ciljeva provedenih reformi bio je osigurati što veći broj vojnika i potrebnog naoružanja u gradovima i naseljima na prostoru Vojne granice, koji su se mogli velikim dijelom sami uzdržavati. U tvrđavi Karlovac povećao se broj i vojnih i civilnih stanovnika, a njezina nova uloga odrazila se na njezin izgled. Za potrebe povećanog broja stanovnika izgrađeni su novi vojni i civilni objekti, a tvrđavski sklop je popravljan i obnavljan.

Na planu grada i tvrđave iz 1783. godine prikazani su detalji dijelova koji su do tada izvedeni i koji se tek planiraju. Osim detaljnog plana grada i tvrđave na planu je ucrтан i presjek kroz tvrđavu s detaljima zemljanih nasipa i opkopa. Do tada je bio potpuno dovršen jedini tvrđavski ravelin, a obnovljeni su dovodni i odvodni kanali prema Kupi i tvrđavi. Ucrтан je dio kamenog podzida od bastiona sv. Elizabete do Koruškog bastiona koji nije dalje nastavljen, te palisada oko podnožja eskarpnog nasipa i palisadna ograda iza nasipa na glasijsi. Zemljane fleše već su bile zapuštene, osim one nasuprot bastiona sv. Josipa.

Plan grada i tvrđave Karlovac iz 1783. godine s planiranom izgradnjom unutar tvrđave i obnovom tvrđavskog sklopa

Tvrđava Karlovac, presjek kroz tvrđavu i odvodne kanale prema Kupi, 1783. godine (isječak s veće karte tvrđave)

Krajem 18. stoljeća tvrđava Karlovac i dalje je imala znatnu stratešku važnost u ratnim i političkim planovima Habsburške monarhije jer je ostala u neposrednoj blizini granice s Bosnom u Osmanskoj vlasti. Čak i nakon Svištovskog mira 1791. godine granica se tek neznatno pomaknula kada su habsburškoj monarhiji pripojeni samo Furjan i Cetingrad s okolicom.

19. stoljeće

Početkom 19. stoljeća Karlovac se našao, u kratkom razdoblju od 1809. do 1813. godine, u sklopu Napoleonovog Francuskog carstva koje nije ostavilo značajnog traga na samoj tvrđavi. Nakon ponovnog pripojenja Austrijskom carstvu tvrđava Karlovac je i dalje imala značajnu ulogu u okviru političke strategije i ratnih planova Habsburške monarhije koja je planirala širenje na Tursku Bosnu i dalje na istok. Njezin značaj potvrđuje izvještaj K. Zittera, predstojnika Carskog građevinskog ureda, koji je 1817. godine posjetio Karlovac. On je smatrao da ako dođe do rata i carska vojska krene na Bosnu tada tvrđava Karlovac mora biti ishodišnom točkom napada.

[illegible]

54

Bastion Svetog Josipa i vojna bolnica. Proširenje vrta uz bolnicu na prostor bastiona, 1844. godine.

Nakon obnove tvrđave, najveća pažnja posvećena je povećanju broja vojne posade i dopremanju veće količine modernijeg naoružanja. Već 1850. godine sagrađen je tzv. „bosanski“ magazin na bastionu sv. Josipa, u sklopu priprema za okupaciju Bosne i Hercegovine. Obrambeni pojas tvrđave, posebno njezini vanjski dijelovi, postepeno su izgubili svoju izvornu funkciju i sredinom 19. stoljeća započela je njihova potpuna preobrazba iz vojnog fortifikacijskog sklopa u vojnom vlasništvu u dio urbanog krajolika civilne, javne namjene.

Do sredine 19. stoljeća potpuno je bilo formirano i izgrađeno predgrađe uz Kupu i uz ceste prema Senju i Rijeci pa je bolje povezivanje grada unutar Zvijezde s predgrađem postalo nužnost. Zbog toga su 1852. godine izvedena i treća, tzv. Riječka vrata, kroz koja se preko spojne ceste iz Radićeve ulice dolazilo u predgrađe uz Kupu i na cestu koja vodi prema Rijeci. Za potrebe izgradnje spojne ceste zasipan je dio tvrđavske grabe.

Vojne su vlasti u sklopu obnove i održavanja tvrđave oko 1860. godine uredile tvrđavski opkop, a uz rub glasijske, na liniji nekadašnjeg skrivenog puta vojna inženjerija je uredila Kružno šetalište sa stablima kojima je formiran prsten oko tvrđave. Šetalište je ponovilo oblik šesterokrake zvijezde, u koju je dodan još i krak nekadašnjeg ravelina i kao takvo otvoreno svim građanima Karlovca. Šetalište je, uz manja oštećenja, sačuvano do danas.

Takvu moderniziranu i uređenu tvrđavu prikazuju brojne vojne i civilne katastarske karte iz tog razdoblja, 1843. 1852. i 1863. godine. Jugoistočna strana tvrđave i većina bastiona ostala je sačuvana sve do početka 20. stoljeća i dokumentirani su na fotografijama iz tog vremena. Dobro je vidljiv princip oblikovanja podzida koji je viši oko bastiona, a postepeno se snižava ispred kurtina.

Sačuvane profilacije ravelina i pogled na Kukuljevićevu i ulaz u Radićevu ulicu, snimljeno oko 1905. godine.

Kameni zid, iz sredine 19. stoljeća, oko Banskog bastiona, snimljeno 1922. godine (foto: Z. Gursky)

Kameni podzid oko nekadašnjeg Karlovog bastiona, snimljeno 1939. godine (foto: Z. Gursky)

Kameni zid na sjevernoj strani nekadašnje tvrđave, uz vrt Generalije (danas Veleučilište), snimljeno 1939. godine. Vidljivi su ostaci podzemnog prolaza prema jarku. (foto: Z. Gursky)

Rušenje tvrđave

1873. godine ukinut je teritorij Vojne granice i vraćen pod civilnu državnu vlast. Vojne vlasti su prepustile tvrđavu gradu, ali uz uvjet da se tvrđava ne razara i na njoj ništa ne gradi, osim uređenja ukrasnih nasada. Međutim, već krajem 19. stoljeća započelo je njezino postepeno rušenje i prenamijena prostora, najprije na vanjskim rubnim dijelovima, kada su uz djelomično srušeni bedem u današnjoj Cesarčevoj ulici sagrađene kuće s glavnim pročeljima okrenutim prema tvrđavskom opkopu.

1884. godine srušena su Stara gradska vrata s mostom i dijelom bedema s istočne strane Kranjskog bastiona. Na mjestu mosta i vrata dio opkopa je zasut zemljom i podzidan kamenom i izvedena je spojna cesta iz tvrđave prema predgrađu. Uklonjena su i Nova gradska vrata sa spojnou cestom preko ravelina i također djelomično srušen bedem.

U drugoj polovini 19. stoljeća počele su se ostvarivati namjere evropskih sila da Osmansko carstvo istjeraju iz Evrope, a u sklopu tih događaja Karlovac je i dalje imao ulogu važnog vojnog uporišta, u prvom redu kao veliki vojni garnizon. Zbog toga su krajem stoljeća sagrađene dvije nove velike vojarne. Jedan od njih je Domobranska vojarna sagrađena 1895. godine na vanjskom rubu glasijske na jugozapadnoj strani Zvijezde, u današnjoj Domobranskoj ulici.

Druga je tzv. vojarna broj 2. sagrađena 1896. godine na sjeveroistočnoj strani tvrđavskog opkopa. Njenom gradnjom je započelo ozbiljnije narušavanje naslijeđene cjelovitost povijesne cjeline grada-tvrđave. Tada je srušen i teško devastiran znatan dio tvrđavskog sklopa na sjeveroistočnoj strani. Velik dio opkopa je nasut na višu kotu i izravnani teren za gradnju Vojarne na toj neprikladnoj lokaciji, a zbog toga je srušeno i pola Karlovog bastiona.

U nastavku je povećan vrt uz nekadašnju General komandu, tada kadetsku školu, sve do nekadašnjeg magazina na Karlovom bastionu, a uz njega je u to vrijeme prepravljani i potporni zid prema opkopu. Razgrađen je i dio bastiona sv. Josipa zbog proširenja vrta iza vojne bolnice, a vrt je produžen prema opkopu. Gradnja vojarne je bila najveća devastacija tvrđave prije konačnog rušenja zemljanih struktura bedema i bastiona u prvoj polovici 20. stoljeća. Situacija je detaljno prikazana na planu grada iz 1904. godine.

Karlovac, 1904. godine, prikaz srušenog i zasipanog sjeveroistočnog dijela tvrđave s novom vojarnom i proširenim vrtovima uz kadetsku školu i vojnu bolnicu.

20. stoljeće

Početak 20. stoljeća nastavilo se sa rušenjem zemljanih bedema pa je tako za vrijeme Prvog svjetskog rata 1916. godine probijena cesta, današnji Ruski put, koja kao nastavak ulice, pokraj bastiona sv. Elizabete, vodi iz tvrđave preko opkopa prema Korani, Mekušu i Kamenskom. Tom je prilikom srušen rubni dio bastiona Svete Elizabete.

Nakon formiranja nove Kraljevine SHS Grad Karlovac postao je grunтовni vlasnik tvrđave 1922. godine. Već 1925. godine zaobidena je ugovorna obaveza da se dotadašnji vojni prostori tvrđave ne rasprodaju i ne razgrađuju. Usvojen je konačni prijedlog nove Regulatorne osnove grada Karlovca, koji je bio podloga za novu špekulantsku gradnju najamnih zgrada na nekadašnjem javnom prostoru tvrđave. Prema novoj osnovi planirano je daljnje rušenje zemljanih ostataka tvrđave, bastiona i kurtina, zasipavanje tvrđavskog opkopa, trasiranje novih ulica i izgradnja novih uglavnom stambenih zgrada na mjestu dotadašnjih starih bastiona.

Sljedeće, 1926. godine, vojne su vlasti nove države ukinule zabranu izgradnje na bedemima i bastionima. Rušenje zemljanih nasipa i zatrpavanje opkopa započelo je najviše na

sjeverozapadnoj i jugozapadnoj strani tvrđave kao priprema terena za planiranu novu izgradnju. U vremenu od 1925. do 1940. godine na tome su terenu formirane nove ulice, današnja Gambonova, Bencetićeve, Lukšićeve, Kovačićeve, Matice Hrvatske i Pavleka Miškine. Ulice su izgrađene jednostrukim nizom stambeno poslovnih objekata, koji su svojim pročeljima orijentiranim prema tvrđavskom opkopu oblikovale novo vanjsko lice tvrđave.

Još jedna neprimjerena izgradnja bez pokazanog odnosa prema povijesnom naslijeđu dogodila se kada je u opkopu između Koruškog bastiona i ravelina između 1940. i 1945. godine sagrađena zgrada današnje Tehničke škole.

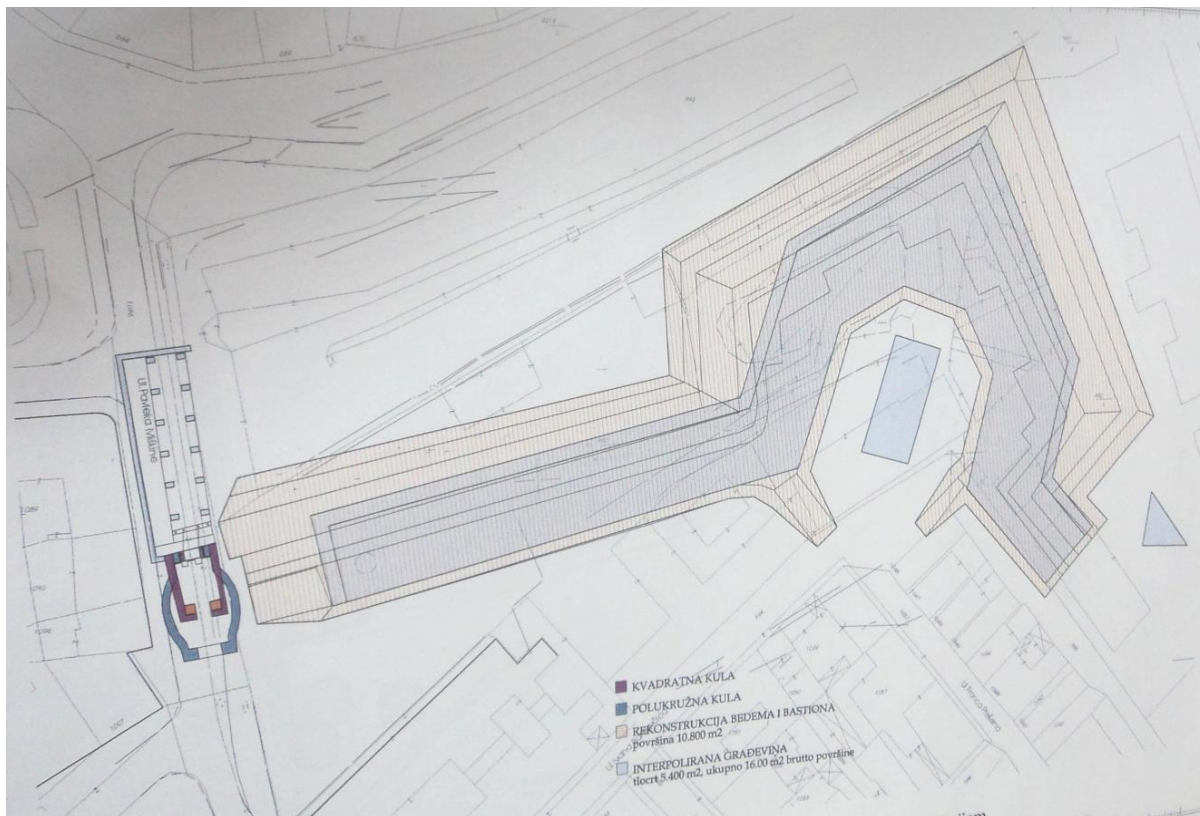
Nakon Drugog svjetskog rata približno polovica opkopa nekadašnje tvrđave, na zapadnoj strani, od nekadašnjih Starih pa do Novih vrata, djelomično je zatrpana i uređena kao niz gradskih parkova koji su sačuvani do danas. Druga, istočna, polovica, ostala je zelena površina koju je djelomično i dalje koristila vojska. Ostalo je sačuvano Kružno šetalište kao nasljeđe krajobrazne baštine iz 19. stoljeća.

U Zvijezdi je nakon drugog svjetskog rata bilo manje izgradnje, a naročito nakon usvajanja novog GUP-a iz 1964. godine kojim je planirana izgradnja novog centra grada zapadno od povijesne Zvijezde. Jedna od većih investicija unutar Zvijezde bila je izgradnja doma za umirovljenike na bastionu Svete Elizabete. U sklopu priprema za njegovu izgradnju izrađena je „Konzervatorska dokumentacija sa propozicijama za arhitektonsko oblikovanje objekta i uređenje prostora bloka „Z“ uz Kukuljevićevu ulicu, koju je izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Prema zadanim propozicijama, koje su kasnije dorađene, izgrađen je 1986. godine dom umirovljenika „Sveti Antun“.

Značajna investicija za grad bila je gradnja novog gradskog kolektora 1985. godine koji je dijelom, u dužini od 520 m, prošao kroz jugoistočni dio opkopa tvrđave. Kolektor, postavljen kroz opkop od nekadašnjeg ravelina, prolazi kroz bastion Svete Elizabete i izlazi kroz sjeveroistočni dio kontraeskarpe. Izgradnju kolektora odobrila je konzervatorska služba, tadašnji Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu uz posebne konzervatorske uvjete koji su uključivali izradu složene konzervatorske dokumentacije za uređenje tvrđavskog kompleksa na cijeloj dužini trase kolektora. Tome su trebala prethoditi opsežna arheološka istraživanja, ali dokumentacija tada nije do kraja izrađena. Za prezentaciju mogućeg rješenja građanstvu izrađeno je 1985. godine urbanističko-arhitektonsko rješenje uređenja tog dijela nekadašnje tvrđave koje je izradio projektni biro Urbanis iz Karlovca i bilo izloženo u galeriji Zilik. Po projektu do danas nije ništa izvedeno.

Sklop nekadašnje tvrđave s obrambenim pojasom prepoznat je kao važan dio kulturno-povijesnog identiteta grada Karlovca. Za njezinu obnovu pokrenut je projekt konstruktivne i građevinske sanacije te uređenje i prezentaciju dijela bedema karlovačke Zvijezde. Izvršen je veći broj pripremnih radova i istraživanja te izrađena stručna dokumentacija u okviru redovnih i posebnih programa Konzervatorskog odjela u Karlovcu. Jedan od programa u razdoblju između 2004. i 2005. godine odnosi se na izvršena zaštitna arheološka istraživanja na spomeničkom lokalitetu Zvijezda-Banska vrata. Arheološke radove na lokalitetu je izvela tvrtka Omega Engineering d.o.o. iz Dubrovnika, koja je nakon istraživanja izradila Idejno rješenje prezentacije koja uključuje: prezentaciju Banskih vrata, prezentaciju mosta koji prolazi gradskim vratima te prezentaciju bedema i nekadašnjeg Karlovog bastiona.

Radovi su financirani sredstvima Ministarstva kulture i Grada Karlovca.

Idejno rješenje prezentacije Starih vrata, bedema i bastiona Svetog Karla (Omega Engineering d.o.o. Dubrovnik)

U sklopu istog projekta revitalizacije karlovačke Zvijezde provedena su još jedna, sondažna, arheološka istraživanja na pozicijama bedema nekadašnje tvrđave, u razdoblju između 2009. i 2010. godine. Istraživanja je izvršila ovlaštena tvrtka Kaukal d.o.o. iz Splita, a cilj istraživanja bio je odrediti položaj ostataka bedema i bastiona tvrđave te sakupiti što više podataka o njihovom stanju.

Sačuvani ostaci tvrđave

Dijelovi fortifikacija tvrđave očuvani su do danas, ali su i oni u manjoj ili većoj mjeri razgrađeni i teško devastirani, a uglavnom posve zapušteni. Prostorno najveći dio odnosi se na vanjske dijelove: nekadašnji opkop, skriveni put i dijelove glasijske. Sačuvana je osnovna zvjezdasta trasa opkopa oko čitavog oboda nekadašnje tvrđave, osim u dijelovima gdje je zatrpana zbog cesta koje iz tvrđave vode u okolne dijelove grada te na prostoru bivše vojarne iza bastiona svetog Karla.

Opkop je izgubio svoju izvornu dubinu jer je postepeno zatrpavan zemljom sa obodnih nasipa bedema koji su rušeni zbog izravnavanja terena. Danas je mjestimično vrlo plitak, posebno u zapadnoj polovici, od nekadašnjih Starih vrata preko Banskog i Korušskog bastiona do Novih vrata, odnosno u dijelovima u kojima su od 1947. do 1951. godine uređivani gradski parkovi. Opkop je danas najplići u sjeverozapadnom dijelu grada u parkovima ispred nekadašnjeg Kranjskog bastiona, između Kovačićeve, Gajeve i Ulice Matice Hrvatske, a najdublji u sjevernom dijelu između Kranjskog i Karlovog bastiona, uz današnju Draškovićevu ulicu, gdje je zadržao približno izvornu dubinu tvrđave iz sredine 19. stoljeća.

Sačuvani dio potpornog zida, iz sredine 19. stoljeća, ispred vrha bastiona svetog Josipa. (Fotografija iz izvještaja o rezultatima arheoloških istraživanja provedenih 2009. i 2010.)

VALORIZACIJA TVRĐAVSKOG SKLOPA

1. Kurtina između Starih vrata i bastiona sv. Karla

Arheološkim istraživanjem sjeverozapadnih Novih gradskih vrata s ostacima mosta ispred vrata, istražen je značajan dio nekadašnje tvrđavske kurtine između nekadašnjeg Kranjskog (Zrinskog) bastiona i bastiona sv. Karla (Banskog).

Najveći dio izvorne trase kurtine iz 16. stoljeća, od mosta do bastiona sv. Karla, očuvan je pod nasipom zemlje kojim je prekriven u vrijeme proširenja kurtine u 19. stoljeću. Taj dio kurtine iz vremena početka gradnje potencijalno je najbolje očuvani dio ukupne izvorne obrambene trase tvrđave jer ovdje nije bilo poprečnih pregradnji pa se može očekivati dobra očuvanost temelja i kosina nasipa kurtine.

U nastavku arheološkog istraživanja treba otvoriti izvorni pravac kurtine 16. stoljeća od mosta do grla Banskog bastiona te istražiti uzorak njegovog temeljenja i ostatke eventualnog podzida. U skladu s rezultatima recentnih arheoloških istraživanja kurtinu je potrebno obnoviti u njejoj punoj visini bedemskog nasipa zemlje i u svemu što točnije prema izvornom izgledu koju poznajemo prema najstarijim podacima.

Potez kurtine 16. stoljeća od Starih gradskih vrata do Banskog bastiona najizrazitiji je i praktički jedini dio gdje se ona može prezentirati i u svom izvornom izgledu obnoviti.

Osobita je vrijednost ovog prostora u tome što se jedino ovdje zajedno s kasnorenesansnom kurtinom može istražiti i potom prezentirati i izvorna uvučena flanka bastiona 16. stoljeća, odnosno izvorni izgled cjelovitog ambijenta prve faze tvrđavskih fortifikacija. U cilju obnove toga najočuvanijeg fragmenta ambijenta tvrđave iz 16. stoljeća treba ukloniti naknadne dogradnje, a nasip zemlje vratiti na bedeme.

2. Bastion sv. Karla (u 16 i 17. st Banski bastion)

Bastion sv. Karla, koji je ostao očuvan u dijelu svoga visokog, ali tlocrtno fragmentarnog zemljanog nasipa, danas je praktički jedini bastion (osim eventualno bastiona sv. Josipa) kojega je moguće u najvećoj mjeri obnoviti u izvornom izgledu kakav je imao u 16., odnosno na početku 17. stoljeća, tj. u vrijeme prve faze svoje egzistencije.

To je od osobite važnosti zbog činjenice da se radi o jedinom mjestu, ne samo u Karlovcu, nego i u hrvatskoj fortifikacijskoj arhitekturi uopće, gdje je danas još moguće obnoviti primjer zemljanog bastiona s uvučenim flankama. Taj iznimni tip bastiona 16. stoljeća hrvatska je specifičnost i osobita pojava u fortifikacijskoj arhitekturi kasne renesanse u cijeloj Europi. Geometrija kosina strmih zemljanih nasipa bastiona, posebno u dijelu uvučenih flanki, tvori osobitu zelenu arhitekturu koja danas posjeduje izvanredne ambijentalne vrijednosti.

Temelje izvornog bastiona 16. stoljeća, a posebno lijeve uvučene flanke, odnosno uške bastiona, potrebno je arheološki pažljivo istražiti jer nam sve pojedinosti načina temeljenja te vrlo specifične arhitekture danas nisu poznati. Pri tome treba koristiti samo manje, ciljane i najnužnije sonde s unutrašnje strane bedema, a puni iskop s vanjske strane. Iskop zemlje, kao i u istraživanju kurtine, može se odmah deponirati i rasporediti kao nasip bedema.

Sve postojeće građevine u okviru tlocrta bastiona – ruševnu građevinu nekadašnjeg Doma JNA i stražarsku kućicu ulaza u nekadašnju vojarnu, te druge manje improvizirane građevine i ograde – potrebno je što prije ukloniti.

Bastion je nakon utvrđivanja svih najvažnijih elemenata njegove izvorne arhitekture potrebno obnoviti u cjelini prema izgledu iz 16., odnosno početka 17. stoljeća.

3. Kurtina između bastiona sv. Karla i bastiona sv. Josipa

Prioritet za rehabilitaciju prostora kurtine između bastiona sv. Karla i bastiona sv. Josipa ima najprije otvaranje pješačke javne komunikacije po preostalom dijelu nasipa kurtine.

Otvaranjem i uređenjem pješačke javne šetnice uspostavlja se kontinuirano javno šetalište za građane i posjetitelje Karlovca, kojim se spaja prostor od nekadašnjih Banskih vrata sve do bastiona sv. Josipa, odnosno dalje do bastiona sv. Elizabete i Novih vrata – tj. u više od polovine nekadašnje trase gradskih bedema. Za cjelovitost i otvaranje toga poteza prostor kurtine između bastiona sv. Karla i bastiona sv. Josipa od ključne je važnosti.

Nakon otvaranja javne šetnice nasipom kurtine u nastavku je potrebno postupno obnoviti i njen nasip.

4. Bastion sv. Josipa (u 16. i 17. st. Koruški)

Bastion sv. Josipa najočuvaniji je element karlovačkih fortifikacija. Sadrži sve slojeve povijesne arhitekture, pa je u njegovim zemljanim bedemima sadržana i prva kasnorenesansna faza gradnje i druga iz 17. stoljeća, sa uklanjanjem uvučenih flanki te

završna faza iz sredine 19. stoljeća, kada je tlocrtna geometrija bastiona dobila završnu tlocrtnu i gabaritnu izmjenu i djelomično obzidavanje kamenim podzidom.

Iz toga vremena, vremena završnih promjena u arhitekturi tvrđave u 19. stoljeću, potječe i arhitektonski izvanredna građevina tzv. Bosanskog magazina, koja zauzima središnji prostor bastiona. S očuvanim elementima zemljane arhitekture i podzida 19. stoljeća, ovaj bastion stoga je najprije spomenik vremenu koje je neposredno prethodilo 1948. godini i dobu bana Jelačića, a zatim i pripremama za okupaciju i aneksiju Bosne i Hercegovine.

Kameni podzid je djelomično očuvan u odnosu na originalnu visinu. Zemljani nasip relativno je dobro očuvan, ali nedostaju neki važni dijelovi nasipa.

Potrebno je ukloniti sve preostale naknadne improvizirane dogradnje i ograde 20. stoljeća, te definirati javnu namjenu Bosanskog magazina, a u nastavku urediti zemljane nasipe (a eventualno i kameni obzid) prema izgledu iz 19. stoljeća.

5. Kurtina između bastiona sv. Josipa i bastiona sv. Elizabete

Znatnim dijelom očuvani nasip kurtine potrebno je otvoriti za javnu gradsku šetnicu, a potom i urediti i dijelom obnoviti što više u skladu s izvornim izgledom.

U prvoj fazi šetnicu nasipom kurtine potrebno je povezati s njenim nastavkom prema bastionu sv. Elizabete posebnim pješačkim prijelazom na cestovnoj prometnici tzv. Ruskog puta, koja presijeca dio flanke bastiona.

6. Bastion sv. Elizabete (u 16. i 17. st. Thurnov)

Bastion sv. Elizabete očuvan je prvenstveno u svom osnovnom tlocrtnom gabaritu koji je imao u 17. stoljeću, dok je njegov nasip snižen. U središtu bastiona izgrađen je Dom umirovljenika, a uz lijevu flanku provedena je prometnica Ruskog puta.

Zemljanom nasip bastiona potrebno je urediti u njegovim vanjskim obrisima i dijelom povećati u visini u skladu s izgledom iz 18/19. stoljeća.

7. Kurtina između bastiona sv. Elizabete i Novih gradskih vrata

Nasip kurtine posve je uklonjen, a tlocrtna linija pomaknuta je u 19. stoljeću u prostor opkopa, koji je tako djelomično zatrpan.

Nakon arheološkog utvrđivanja, odnosno praćenja iskopa izvornog tlocrtnog pravca kurtine, gdje je mogući nalaz kamenog zida iz 18. stoljeća nakon čega će se odlučiti o konačnoj prezentaciji.

8. Nova gradska vrata, drveni most pred vratima preko opkopa i Ravelin s mostom (ili nasipom) ravelina

Sličnim arheološkim istraživanjima kojim su već provedena na Starim (Banskim) vratima i dijelu zidanih nosača mosta preko opkopa, potrebno je istražiti i temeljne ostatke drugih, nekadašnjih jugoistočnih gradskih vrata. Njihov izgled, kao i izgled mosta dobro su poznati zahvaljujući očuvanim nacrtima.

Neobično je da su bila nazvana Nova vrata iako bi se moglo očekivati da su građena u isto vrijeme kao i sjeverozapadna (Stara) vrata. Na prvom projektu Karlovca iz 16. stoljeća položaj vrata s mostom preko opkopa tvrđave bio je projektiran na mjestu bliže bastionu sv. Elizabete (tada Koruškom), u os projektirane ulice koja je kao i ulica od Starih vrata doticala središnji trg. Izgrađena su međutim bila na drugom mjestu, u osi prve paralelne ulice (koja ne dotiče trg), današnje Radićeve, pa nije isključeno da su na to mjesto postavljena naknadno. Ako je eventualno gradnja vrata ili mosta počela najprije na izvornom planiranom mjestu, možda su preostali neki tragovi, pa je na to potrebno obratiti posebnu pažnju prilikom istraživanja trase kurtine bliže bastionu sv. Elizabete.

Nakon arheoloških istraživanja eventualnih ostataka mosta u sadašnjem nasipu zemlje preko opkopa, potrebno je pristupiti obnovi velikog drvenog mosta pred vratima, kao buduće

povijesne i ambijentalne atrakcije, a temeljne ostatke vrata prezentirati u tlocrtu popločenja ulice. Obnova drvenog mosta od prioritetne je važnosti za obnovu povijesnog ambijenta nekadašnjeg jugoistočnog ulaza u grad, a povezana je i s boljim uređenjem očuvanog karlovačkog ravelina.

Ravelin treba obnoviti u skladu s njegovom izvornim izgledom. U tlocrtnom gabaritu to znači obnovu nedostajućeg dijela zemljanog nasipa na zapadnoj strani, te obnovu prsobrana i pokosa.

Potrebno je urediti i parter ulaza, te eventualno postaviti maketu grada, obavijesne ploče i druge elemente koje bi naglasili ulazni karakter ravelina u utvrđeni grad.

U sklopu uređenja ravelina potrebno je istražiti nasip zemlje preko opkopa ravelina, te obnoviti opkope u izvornom izgledu.

9. Banski (u 16. i 17. st. Auerspergov) bastion

U doba Kraljevine SHS, prema planu iz 1925. godine posve su razgrađena dva od šest karlovačkih bastiona, Kranjski i Koruški. Na njihovim mjestima, te na dijelu kurtina između njih, izgrađene su uglavnom nove stambene zgrade i zgrada jedne banke i pošte. Njihova regulacija srećom donekle prati tlocrtne obrise srušenih bastiona, pa je time bar dijelom ostalo posredno sjećanje na nekadašnji položaj bastiona.

Između dva razgrađena bastiona preostao je dijelom očuvan jedan bastion, koji se najprije u 16. i 17. stoljeću zvao Auerspergov, a potom je nakon što je dotadašnji Banski bastion nazvan imenom sv. Karla, on imenovan Banskim. Očuvan je u svom osnovnom tlocrtu, ali bez flanki, što je posljedica završne transformacije fortifikacija u 19. stoljeću. Bitno je smanjena visina njegovog zemljanog nasipa, a u sredini bastiona je bio postavljen, za taj položaj, arhitektonski neodgovarajući spomenik NOB, od kojega je ostao veliki kameni zid.

Bastion je potrebno iznova povisiti dodatnim nasipom zemlje i urediti njegove kosine i osnovnu geometriju bastiona koja je najbliža formi karlovačkih bastiona 17. stoljeća, u onoj mjeri u kojoj je to moguće. Preostali zid spomenika mora se ili uklopiti u geometriju zemljanih nasipa bastiona ili ukloniti.

10. Opkopi (tvrđavski šanci)

Tvrđavski opkopi, ključni sastavni dio spomeničkog karaktera fortifikacijske cjeline, u velikoj su mjeri degradirani, iako su očuvani u cjelini u svom osnovnom gabaritu. U opkopima je izgrađeno niz neprimjerenih građevina, od kojih su neke u ruševnom stanju, a na neprimjeren način je izveden i veliki kolektor kanalizacije. Kolektor je proveden znatnim dijelom opkopa tako da je ukopan u zemlju samo polovinom profila cijevi kanalizacije, dok je gornja polovina samo prekrivena zemljom, čiji nasip strši u tvrđavskom opkopu i prekriva kinetu.

Potrebno je najprije ukloniti sve ruševne i napuštene građevine u opkopu. Dno opkopa postupno treba sustavno snižavati, u perspektivi do izvornih kota u skladu s arheološkim podacima dobivenim kroz buduća istraživanja temelja bastione trase.

Kanalizacijsku cijev kolektora prema novom projektu potrebno je ukopati na nižu kotu i tako ispraviti veliku pogrešku postojećeg krajnje neprimjerenog rješenja, koje predstavlja izraziti primjer teške degradacije spomeničkog prostora i gradskog ambijenta u cjelini.

2.1.2. ANALIZA URBANE MATRICE

Veličina i oblik tvrđave Karlovac te matrica izgradnje unutar obrambenog sklopa bili su racionalno i planski utvrđeni prije početka njezine izgradnje. Kao model izgradnje izabrana je tvrđava sa šest bastiona u obliku šesterokrake zvijezde i u nju je raspoređen pravilan raster pravokutnih inzulaa. Matrica oblikovanja naselja unutar tvrđave bila je u skladu sa suvremenim renesansnim, načinom planiranja grada pomoću simetrično raspoređenih odabranih modula s centralnim gradskim trgom. U ovom slučaju takav se plan poklopio s vojnom funkcijom tvrđave koja je zahtijevala disciplinu, jasnoću i racionalnost. *Karlovac je prva tvrđava - grad izvedena po ovom modelu.*

Idealni projekt tvrđave

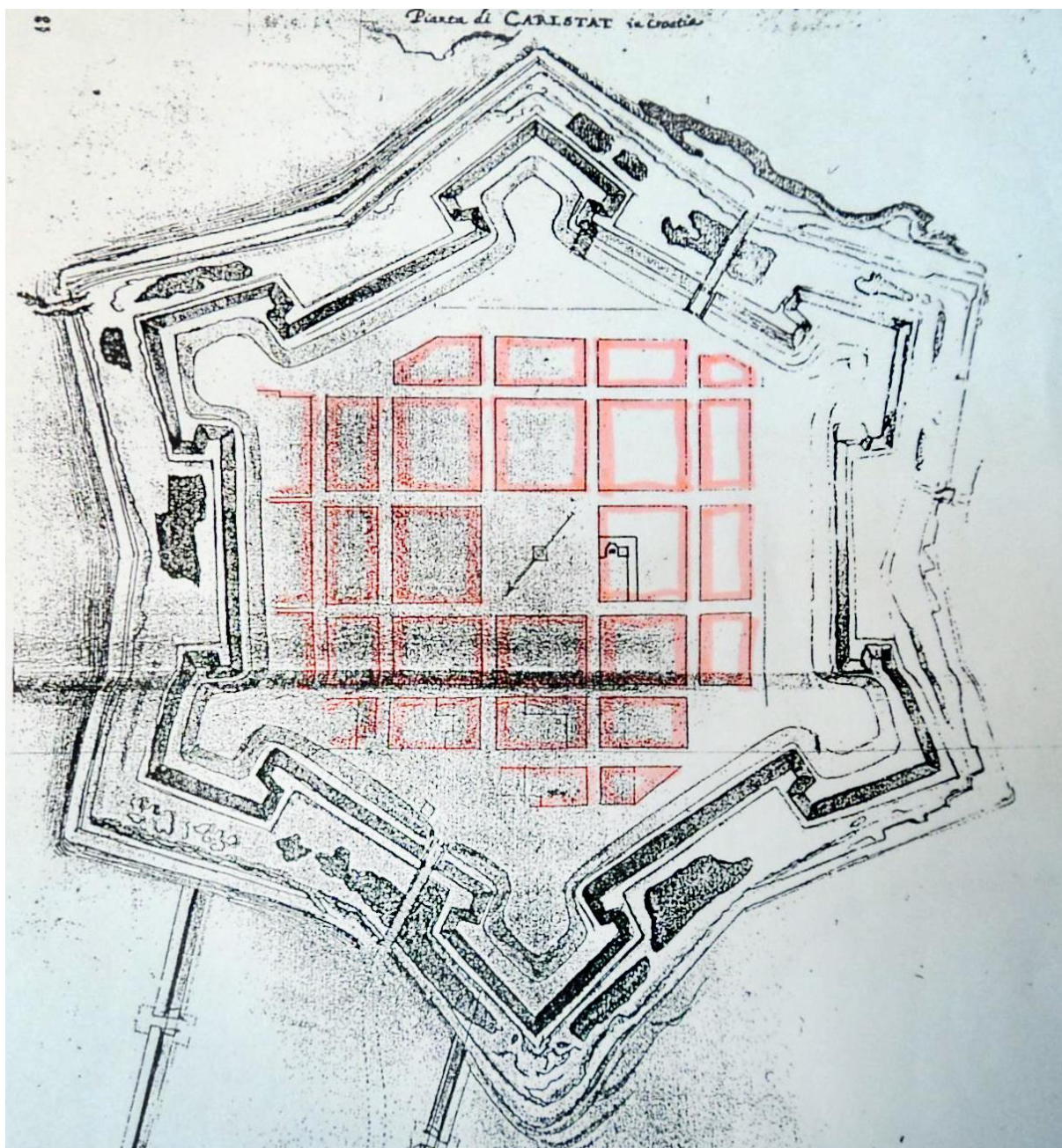

Plan tvrđave Karlovac iz 1579. godine

Na prvom planu tvrđave iz 1579. godine, prema kojem je započela njezina gradnja, ucrtana je mreža sa 21 inzulom koja je složena od savršeno simetrično raspoređenih kvadrata i pravokutnika unutar šesterokuta. Središnji dio mreže čini osam pravokutnika složenih u obliku križa oko centralnog kvadratnog trga. Uz krakove križa su ucrtana po dva kvadrata, a u trokutasta polja uz vanjski rub šesterokuta još četiri manja pravokutnika.

U pravokutnom bloku uz jugozapadni rub trga ucrtana je pozicija crkve okrenuta dužom stranom prema trgu, u kvadratu uz drugi bastion predviđeno je mjesto za oružanu, a u kvadratu ispred petog bastiona trebao je biti opskrbni magazin. Sudeći prema kasnijim planovima iz 17. stoljeća izgradnja unutar tvrđave nije sasvim izvedena po tom planu.

Tvrđava u 17. stoljeću

Plan tvrđave Karlovac s uokvirenim inzulama iz 1639.godine, I. Pieroni

Najraniji poznati plan nakon izgradnje tvrđave izradio je 1639. godine vojni inženjer Giovanni Pieroni. Izradio je više planova na kojima je u unutrašnjosti shematski prikazao stanje izgrađenosti po blokovima. Osnovni moduli u izgrađenoj mreži blokova na ovom su planu kvadrat i pravokutnik odnosno, oko centralnog približno kvadratnog trga bilo je izgrađeno osam približno jednakih kvadrata, oko njih još jedanaest nejednakih pravokutnika, a na sjeverozapadnom dijelu tvrđave na prostoru ispred prvog bastiona i Starih vrata još su dvije nepravilne inzule. Inzule su formirale pravilnu mrežu od deset ulica koje se sijeku pod pravim kutem.

Vanjskim pravokutnim inzulama, položenim uz bedeme tvrđave, odrezani su uglovi i stranice su izravnane sa smjerom pružanja bedema. Uz sjeveroistočni bedem tvrđave također je ucrтана izgradnja u jednostrukom nizu koji su presjekle dvije ulice zbog slobodnog pristupa na bedem.

Raspored inzula morao je biti logično prilagođen zadanom prostoru unutar pravilnog šesterokuta. Pravilne četverokutne inzule poredane su u trostruki niz u središnjem dijelu šesterokuta, od jugozapadnog do sjeveroistočnog bedema. Na sjeverozapadu i jugoistoku tvrđave preostali su trokutasti dijelovi uz stranice šesterokuta i tu su se manji nepravilni odsječci inzula morali prilagoditi prostoru. U tim dijelovima tvrđave nalazila su se Stara vrata s jedne i Nova vrata s druge strane i taj prostor nije bio predviđen za izgradnju, osim one nužne za funkcioniranje vojske. U kasnijim transformacijama tvrđave na tim su prostorima izgrađivani nepravilni blokovi podložni promjenama.

Kroz Stara vrata, koja su povezivala tvrđavu sa zaleđem, dolazila je sva logistika i opskrba za vojsku i pred njima je trebalo osigurati veći prazan prostor za kretanje vojske i raznih roba. Zbog toga je u prvom nizu pravokutnih blokova ispred vrata već tada izgrađena trokrilna zgrada general komande, stara Generalija, i dvokrilni opskrbeni magazin. Rubno je uz sjeverozapadni bedem bila manja trokutasta inzula s palačom zapovjednika tvrđave i još jedna manja pravokutna u središnjem dijelu trga ispred prvog bastiona.

Nova vrata i peti bastion direktno su bili usmjereni jugoistočno prema ratnoj zoni uz granicu i na tom je dijelu trebalo još više manevarskog prostora za vojsku, a bio je i najmanje siguran dio tvrđave. Zbog toga prostor jugoistočnog dijela tvrđave u početku nije bio izgrađen, a u kasnijim je promjenama ostao izrazito nepravilan.

Uz sigurnije bedeme, uz jugozapadnu i sjeveroistočnu stranicu šesterokuta, već tada su bili planirani (a vjerojatno dijelom i izgrađeni) jednostruki ulični potezi kuća. Time je gotovo sav raspoloživ prostor unutar tvrđave bio podijeljen.

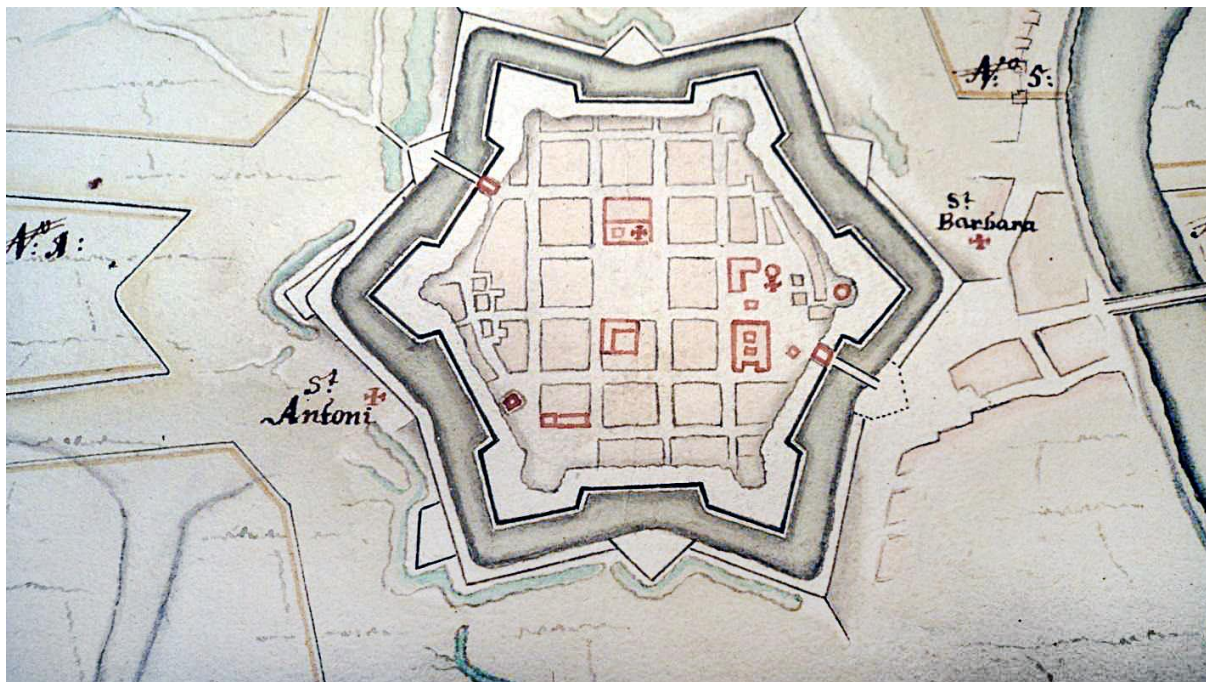
Ista mreža blokova prikazana je i na planu tvrđave iz 1660. godine koju je izradio vojni arhitekt, inženjer Martin Stier pa je vrlo vjerojatno da je to bila prva izvedena matrica tvrđavskog naselja. Jedina promjena odnosi se na inzulu na trgu ispred prvog bastiona koja je tada ucrtana kao pravilan pravokutnik.

Objekti unutar tvrđave morali su prilikom gradnje poštivati stroga pravila, a osnovno je pravilo bilo da nisu smjeli biti viši od bedema koji su ih štitili. Tako je većina izgradnje u tvrđavi tog vremena bila prizemna, a iz pisanih je podataka poznato da je uglavnom bila od drvene građe. Jedini veći objekti, zidani čvrstom građom, bili su crkva i neki od glavnih vojnih zgrada kao general komanda i palača zapovjednika tvrđave.

Takvo naselje unutar tvrđave Karlovac stradalo je i gotovo čitavo izgorjelo u razornom požaru 1692. godine. Od stare strukture je za naredna stoljeća ostala sačuvana samo matrica s kvadratnim inzulama oko centralnog trga i manje pravokutne inzule ispred Starih vrata i prvog bastiona.

Tvrđava nakon požara iz 1692. godine

Obnova naselja započela je ubrzo nakon požara, a poklopila se sa stabilnim razdobljem koje je nastupilo u prostoru Vojne granice nakon mira sklopljenog u Sremskim Karlovcima 1699. godine. Prvi plan koji prikazuje okvirno stanje izgrađenosti nakon požara izrađen je 1713. godine, a izradio ga je voditelj oružarnice u tvrđavi Karlovac Matija Claus. Na tom je planu shematski ucrtana obnovljena matrica naselja koja je kroz prvu polovicu 18. stoljeća izgrađena i uglavnom sačuvana do danas.

Plan tvrđave Karlovac, M. Claus, 1713. godine

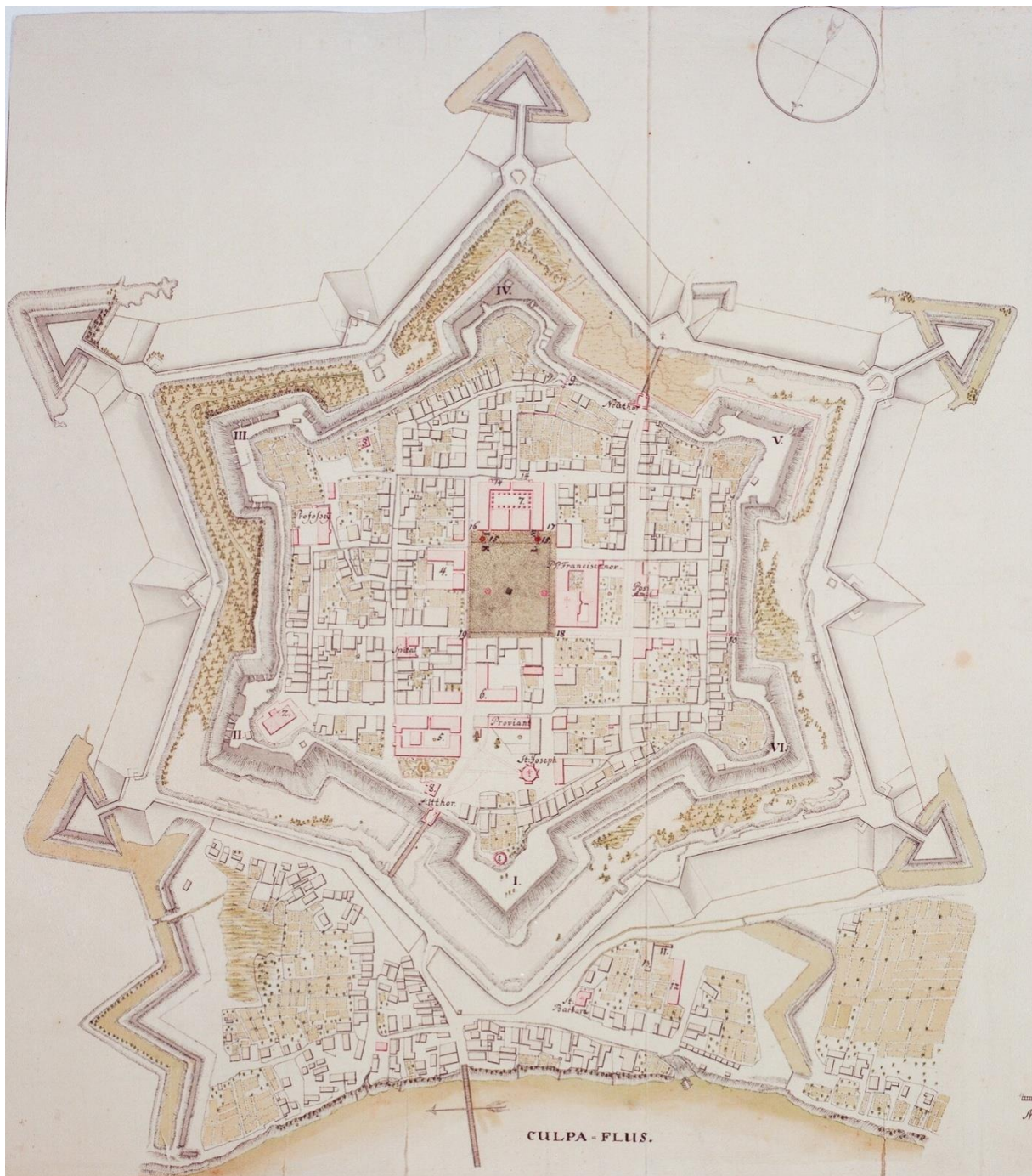
Na ovom planu modul planiranja je shematski ucrtan kvadrat. Ucrtano je osam starijih približno kvadratnih, nepravilnih, inzula oko centralnog trga, a jugozapadno i sjeveroistočno su dodane još po tri kvadratne inzule. Ukupno je ucrtano 14 kvadratnih inzula i kvadratni centralni trg u središnjem dijelu tvrđave u smjeru jugozapad – sjeveroistok. U sjeverozapadnom dijelu tvrđave ponovljeni su stariji pravokutni i jedan trokutasti blok, a na prostoru ispred starih gradskih vrata samostalno su ucrtani objekti general komande, zgrade za opskrbu, kapele Svetog Josipa i stražarnice. Neposredno uz rubove sjeverozapadnog bedema i sjevernog bastiona formiran je uski blok s jednostrukim nizom kuća te manje inzule koje su se prilagodile geometriji prostora.

Na jugoistočnom dijelu tvrđave između zidanog magazina uz bastion Svetog Josipa i Novih gradskih vrata formirana su dva veća nepravilna bloka i tri manja te jednostruki niz kuća neposredno uz bedem i ulaz u bastiona Svete Elizabete. Uz ravne stranice sjeveroistočnog i jugozapadnog bedema tvrđave također su već formirani uski blokovi s jednostrukim nizovima kuća ispresijecani ulicama za prilaz na bedeme.

Do 1713. godine bili su sagrađeni, ili obnovljeni, svi najvažniji vojni i javni objekti na trgovima: na današnjem Strossmayerovom trgu dvokrilni opskrbeni magazin, okrugla kapela Svetog Josipa, uz sjeveroistočni ugao barokna četverokrilna Generalija, a na sjevernom ulazu Stara gradska vrata. Bila su obnovljena i Nova vrata na južnoj strani tvrđave, zatim zatvor i kuća krvnika te magazin ispred bastiona svetog Josipa, što je također shematski ucrtano u ovaj plan. Uz središnji trg bila je sa sjeveroistočne strane ucrtana dvokrilna zgrada Oružane koja je tada zauzimala samo četvrtinu bloka, a uz jugozapadni rub sklop franjevačkog samostana s crkvom koji je tada već zauzeo cijelu kvadratnu inzulu.

Tvrđava sredinom 18. stoljeća

Stabilne političke prilike u prvoj polovini 18. stoljeća omogućile su jače naseljavanje grada civilnim stanovništvom, trgovcima i obrtnicima, te njegovo širenje i izvan tvrđave, a veći broj stanovnika odrazio se i na građevni fond unutar tvrđave. Tada su se više gradile zidane kuće jer su vojne vlasti zbog zaštite od požara preporučivale zidanje od čvrstog materijala.

U odnosu na shematski ucrtane inzule na planu iz 1713. godine na Bendlovom su planu detaljno ucrtani pojedini objekti, trgovi i zelene vrtne površine koje zajedno formiraju matricu naselja s dovršenim pravilnim i nepravilnim inzulama koje su uglavnom sačuvane do danas.

69

jedna petina bloka ostala slobodna i prostorno se spojila s trgom. Trg je tako dobio izduženi pravokutan oblik kojim se ističe u mreži manjih kvadratnih blokova. Imao je funkciju centralnog gradskog okupljališta, na njemu su se tada nalazili glavni gradski bunar, zavjetni kip Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije i pranger, sprava za kažnjavanje.

Do sredine 18. stoljeća formirao se i drugi trg u sjeverozapadnom dijelu tvrđave ispred Starih gradskih vrata i prvog bastiona, današnji Strossmayerov trg. Bio je pravokutnog oblika, omeđen starijim pravokutnim blokom sa zgradom za opskrbu na jugoistočnoj strani, kapelom Svetog Josipa na jugozapadnoj strani i manjim pravokutnim blokom na sjeverozapadnoj strani dok je četvrta sjeveroistočna strana prema zgradi Generalije s vrtom ostala otvorena. Od kapele su se preko trga račvale dvije staze, jedna na spojnu cestu prema Starim vratima, a druga prema glavnom ulazu Generalije.

Do 1752. godine formirani su i nepravilni blokovi u jugoistočnom dijelu tvrđave nakon izgradnje Velike vojarne. Odnosno, glavni operativni izlaz iz Velike vojarne bio je orijentiran jugoistočno prema bastionu Svete Elizabete pa je tada u osi izlaza, iza vojarne, trasirana ulica za brzi pristup vojske na bastion. Ulica je razdvojila nekadašnji veliki nepravilni blok ispred bastiona Svete Elizabete i nakon toga su se sjeveroistočno od ulice formirala dva približno pravilna pravokutna bloka, a jugozapadno je nastao jedan veliki nepravilan blok, koji je dopirao do Novih vrata. Blokowska podjela i njihov oblik iz tog vremena uglavnom se zadržao do danas.

Također su bili izgrađeni gusti nizovi kuća neposredno uz bedeme i bastione odnosno, ravni ulični potezi uz ravne stranice jugozapadno i sjeveroistočno te zaobljeni i nepravilni uz trokutaste dijelove sjeverozapadno i jugoistočno. Nepravilno izgrađeni dijelovi grada, izvan pravokutne blokovske matrice, bili su podložni promjenama dok su kvadratni i pravokutni blokovi ostali sačuvani do danas.

Svi blokovi su sredinom stoljeća bili zauzeti, ali nejednako popunjeni, neki gusto, a neki rjeđe, većim ili manjim kućama. Kuće su bile položene uz vanjske rubove bloka, u nepravilnim nizovima koji nisu bili regulirani ravnim uličnim linijama. U unutrašnjosti blokova bila su dvorišta i zelene okućnice s vrtovima. Razlikovale su se javne, vojne i sakralne, građevine od stambenih i civilnih kuća. Javne građevine su koncentrirane oko centralnog gradskog trga te ispred Starih gradskih vrata, a ističu se položajem i veličinom. Zauzimaju velike čestice, četvrtinu ili polovicu bloka, a Velika vojarna gotovo čitav blok. Među civilnim kućama prevladavale su manje kuće na uskim parcelama, užom stranom, često s tri prozora, okrenute prema ulici i sve su bile međusobno razmaknute gasicom. Veće kuće najčešće su zauzimale po dvije uske parcele. Blokovi nisu bili potpuno jednaki, a vanjski rubovi blokova su bili nepravilni odnosno, bili su ravni u onim dijelovima gdje su se poklapali s ravnim korpusima velikih zgrada i sklopova.

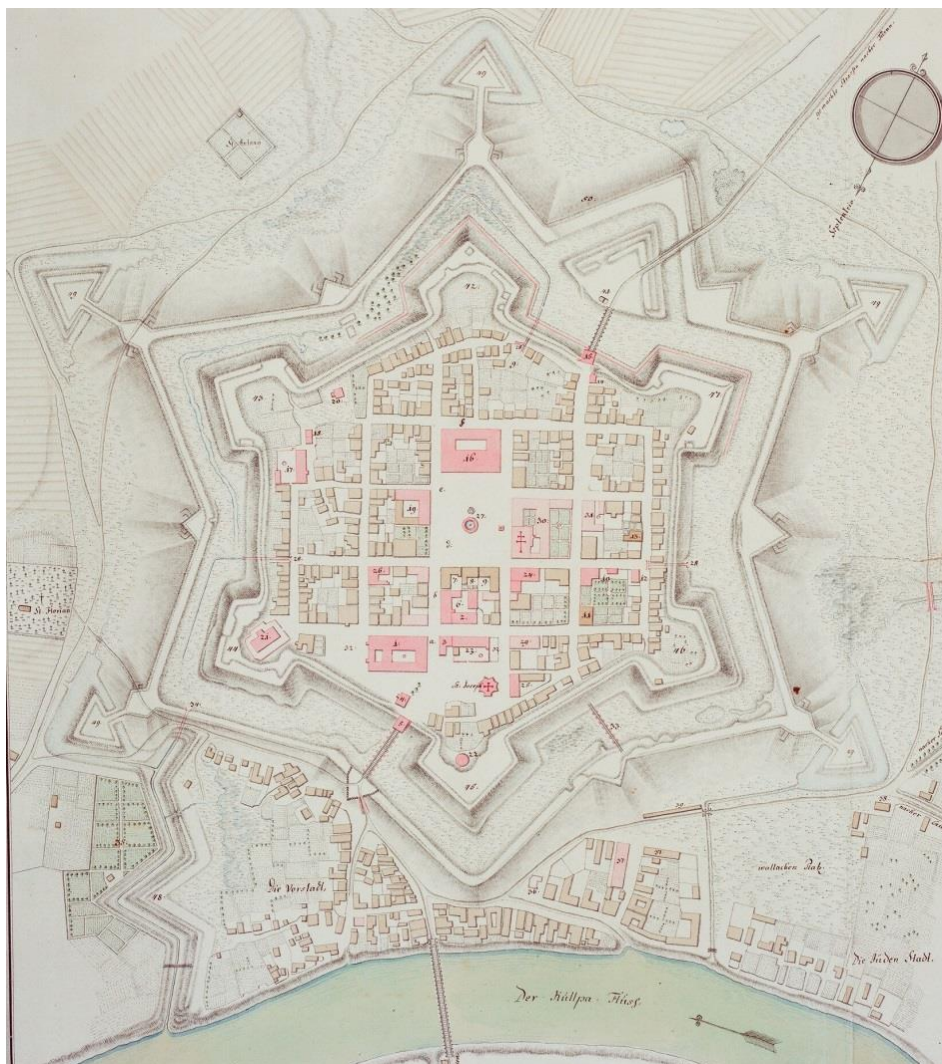
Neki središnji blokovi bili su izgrađeni heterogenom izgradnjom; gustim nizom malih kuća na jednoj strani i sa po jednom velikom kućom s vrtom na drugoj strani bloka. Koje su pripadale vojnoj upravi ili višim vojnim časnicima. Ugaone zone blokova nisu bile posebno naglašavane izgradnjom i kuće izgrađene u uglovima blokova imale glavno pročelje orijentirano na jednu ulicu, a sporedno bočno na drugu ulicu.

Male kuće imale su uglavnom zelene okućnice s kuhinjskim vrtovima kojih je najviše bilo u blokovima s manjim privatnim kućama te u rubnim blokovima i u unutrašnjosti bastiona. Veće časničke kuće bile su okružene ukrasnim vrtovima i visokim stablima. Isticali su se samostanski vrt i veliki vrt uz palaču Generalije okrenut prema bedemu tvrđave. Vrt uz Generaliju bila je projektirana, ograđena parkovna površina trapezoidnog oblika, uređena po uzoru na renesansno – barokne vrtove onog vremena.

U tvrđavi su sredinom stoljeća bili poboljšani komunalni uvjeti uređenjem kanala za odvodnju oborinskih voda, a na središnjem gradskom trgu bio je uređen javni bunar. Do 1759. godine trg je bio obnavljan i uređivan i tada je čitava ploha trga popločena kamenom, a pred velikom vojarnom bila su planirana još dva javna bunara koji nisu izvedeni.

Matrica naselja oblikovana sredinom 18. stoljeća ostala je ista do kraja tog stoljeća, a u velikoj je mjeri sačuvana do danas. Ostale su sačuvane čak i matrice nepravilnih blokova u jugoistočnom dijelu tvrđave te blok omeđen današnjom Frankopanskom, Šimunićevom, Prešernovom i Karasovom kroz koji prolazi isprekidani put prema nekadašnjem zatvoru i bolnici uz bastion svetog Josipa. Promjene u oblikovanju naselja se od tada odnose uglavnom na građevni fond, stilsko preoblikovanje trgova te na povezivanje tvrđave s predgrađima.

Druga polovica 18. stoljeća, barokna obnova trgova

Plan grada i tvrđave Karlovac iz 1776.

Do kraja 18. stoljeća oblikovano je novo barokizirano lice obadva gradska trga. Centralni trg okružen je novim i starim, dograđenim, monumentalnim zgradama koje su postale dvokatne i zatvaraju po jednu stranicu trga: starija Velika vojarna, zatim nova četverokrilna palača arsenala razvedenog baroknog pročelja, s unutrašnjim dvorištem, zrcalno oblikovana u odnosu na dvokatni sklop samostana s crkvom na suprotnoj strani trga. Prostor je dodatno naglašen vertikalom povišenog zvonika s lukovicom na crkvi Presvetog Trojstva. U bloku uz istočni ugao trga sagrađena je pravoslavna crkva svetog Nikole koja svojim barokno klasicističkim oblikovanjem i vertikalom zvonika doprinosi dinamičnom doživljaju trga. Uz sjeverozapadnu stranu trga također je bila planirana velika nova vojarna, umjesto starih drvenih oficirskih stanova, koja je svojim volumenom trebala zatvoriti četvrtu stranicu trga. Taj plan nije izveden i blok je na toj strani trga ostao neizgrađen. Time je prostor središnjeg

trga vizualno produljen i na sjeverozapadnu stranu premda neizgrađeni dio inzule nikada nije fizički spojen s plohom trga.

Trg svetog Josipa, danas Strossmayerov trg, proširen je i preoblikovan u novim baroknim prostornim odnosima. Starije kuće uz njegov sjeverozapadni rub tada su srušene, otvoren je prostor i vizure na zaobljeni niz kuća ispred prvog bastiona, a prostorno je naglašena soliterna kapela svetog Josipa dijagonalno postavljena prema sklopu na suprotnoj strani trga. U bloku uz jugozapadni rub trga sagrađena je trokrilna palača magistrata s razvedenim mansardnim krovom i baroknim pročeljem okrenutim prema trgu.

Barokna zgrada Magistrata s mansardom iz 18. stoljeća, prije dogradnje drugog kata, snimljeno početkom 20. stoljeća

Druga gradska palača sličnog oblikovanja je uglovnica u današnjoj Banjavčičevoj 16, podignuta za gradonačelnika Ivana Gutterera, a koja je svojom vanjštinom upotpunila niz vibrantnih pročelja u vizuri od Starih gradskih vrata prema crkvi svetog Nikole.

Pogled sa Strossmayerovog trga od zgrade Generalije do crkve Svetog Nikole

Do kraja 18. stoljeća sagrađena je nova dvokrilna dvokatna bolnica uz bastion svetog Josipa, u koju su ugrađeni objekti starije bolnice i zatvora. U gradu je podignuto više manjih civilnih, baroknih stambeno poslovnih jednokatnica dužom stranom okrenutih prema ulici. Središnji dio grada nije se od tada bitno mijenjao, a većina objekata sačuvana je do danas.

Grad u 19. stoljeću

Promjene u povijesnom gradskom tkivu tijekom 19. stoljeća vezane su za probijanje izlaza iz tvrđave prema predgrađu, za regulaciju ulica i blokova prema novom Redu građenja koji je stupio na snagu 1858. godine te za požare nakon kojih su neki dijelovi grada ostali neizgrađeni do danas.

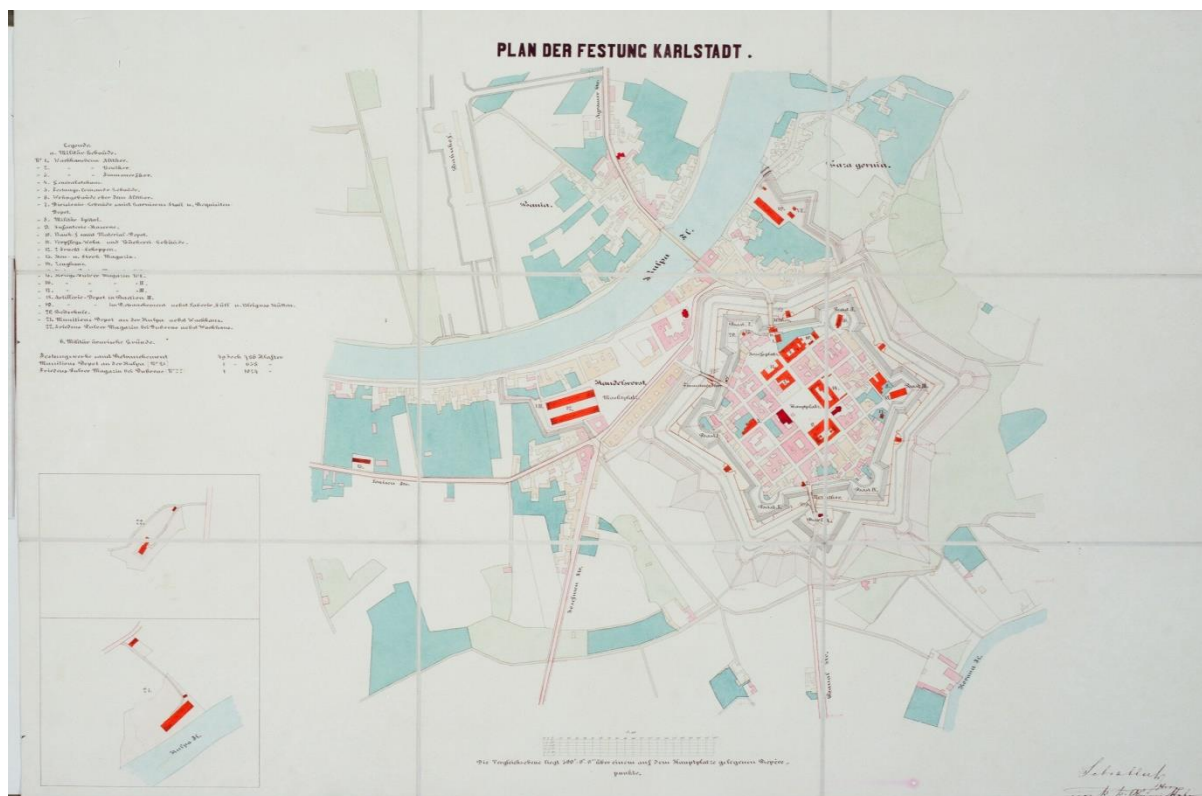
Do sredine 19. stoljeća postojale su dvije ceste koje su grad spajale s predgrađem i zaleđem i to kroz Stara i Nova vrata. To građanskom i gospodarski razvijenom Karlovcu više nije bilo dovoljno. Posebno je nedostajala direktna veza unutrašnjeg grada i lučkog, trgovačkog predgrađa uz Kupu s velikim magazinima i trgovinama tim više što je do 1804. godine bila izgrađena Louisiana, treća cesta koja je iz karlovačkog predgrađa vodila prema moru odnosno, do Rijeke. Zbog nedostatka cestovne veze s predgrađem na sredini sjeverozapadnog bedema tvrđave otvoren je oko 1812. godine prvi prolaz iz tvrđave u nastavku današnje Radićeve ulice prema Kupi. Građani su otvor zvali Slijepa vrata, a prikazan je na planu grada iz 1815. i 1818. godine kao zemljani put koji kroz probijeni bedem vodi kroz jarak na glasiju i dalje prema riječkoj cesti i Kupi.

Ubrzo je današnja Radićeva postala glavna trgovačka ulica u tvrđavi i uz nju su već do sredine stoljeća podignute nove kuće i uređena stara pročelja s elementima reprezentativnog klasicizma ili skromnijeg bidermajera. Među prvima su podignute dvije uglovnice na početku Radićeve ulice iz smjera predgrađa, Radićeva 1 i Cesarčeva 5 čija su ulična pročelja oblikovala novi, naglašeni ulaz u grad. 1852. godine dio jarka na trasi slijepog puta je zatrpan i na njoj je izgrađena cesta odnosno, produžena Radićeva ulica koja i danas vodi iz unutrašnjeg grada prema predgrađu. Zbog spoja na cestu prema Rijeci, prolaz je nazvan Riječka vrata.

1858. godine donesen je novi Red građenja za grad Karlovac, a najznačajnije promjene odnose se na oblikovanje uličnih pročelja. Nove kuće moraju se graditi uz ravnu regulacionu liniju, glavnim pročeljem prema ulici, moraju biti naslonjene jedna na drugu povezanih pročelja, a uglovi moraju biti odrezani. Prema tim propisima nova izgradnja formirala je povezana ulična platna, visina kuća morala je biti barem jedan kat, a svaki vlasnik bio je dužan ispred svoje kuće staviti i održavati pločnik. Izgradnja po tim uvjetima izvođena je u Karlovcu već u prvoj polovini 19. stoljeća, najviše je ima u predgrađu dok je unutar Zvijezde najbolje zastupljena u blokovima uz Radićevu ulicu te uz centralni gradski trg.

U 19. stoljeću dogodila su se dva veća požara koji su uništili dijelove blokovske strukture. Jedan se dogodio u prvoj polovici 19. stoljeća kada su u bloku iza palače arsenala izgorjele sve civilne kuće koje nisu ponovno izgrađene. Prostor pogoreline je pripojen palači arsenala koji ga je koristio kao dvorište, a pripada joj i danas.

Drugi razorni požar dogodio se 1878. godine u jugoistočnom dijelu grada u prostoru između današnje Haulikove i Kukuljevićeve ulice. Tada su izgorjela dva bloka u kojima je bilo dvadesetak kuća. Ti blokovi nisu ponovno izgrađeni cjelovitom regulacijom već se pogorelina postepeno punila sadržajima: oko 1886. dio uz današnju Šenoinu ulicu uređen je kao mali park, a drugi dio oko 1930-te kao sajmište za drva. Na mjestu sajmišta je 1957. godine podignuta vojna ambulanta koja se nije prilagodila konceptu zatvorenih povijesnih inzulaa.

Plan grada iz 1862. godine reambuliran krajem 19. stoljeća, nakon požara iz 1864. i 1878. godine.

Matrica povijesnih blokova unutar nekadašnje tvrđave tijekom 19. stoljeća samo je u manjoj mjeri izmijenjena i to u rubnim, nepravilnim, inzulama na parcelama kuća koje su dobile veća dvorišna krila izgrađena prema unutrašnjosti bastiona u današnjoj Haulikovoj i Kukuljevićevoj ulici te na Strossmayerovom trgu, a preoblikovani su i ugaoni dijelovi blokova u Radićevoj ulici uz nekadašnja Riječka vrata. Veća promjena dogodila se u inzuli sa zgradom Generalije koja je povećana jer joj je priključena nekadašnja mala inzula ispred Karlovog bastiona, a proširen joj je i vrt sve do ruba sjevernog bedema tvrđave.

Grad u 20. stoljeću, transformacija rubnih blokova

Sačuvana blokovska matrica u unutrašnjosti grada, oblikovana kroz 16., 17. i 18. stoljeće, preoblikovana je samo u svojim rubnim, nepravilnim, inzulama. Te su inzule u manjoj mjeri mijenjane tijekom 19. stoljeća, a svoj konačni oblik dobile su u prvoj polovini 20. stoljeća.

Inzule su proširene i preoblikovane prema Regulacionom planu prihvaćenom 1925. godine. U skladu s odredbama plana provedeno je rušenje tvrđave i njezinih zemljanih nasipa te ravnanje terena za novu blokovsku izgradnju. Izvedeni su planirani novi blokovi na sjeverozapadnom i jugozapadnom dijelu povijesne Zvijezde odnosno, od Kranjskog preko Banskog do Koruškog bastiona. Novi su blokovi izvedeni na način da je povijesna izgradnja u nekadašnjim rubnim dijelovima tvrđave spojena s novom izgradnjom, izvedenom na trasi srušenih bedema i bastiona, u nove proširene blokovske cjeline. Tako je formiran novi peterostrani blok na nekadašnjem Kranjskom bedemu, dva bloka uz jugozapadni bedem s Križanićevom ulicom i nepravilni blok koji je obuhvatio povijesnu izgradnju uz Haulikovu i dio Radićeve ulice te je povezao s novom obodnom izgradnjom na nekadašnjem Koruškom bedemu.

U bloku na Kranjskom bedemu izgrađen je zatvoreni niz stambeno poslovnih dvokatnica, među kojima se volumenom i javnom namjenom ističu zgrade banke i pošte. Kuće podignute iza začelja Križanićeve i Haulikove ulice su stambene jednokatnice skladnih pročelja

spojenih u povezano ulično platno koje je oblikovalo novo lice grada unutar nekadašnje tvrđave okrenuto prema reprezentativnim gradskim parkovima.

Grad se planskom izgradnjom proširio i na prostor zapadnog i južnog dijela nekadašnje glasijske i za spoj tvrđave i novog dijela grada probijena je 1929. godine nova ulica odnosno, trasa produžene Ulice kralja Tomislava koja je povezala centralni trg u Zvijezdi s današnjom Domobranskom ulicom. Ulica je produžena preko trase današnje Križanićeve ulice i za potrebe njezine izgradnje srušene su u Križanićevoj dvije stare kuće.

Ulica kralja Tomislava prije probijanja prema novom dijelu grada

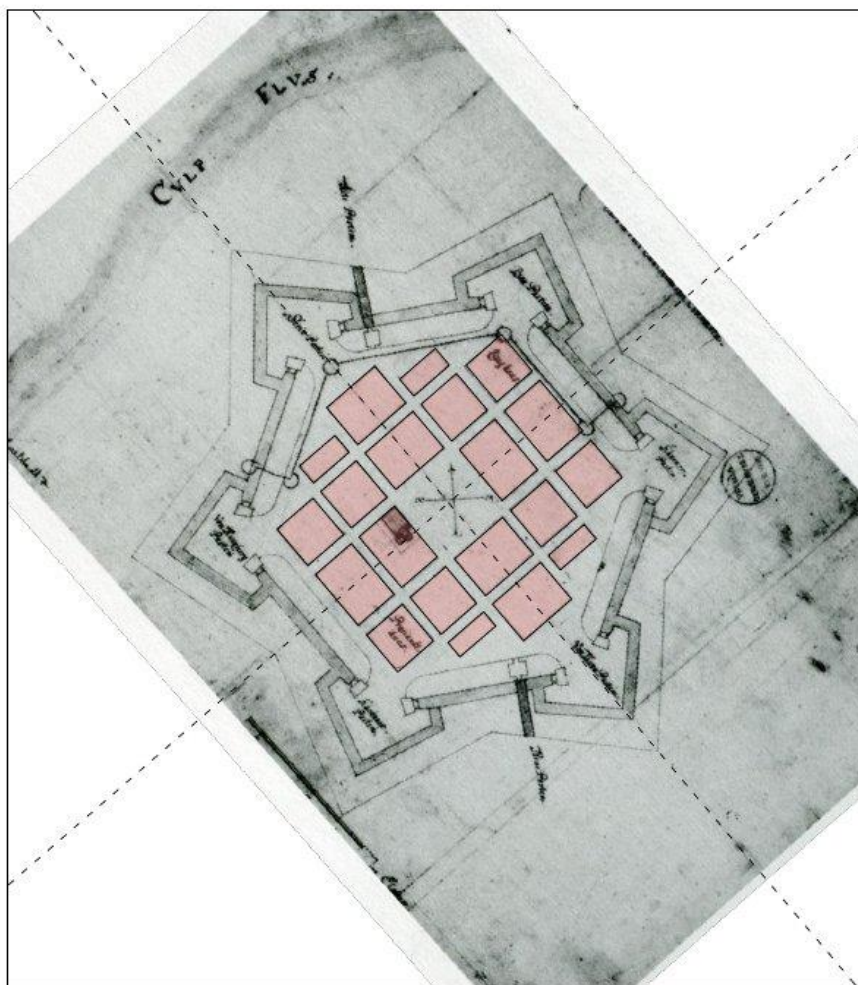
Regulacija iz 1925. godine nije obuhvatila sjeveroistočni i jugoistočni dio tvrđave od Ulice Pavleka Miškine, preko bastiona Svetog Karla, Svetog Josipa i Svete Elizabete do Radićeve ulice. Kasnijom regulacijom iz 1986. godine nova izgradnja je proširena i na nekadašnji bastion Svete Elizabete izgradnjom doma umirovljenika „Sveti Antun“.

Tako je nastala shema blokova na prostoru nekadašnje tvrđave koji se štite: unutrašnji kvadratni i pravokutni blokovi kao izvorni renesansni raster najstarije matrice, te rubni blokovi kao prostor izmijenjene povijesne matrice s novom izgradnjom i ostacima izvorne.

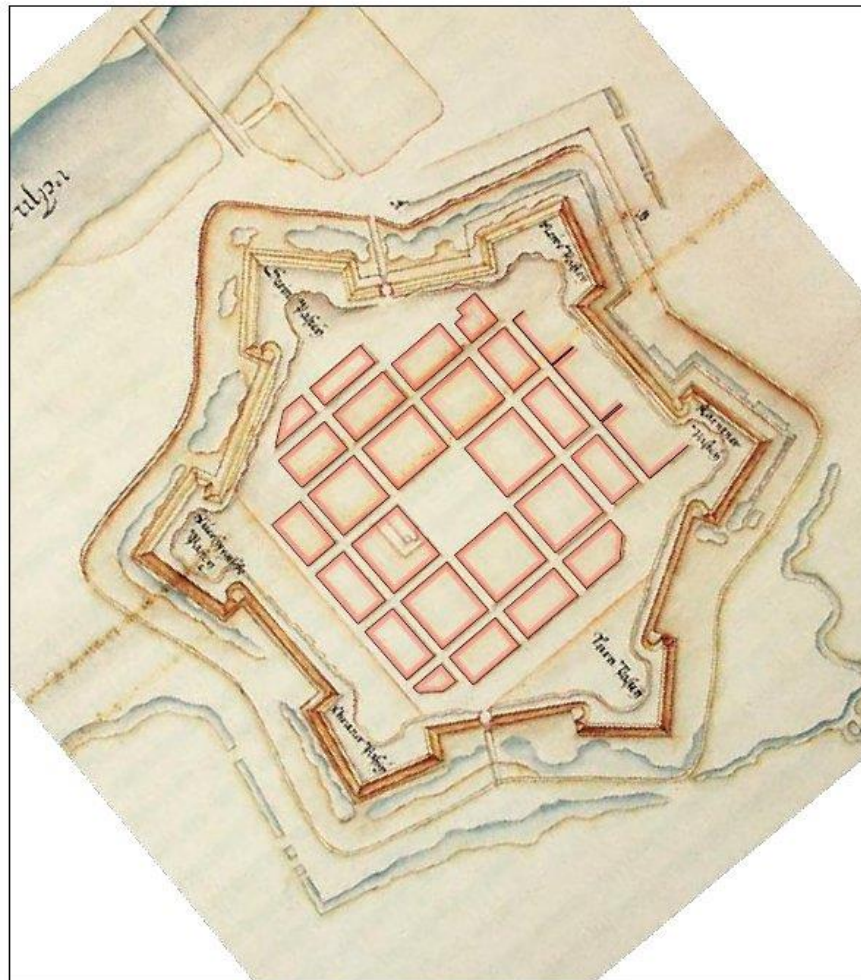
GENEZA INSULA

IDEALNI PLAN

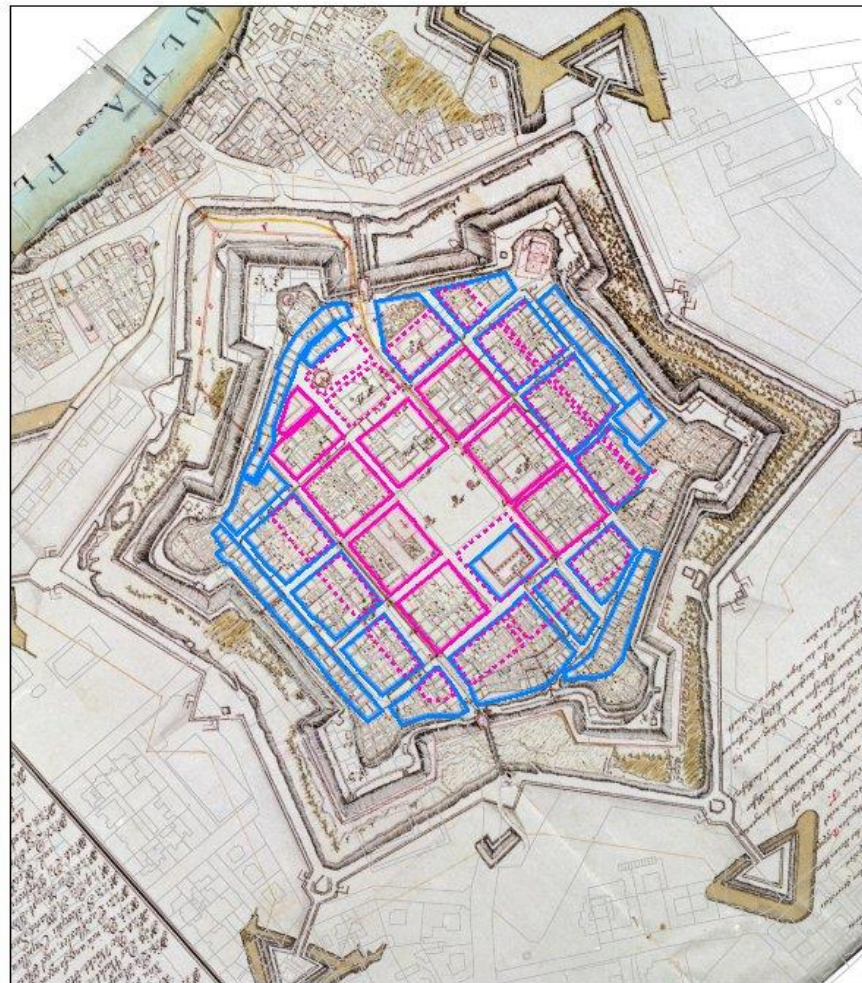
- simetrično postavljene pravokutne i kvadratične insule, Pravokutne formiraju oblik križa (nije izvedeno)

1579

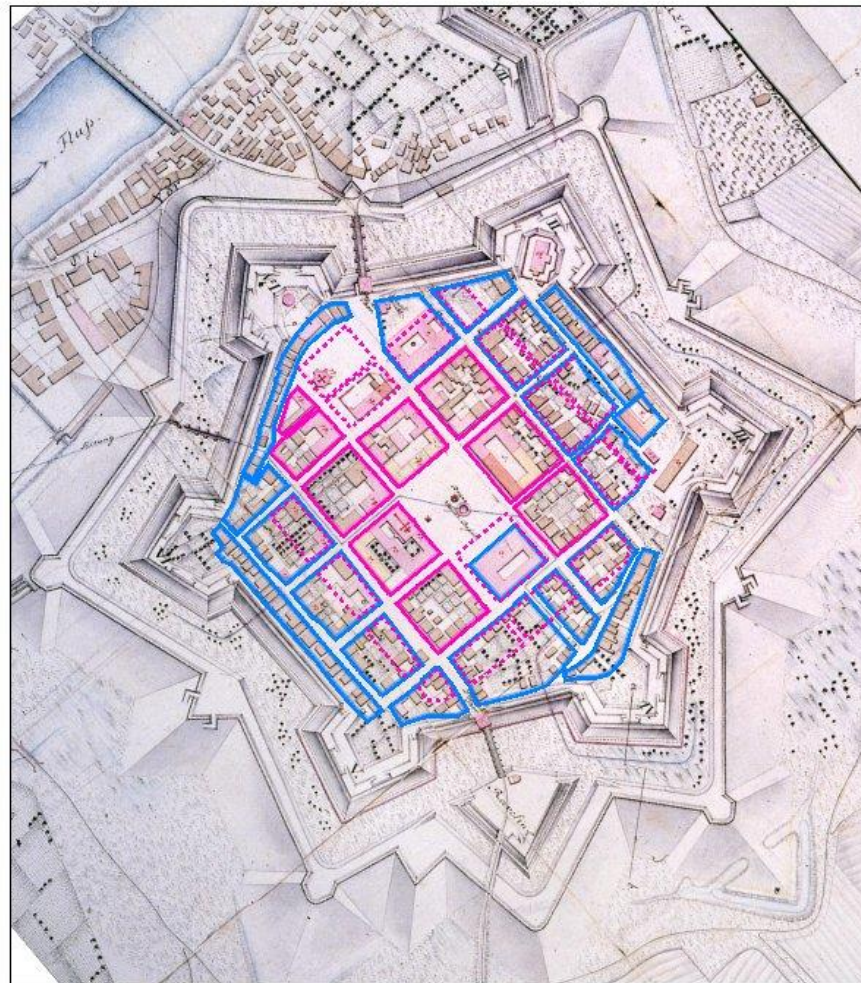

1657-60

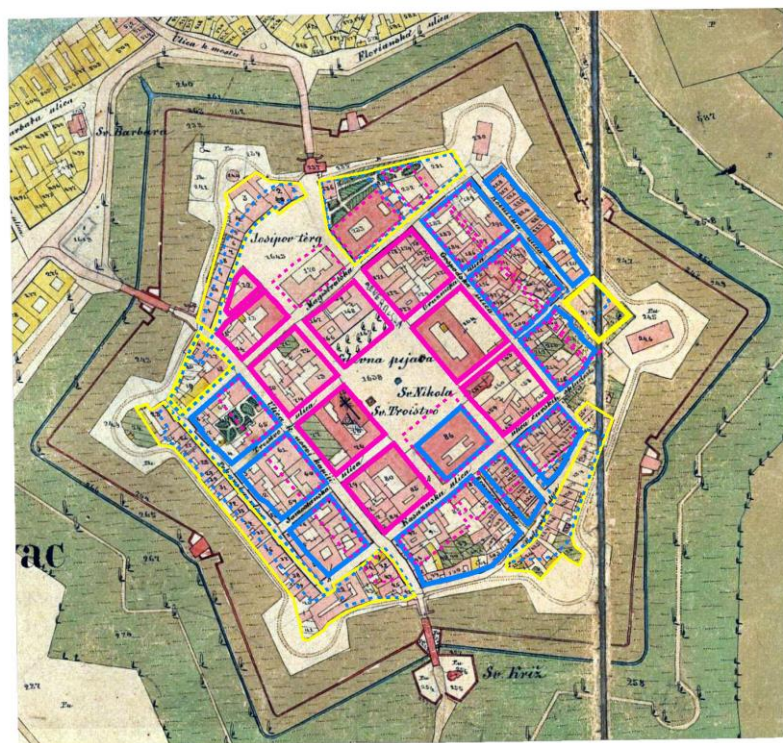
- INSULE FORMIRANE U 17. st.
- OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA
- INSULE FORMIRANE OD 1692.-1752.

1752

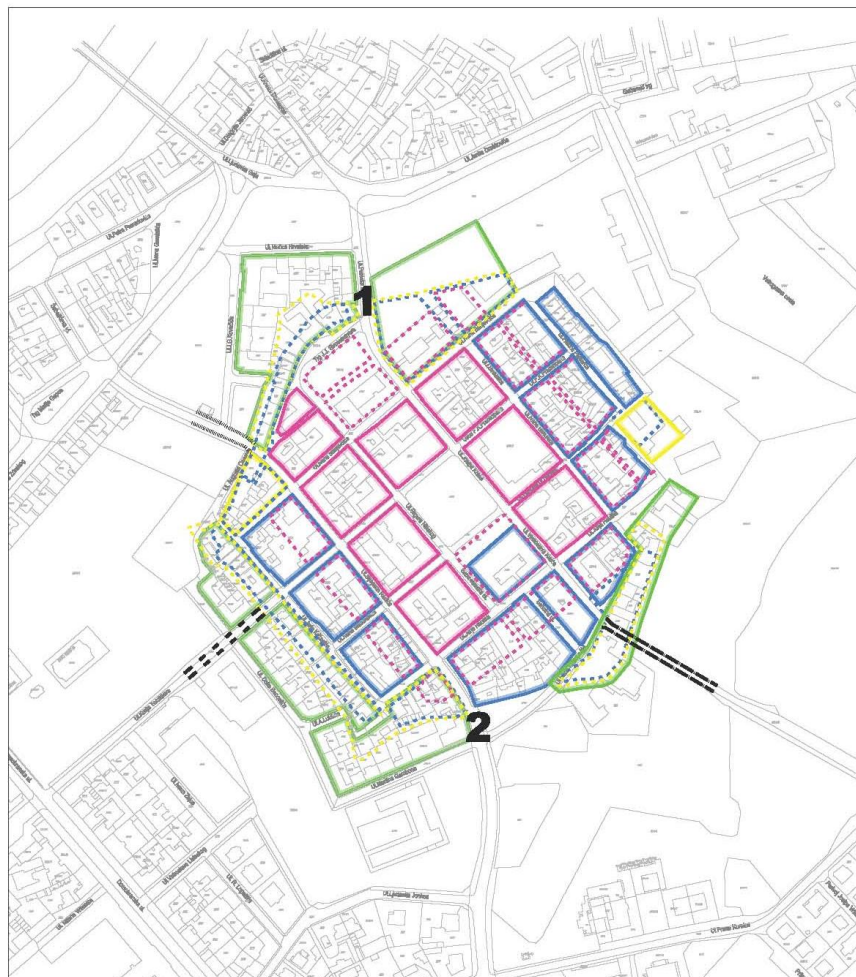
- INSULE FORMIRANE U 17. st.
- OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA
- INSULE FORMIRANE OD 1692.-1752.

1783.

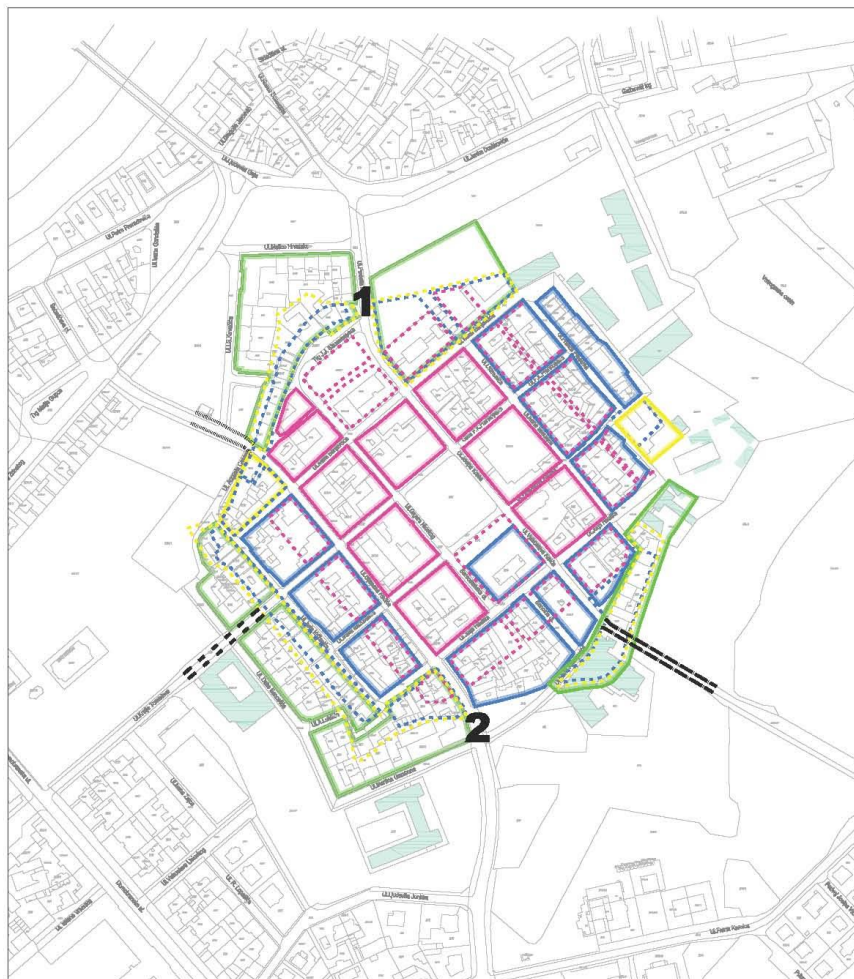

- INSULE FORMIRANE U 17. st.
- OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA
- INSULE FORMIRANE OD 1692.-1752.
- OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA 1692.-1752.
- INSULE FORMIRANE DO 1862.

1862.

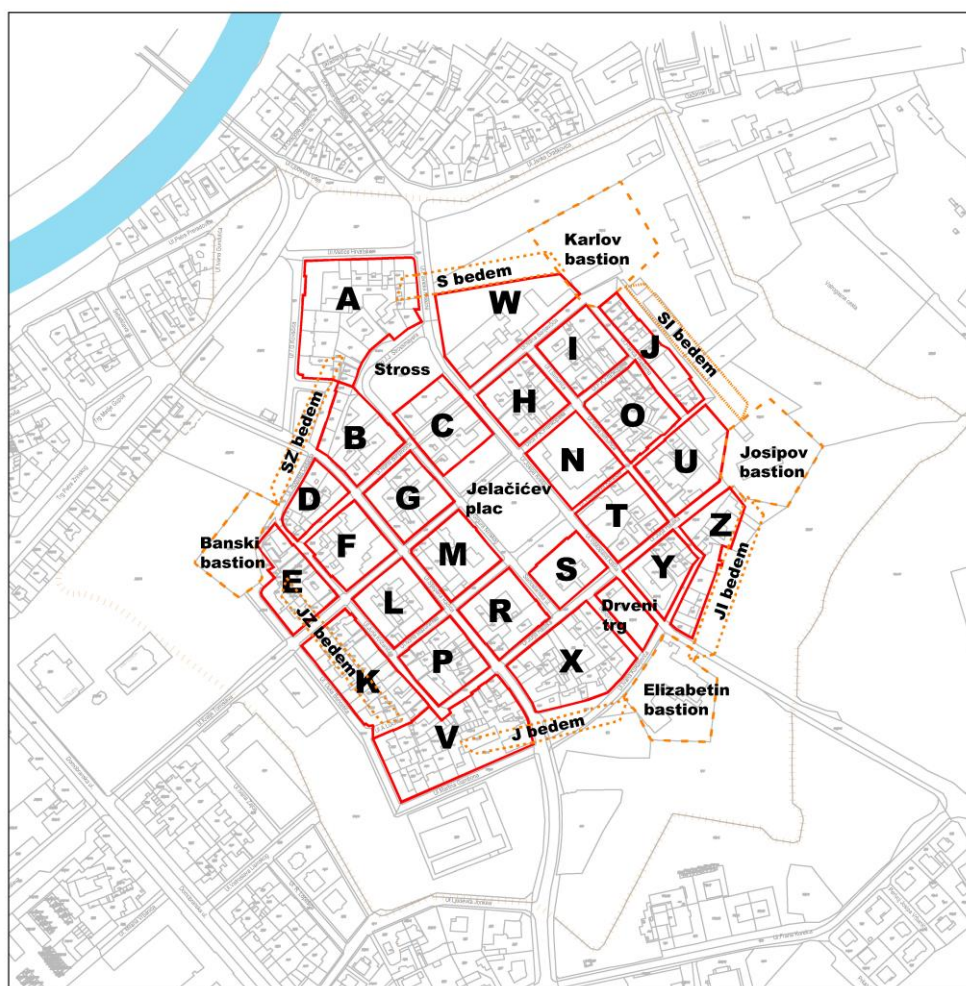
INSULE FORMIRANE U 17. st.	INSULE FORMIRANE DO 1940.
OBlici INSULE IZ RANJIH FAZA	1 POZICIJA STARIH VRATA
INSULE FORMIRANE OD 1692.-1752.	2 POZICIJA NOVIH VRATA
OBlici INSULE IZ RANJIH FAZA 1692.-1752.	PROBIJENA CESTA PREMA PREDGRADU 1882.
INSULE FORMIRANE DO 1862.	RUJEČKA CESTA
OBlici INSULE IZ RANJIH FAZA DO 1862.	PROBIJENA CESTA PREMA KORANI 1916.
	RUSKI PUT
	PROBIJENA CESTA PREMA NOVOM JZ DIJELU GLACISA 1929. TOMISLAVOVA ULICA

INSULE FORMIRANE U 17. st.	INSULE FORMIRANE DO 1940.
OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA	1 POZICIJA STARIH VRATA
INSULE FORMIRANE OD 1692.-1752.	2 POZICIJA NOVIH VRATA
OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA 1692.-1752.	PROBIJENA CESTA PREMA PREDGRADU 1852.
INSULE FORMIRANE DO 1862.	RJEČKA CESTA
OBLICI INSULE IZ RANIJIH FAZA DO 1862.	PROBIJENA CESTA PREMA KORANI 1916.
RECENTNA GRADNJA NASTALA KRAJEM 19. st. DO DANAS KOJA NIJE PRIKLJUČAK INSULAMA I/ILI IZLAZI IZVAN POVIJESNE BEDEMSKE TRASE	RUSKI PUT
	PROBIJENA CESTA PREMA NOVOM JZ DIJELU GLACISA 1929. TOMISLAVOVA ULICA

OBLIK I RASPORED DANAŠNJIH BLOKOVA KAO REZULTAT GENEZE KROZ POVIJEST

OZNAKE BLOKOVA

2.2. ANALIZA I VALORIZACIJA POVIJESNE IZGRADNJE

Karakteristični prostorni element urbane matrice karlovačke zvijezde je blok, a unutar njega zemljište je bilo podijeljeno na parcele. Blok je bio unaprijed zadani okvir, a podjela na parcele, njihova veličina i oblik te raspored i gradacija objekata po veličini i položaju unutar urbane mreže, bila je uvjetovana organizacijom i načinom života u određenom vremenu.

Zbog važnosti i osnovne funkcije tvrđave već na samom početku izgradnje prvi objekti koji su razmješteni u zadanom prostoru bile su zgrade vojne uprave, stanovi vojnih osoba, te zgrade za opskrbu i funkcioniranje vojske kao opskrbeni centar za živežne namirnice, oružana, barutana, artiljerijski magazin, bolnica, zatvor, gradska vrata sa stražarnicama te crkva. Njihov je položaj utvrđen tijekom 16. i 17. stoljeća i uglavnom se više nije mijenjao. Smještene su uz centralni gradski trg zatim uglavnom u blokovima sjeverozapadno od njega te uz prostor ispred glavnih ulaznih odnosno, Starih gradskih vrata. Barutana, magazini, zatvor te bolnica smješteni su zbog svoje funkcije na bastionima ili rubno uz bedeme. Kuće civilnih stanovnika tvrđave, većinom obrtnika, bile su raspoređene po blokovima uz rub tvrđave te pretežito u blokovima istočno, jugoistočno i južno od centralnog trga.

Oblik, veličina i smještaj zgrada unutar matrice naselja ovisio je o njihovoj namjeni, a prema istim parametrima određena je veličina i oblik parcele. Vojne građevine zauzimale su velike parcele, neke od njih četvrtinu ili polovinu bloka, a Velika vojarna i više. Za civilne građevine određene su manje uske parcele ili male kvadratne. Sve kuće u nizu bile su razdvojene gasicama, uskim prolazima između kuća koji je bio zaštita od požara, a služio je i za zračenje središnjih prostora u uskim kućama.

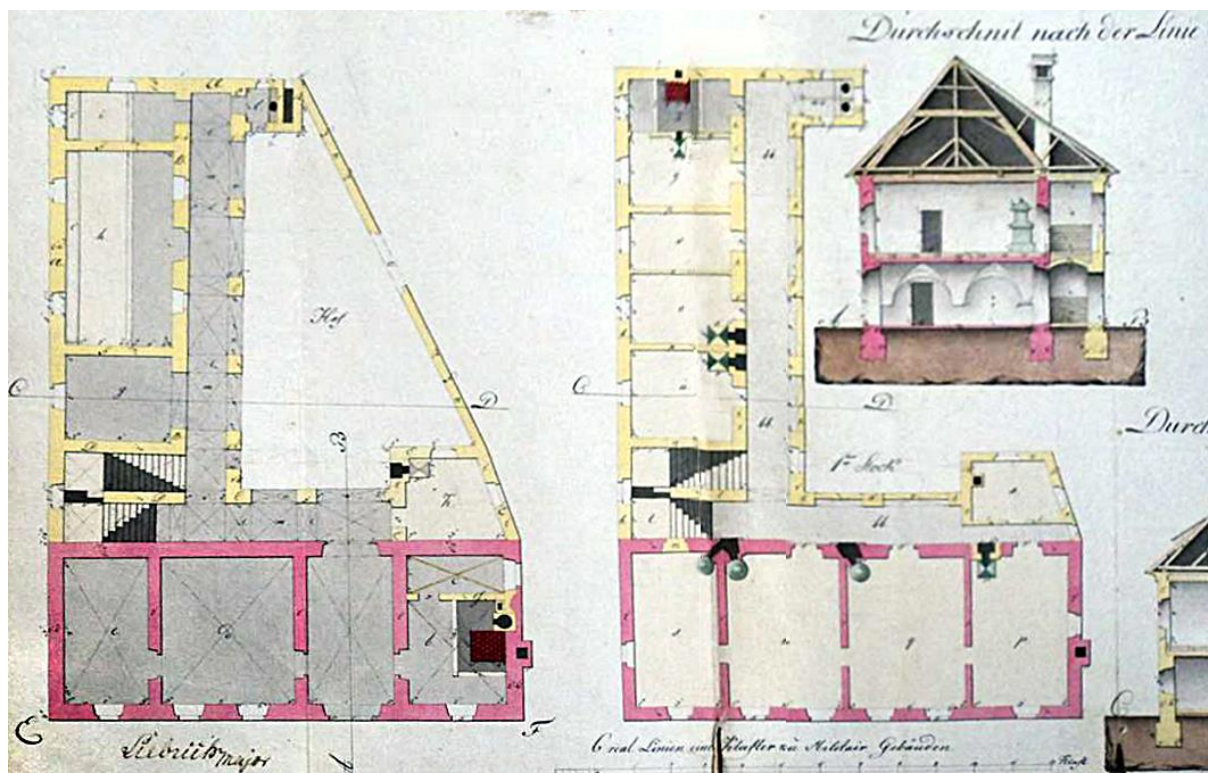
Zbog zadanih parametara gradnje u građevnoj strukturi Zvijezde, koja je u najvećoj mjeri dovršena u 18. i 19. stoljeću, formirala su se četiri osnovna tipa izgradnje:

- monumentalne palače vojne uprave i sakralni sklopovi;
- samostojeće, gradske kurije koje su uglavnom pripadale plemstvu u vojnoj službi;
- građanske, trgovačke veće jednokatnice u nizu dužom stranom okrenute prema ulici;
- uske drvene i kanatne obrtničke jednokatnice užom stranom, s lomljenim zabatom, vezane za ulicu.

Izgradnja u 16. i 17. stoljeću

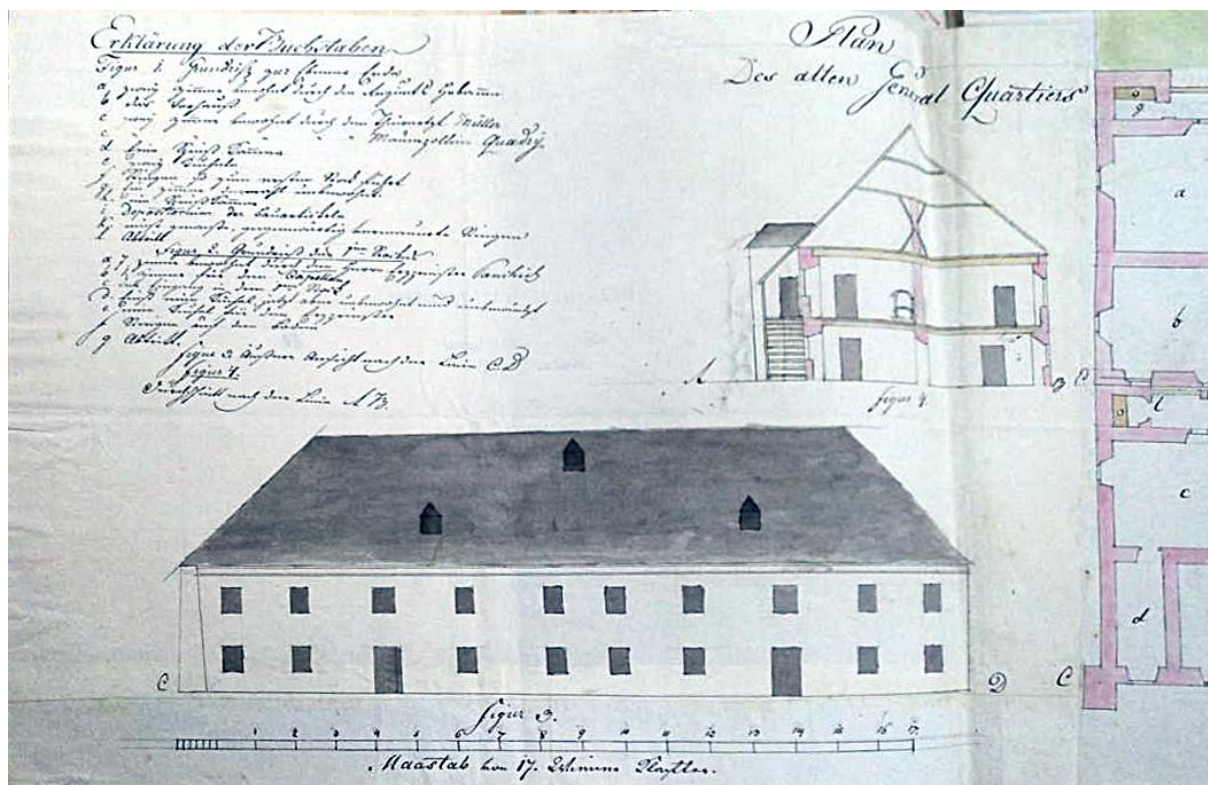
Premda je izgradnja unutar tvrđave Karlovac započela odmah nakon što je dovršen obrambeni sklop, do danas je sačuvan mali dio najstarije strukture 16. i 17. stoljeća, a i ona je ugrađena u kasnije proširene i nadograđene objekte. U Karlovcu su to uglavnom dijelovi sakralne i vojne arhitekture jer su oni jedini u to vrijeme bili zidani od čvrstog materijala. Odnosi se to na donje dijelove tornja u sklopu samostana, na dijelove samostana u sjeverozapadnom i jugozapadnom krilu do visine jednog kata, na moguće ostatke obodnih zidova samostanske i župne crkve Presvetog trojstva te na sačuvane temelje kapele Svetog Josipa sačuvane u arheološkom sloju.

Posebnu vrijednost predstavlja pravokutni korpus glavnog krila palače Zrinski – Frankopan koji je sagrađen već u prvoj polovini 17. stoljeća i ucrtan na planu tvrđave iz 1639. godine.

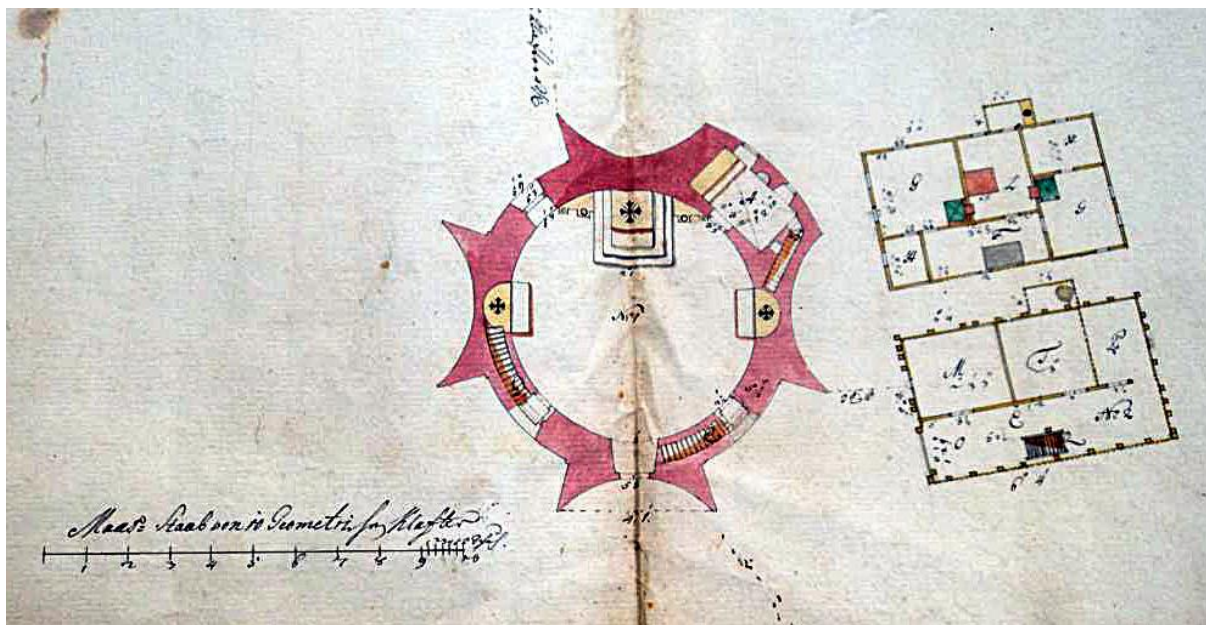
Nacrt kurije Zrinski Frankopan (nakon dogradnje dvorišnog krila)

Najstarijem sloju pripadaju i palača generalata, sagrađena kao trokrilna građevina s glavnim pročeljem okrenutim prema današnjem Strossmayerovom trgu već u prvoj polovini 17. stoljeća i ucrтана je na planu iz 1639. godine. Vjerojatno je dio starije strukture sačuvan u četverokrilnoj jednokatnoj zgradi s poprečnim dvorišnim krilom koja je sagrađena neposredno iza 1671. godine.

Stara generalija

Na trgu ispred kurije zapovjednika tvrđave sagrađena je između 1680. i 1685. godine malteška kapela Svetog Josipa orijentirana glavnim ulazom prema trgu. Kapela je bila centralna građevina egzaktno kružnog tlocrta poduprta sa vanjske strane kontraforima te natkrita kupolastim svodom s lanternom i uskim zvonikom. Po načinu oblikovanja bila je tip manjih ranobaroknih centralnih građevina kakve se grade u 17. stoljeću, a u Karlovcu je jedini takav primjer.

Nacrt kapele Svetog Josipa s kućama koje joj pripadaju, snimljeno 1768/69. godine

U 17. stoljeću postavljena je prva javna plastika u gradu, zavjetni kip Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije. Kip je postavljen 1691. godine na centralnom gradskom trgu ispred crkve Presvetog Trojstva.

Zavjetni kip Blažene Djevice Marije (kužni pil) danas

Od građanskih obrtničkih kuća 17. stoljeća od građevne strukture gotovo ništa nije sačuvano, osim možda pojedinih dijelova koji su ugrađeni u kuće 18. stoljeća, ali potvrdu tome mogu dati samo konzervatorsko restauratorska istraživanja. Vezano za kuće toga vremena sačuvana je njihova tipologija, uobičajeni tlocrtni raspored, volumen i oblik krovišta

Izgradnja u 18. stoljeću

Najveći dio povijesne građevne strukture Zvijezde nastao je u 18. stoljeću, a djelomično je kasnije zamijenjen novim kućama u 19. stoljeću, a neke su građevine nadograđene i preoblikovane.

Već u prvoj polovini stoljeća sagrađen je velik broj manji civilnih obrtničkih kuća na uskim izduženim ili malim pravokutnim parcelama. Po tipu i načinu gradnje bile su to tradicionalne, rustične kuće, građene od drveta ili podzidane kamenom i opekom u prizemlju, kakve su se i ranije gradile u starijim naseljima oko karlovačke tvrđave. Na uskim parcelama sagrađene su uske kuće lomljenim zabatom okrenute prema ulici, najčešće s tri prozorske osi, čiji je tlocrtni raspored odgovarao namjeni načinu života obrtnika: u prizemlju su u nizu jedna iza druge bile organizirane obrtnička radionica, izba te pivnica prema dvorištu; hodnik je bio uz bočni zid povezan sa stubištem i drvenim ganjčecom na začelju; na katu su bile dvije sobe okrenute prema ulici, u sredini kuhinja i spremište, a na ganjčec još jedna soba. Iza začelja kuće najčešće je bio povrtnjak.

Primjeri takvih kuća koje stvaraju posebno slikovite ambijente u većoj su mjeri sačuvani u Križanićevoj i Prešernovoj ulici, djelomično u Radićevoj i Šimunićevoj ulici te na Strossmayerovom trgu. Kuće ovoga tipa gradili su tesarski majstori, a najpoznatiji je oko 1770-80. godine bio majstor Michael Rauch, koji je imao drvenu kuću u današnjoj Križanićevoj 2. Majstor Rauch je svoju kuću oblikovao na način da je stariju drvenu kuću produžio dogradnjom u dužini četiri prozorske osi.

Križanićeva 17,

Strossmayerov trg 4

Šimunićeva 5,

Šimunićeva 2

Viši vojni časnici i plemstvo u vojsci imali su veće kuće, jednokatnice pravokutnog tlocrta, jednostavno oblikovanih pročelja s visokim četveroslivnim krovovima, ali je većina srušena ili preoblikovana i ugrađena u povezane nizove kuća 19. stoljeća. Slične građevine gradile su se u svim naseljima u obuhvatu Vojne granice. Zidane jednokatnice ovog tipa u Karlovcu su Radićeva 8 i 10, koje su pripadale plemiću potpukovniku Kovačiću, zatim Križanićeva 17 kojoj je vlasnik bio kapetan grof Paradeiser i Križanićeva 22 udovce kapetana Erharderina. Kuće vojnih časnika bile su građene prema tipiziranim nacrtima koje je odobravalu vojna uprava, a onda su se građevine prilagođavale situaciji. Prizemlja kuća iz prve polovine i još neko vrijeme tijekom druge polovine 18. stoljeća svedena su bačvastim svodovima s lomljenim susvodnicama. Nakon toga u drugoj polovini 18. i na prijelazu u 19. stoljeće češći je tip češkog svoda.

Radićeva 10,

Radićeva 8

U drugoj polovini 18. stoljeća, naročito nakon što je Karlovac postao slobodni kraljevski grad 1781. godine i jačanja građanskog trgovačkog i obrtničkog sloja, grade se veće zidane jednokatnice, s baroknim stilskim karakteristikama, dužom stranom vezane za ulicu. Te kuće imaju gospodarska prizemlja i stambeni kat, a život stanara orijentiran je na dvorište preko drvenih ganjčeca ili zidanih trjemova na začelju kuće.

Pročelja baroknih kuća iz tog vremena oblikovana su jednostavnim detaljima, uglavnom su samo naglašena profiliranim razdjelnim i krovnim vijencima te jednostrukim okvirima u žbuci oko pravokutnih prozora koji su zatvoreni s dva krila podijeljena na četiri ili šest okanaca. Najčešće su dužine pet ili sedam prozorskih osi s centralno postavljenom vežom i glavnim ulazom uokvirenim kamenim dovratnicima s barokno oblikovanim ukладama i košarastim lukom. U tjemenu luka najčešće je trapezoidni zaglavni kamen s inicijalima vlasnika ili godinom gradnje kuće.

Prizemlja su svedena bačvastim svodovima s lomljenim susvodnicama kao raniji tip i češkim svodovima u drugoj polovini 18. i prvoj polovini 19. stoljeća. U vežama su u dijelu kuće prema začelju i dvorištu, bili lijevo i desno ulazi za magazine, zatvoreni vratima od kovanog željeza s baroknim dekorativnim detaljima. Primjeri takvih kuća su Šimunićeva 1 i 3, Radićeva 4 i Strossmayerov trg 1.

Šimunićeva 3,

Radićeva 4 i 6

Neke starije ili drvene kuće također su krajem 18. stoljeća dobile kamene barokne dovratnike kao u Šimunićevoj 21 i srušenoj 23, zatim na dozidanim bočnim kapijama kao u Haulikovoj 2 i Tijesnoj ulici 2.

Šimunićeva 21,

Haulikova 2 (zidana kapija)

Krajem 18. stoljeća podignute su reprezentativne barokne gradske palače koje su sagradili bogati trgovci i novoformirana gradska uprava. Te palače oblikovane su u zrelim baroknim formama s dekorativno razvedenim pročeljima i mansardnim krovovima, a u unutrašnjosti su reprezentativne prostorije ukrašene štukaturama. Izrazito vrijedni primjeri su palača Gutterer u Banjavčičevoj 14 i kuća trgovca Kallana u Frankopanskoj 1. U istu skupinu pripada i starija palača Magistrata na uglu Banjavčičeve ulice i Strossmayerovog trga, koja je sagrađena u sklopu barokne obnove trgova, a gradnja je započela 1780. godine pod vodstvom tadašnjeg glavnog tvrđavskog graditelja Josipa Stillera. Kasnije je zgrada nadograđena i preoblikovana 1905. godine.

Banjavčičeva 14,

Frankopanska 1

Posebno istaknuta skupina su monumentalne vojne barokno klasicističke palače te sakralni sklopovi podignuti krajem 18. stoljeća oko centralnog gradskog trga. Novu izgradnju i preoblikovanje središnjeg dijela grada također je vodio glavni tvrđavski graditelj Josip Stiller.

Središnji gradski trg zamišljen je kao prostor kojeg definiraju kompaktne dvokatnice sa tri strane, a vjerojatno i sa četvrte, sjeverozapadne, jer je u bloku sa starim brigadnim kvartirom bilo predviđeno rušenje drvenih vojnih zgrada i gradnja nove velike vojarne.

Nova palača Oružane imala je najvažniju ulogu u novom baroknom oblikovanju trga jer je svojim korpusom potpuno zatvorila njegovu sjeveroistočnu stranu, a oblikovana je zrcalno u odnosu na sakralni sklop franjevačkog samostana i crkve. Bila je dovršena 1783. godine, a nakon toga podignut je 1786. godine drugi kat franjevačkog samostana i sagrađena pravoslavna crkva Svetog Nikole. 1795. godine izvršeno je povišenje zvonika s baroknom lukovicom na crkvi Presvetog Trojstva čime su dovršene vertikale oko središnjeg trga. Građevine iz te obnove imaju razvijene konstruktivne i oblikovne karakteristike kasnog baroka i klasicizma. Prizemlja su svođena tada novijim tipom čeških svodovima, a na pročeljima se ističu portalne zone s razvedenim trodimenzionalno oblikovanim lučnim otvorima.

Oružana

crkva Svetog Nikole

19. stoljeće

U prvoj polovini 19. stoljeća u Karlovcu prevladava izgradnja sa stilskim karakteristikama klasicizma, a podignuto je nekoliko većih privatnih, stambeno gospodarskih i javnih zgrada. Među prvima je do 1818. godine sagrađena trokrilna jednokatnica u Frankopanskoj 11 koju karakterizira velika zabatna krovna atika u kojoj je uređen stambeni prostor. Reprezentativni primjer klasicističke palače s krovnim atikama je zgrada izvan povijesne Zvijezde na Zrinskom trgu 10, koja je 1813. godine sagrađena za gradonačelnika Josipa Šporera, za vrijeme francuske vladavine.

Frankopanska 11,

Radićevo 15

1828. godine sagrađena je u Radićevoj 15 reprezentativna stambeno gospodarska zgrada s karakterističnim povezanim slijepim lukovima iznad prozora prizemlja koji su prepoznatljiv detalj na kućama iz tog vremena i u drugim sredinama. Na početku Radićeve ulice uz treća gradska vrata, nazvana Riječka, sagrađene su dvije stambeno trgovačke kuće, 1934. dvokatnica u Radićevoj 2/ugao Cesarčeve, a 1843. godine kuća u Cesarčevoj 1/ ugao

Tijesne ulice. Dvije dvokatnice s javnim sadržajima sagrađene su oko 1840. godine, jedna u Haulikovoj 1/ugao Križanićeve ulice i Križanićeve 11/ugao Tomislavove ulice, a 1847. godine velika dvokatnica Srpske pravoslavne općine u Samostanskoj 2/ ugao Mažuranićeve. Sve su to građevine većih dimenzija, podignute na uglovima blokova, ali još nemaju posebno oblikovani ugaoni dio pročelja. Građene su u kompaktnim cjelinama povezanih pročelja. Prizemlja tih zgrada svođena su češkim svodovima ili kapama širokog raspona, a pročelja su razvedena klasicističkim pilastrima, rozetama i figuralnim detaljima.

Cesarčeva 5/ ugao Tijesne,

Radićeva 2/ ugao Cesarčeve

Haulikova 1/ugao Križanićeve,

Samostanska 2/ ugao Mažuranićeve

U tom su vremenu neke starije barokne kuće preoblikovane u unutrašnjosti i na pročeljima u duhu bidermajera i klasicizma. Izgrađen i niz manjih stambeno poslovnih kuća, sa trgovinama i poslovnim prostorima u prizemlju te stanom na katu, koji se proteže na duboka dvorišna krila, s otvorenim ili ustakljenim ganjčecom duž začelja kuće. Unutrašnjost kuće na katu oblikovana je kao udoban stambeni prostor duhu bidermajera s prostranim predvorjima oko stubišta te sa sobama s alkovenom. Prizemlja tih kuća svođena su češkim svodovima, neka unutrašnja dvorišta bila su popločena kamenom, a pročelja su ukrašena detaljima u duhu bidermajera i klasicizma: stiliziranim cvjetovima, kopljastim kovanim detaljima te karakterističnim dvostrukim razdjelnim vijencima između prizemlja i prozora na prvom katu.

U tom su vremenu nadograđene kuće i preoblikovano pročelje u Radićevoj 20 i 28, a u Radićevoj 30 je 1833. godine sagrađena nova kuća.

Sredinom 19. stoljeća počinje izgradnja kuća s karakteristikama neostila ili ranog historizma koje imaju pročelja s detaljima u žbuci ili terakoti s motivima neoromanike, neogotike ili neorenesanse. Prizemlja tih kuća svođena su novim tipom pruskih svodova segmentnog presjeka. Kuća toga stila u Zvijezdi ima relativno malo, a najveći broj podignut ih je u predgrađu prema Kupi. Prve kuće toga stila u Zvijezdi sagrađene su 1850. godine u Banjavčičevoj 16 i Križanićevoj 4 (danas srušena). Građene su kao stambeno poslovne jednokatnice s dekorativnim detaljima rane neorenesanse.

Radićeva 20,

Radićeva 30

Reprezentativni primjer s detaljima neogotike na pročelju je jednokatnica u Mažuranićevoj 6, građena nakon velikog požara u bloku 1865. godine. Nakon tog požara sagrađena je i dvokrilna jednokatnica u Radićevoj 12 na čijem su pročelju kombinirani detalji klasicizma i neoromanike. Značajnija kuća toga razdoblja je kuća u Grgura Ninskog 1, građena za stan i ljekarnu 1857. godine, izvedena prema nacrtu najboljeg karlovačkog graditelja ranog historizma Ernesta Muhlbauera.

Mažuranićeva 6

Radićeva 12

Krajem 19. stoljeća u Zvijezdi se je malo gradilo i to na mjestima starijih srušenih kuća ili uz bedemski put nakon rušenja bedema. Građevine toga vremena imaju obilježja kasnog historizma sa detaljima neorenesanse i neobaroka. Tada se prvi puta javlja naglašena ugaona zona kao odrezani ugao, ponekad s ulazom u trgovački prostor u prizemlju. Važniji primjeri kuća iz tog vremena su kuća Reiner u Cesarčevoj 3, sagrađena nakon rušenja sjeverozapadnog bedema, Radićeva 14 podignuta na mjestu stare pošte za pravoslavnu parohiju i nadograđena za jedan kat preoblikovanim pročeljem, uglovnica s ulazom u trgovinu na uglu u Šimunićevoj 7 te ugrađena stambena kuća u Šimunićevoj 9.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća preoblikovan je ulaz u Radićevu ulicu s južne strane izgradnjom dvokatnice u Radićevoj 27 te uglovnice s trgovinom na uglu u Radićevoj 29. Uglovnica ima dva podjednako oblikovana ulična pročelja i odrezanu ugaonu zonu s ulazom u trgovinu, naglašenu krovnom kupolom. Kraj Radićeve ulice odnosno, ulaz u Radićevu s južne strane bio je svečanije oblikovan nakon što je južno od Zvijezde sagrađena nova Dječja škola i planirana gradnja naselja vila.

Cesarčeva 3

Radićeva 27 i 29

20. stoljeće

Tijekom prve polovine 20. stoljeća došlo je do značajnih promjena u građevnoj i urbanoj strukturi povijesne jezgre Zvijezde. Nakon rušenja zemljanih nasipa bedema i bastiona nekadašnje tvrđave oslobodile su se velike površine građevinskog zemljišta i u razdoblju od 1925. do 1940. godine formirano je novo lice grada na sjeverozapadnoj i jugozapadnoj strani povijesne jezgre. Rubni blokovi povijesne matrice su prošireni i trasirane su nove ulice uz rub nekadašnje tvrđave: današnja Gambonova, Bencetićeva, Kovačićeva, Matice Hrvatske i Pavleka Miškine. Kompaktno povezani niz kuća oblikovao je novo lice povijesne Zvijezde okrenuto prema opkopu i orijentirano prema vanjskom prostoru grada.

Kuće u Gambonovoj i Bencetićevoj

Kuće u Kovačićevoj i Matice Hrvatske

Novu vrijednost ambijentalnih karakteristika ostvarili su potezi kuća uz jugozapadni i južni rub povijesne Zvijezde, uz ulice koje su formirane paralelno s izgradnjom kuća odnosno, uz današnju Gambonovu, Lukšićevu i Bencetićevu ulicu. To su uglavnom stambene jednokatnice, a ponekim uredskim poslovnim prostorom, ujednačenih volumena i oblikovanja. Sagrađene su u kratkom vremenu od 1932. do 1939. godine u tada suvremenom stilu funkcionalizma. Karakteriziraju ih jednostavna pročelja s nizovima prozora

horizontalno povezanih detaljima različito obrađene žbuke, balkonima i zaobljenim lođama na uglovima. Stambeni prostori funkcionalno su raspoređeni s velikim sobama okrenutim prema ulici i parkovima te nizom pomoćnih i sanitarnih prostorija potrebnih za udobno stanovanje okrenutih prema začelju i dvorištu.

Osam kuća podignutih na rubu nekadašnjeg Koruškog bedema, uz Gambonovu, Bencetićevo i Lukšićevu ulicu, su kuće ambijentalne vrijednosti jer osim oblikovnih vrijednosti koje imaju one svojim položajem donekle definiraju i gabarite nekadašnjeg bastiona. Kuće su gradili karlovački graditelji inženjeri Branko Petrović, Filip Heksch, Ante Draganić, Dragutin Dvornik i zagrebački arhitekt Franjo Mokrović. Posebno se ističu kuće koje je projektirao inženjer Nikola Marić u Bencetićevoj 5 i 11, oblikovanjem pročelja i ambijenta ulice.

Kuće podignute na sjeverozapadnom, Kranjskom bedemu, svojim su dvokatnim volumenom unijele novo mjerilo na nekadašnje niske ili neizgrađene rubove tvrđave. Namjera graditelja i planera bila je da isticanjem predimenzioniranih javnih građevina glavni ulaz u grad dobije reprezentativni karakter. Izgradnja je dodatno poremetila oblik i proporcije nekadašnjeg bastiona jer su građevine volumenom zaposjele dijelove prostora bedema i bastiona. Kuće u Kovačićevoj 2 i 3 koje su gradili karlovački graditelji imaju skladno oblikovana pročelja sa stiliziranim neostilskim i secesijskim elementima. Ostale su kuće oblikovane u stilu funkcionalizma sa stambenim i poslovnim prostorima kao u Matice Hrvatske 1, 2 i 3 te u Pavleka Miškine 2, 3 i 4.

Velika funkcionalistička zgrada pošte s visokim tornjem je volumenom i oblikovanjem neintegrirana u svoju okolinu kao i monumentalna zgrada banke na uglu Kovačićeve i Cesarčeve koja odudara i materijalom (mramor). Sagrađena je 1939. godine u duhu modernističkog klasicizma po projektu beogradskog arhitekta Bogdana Nestorovića. Arhitekturi funkcionalizma pripada i zgrada današnje tehničke škole podignute u južnom dijelu nekadašnjeg opkopa tvrđave, a građena je od 1939. do 1945. godine.

Nakon Drugog svjetskog rata nova izgradnja u Karlovcu odvijala se uglavnom izvan povijesne Zvijezde u novim dijelovima grada. Unutar Zvijezde podignuto je nekoliko zgrada u stilu funkcionalizma i moderne arhitekture kao zgrada u Radićevoj 5 i Gambonovoj 6 koje su se uklopile te četverokatnica u Radićevoj 32A koja je izašla iz gabarita povijesne izgradnje.

Radićeva 5

Radićeva 32A

U Domovinskom ratu veliki broj zgrada u Zvijezdi bio je oštećen, a neke su nakon rata devastirane neadekvatnim korištenjem i neodržavanjem. Veći broj kuća izrazite i visoke arhitektonske i ambijentalne vrijednosti je srušen i na njihovom mjestu su sagrađene nove kuće metodom ambijentalne rekonstrukcije kao u Križanićevoj 2, 6, 8 i 8A, Mažuranićevoj 5 i 7 te Prešernovoj 2 i 5. U ratu je također teško oštećena crkva svetog Nikole koja je rekonstruirana metodom faksimila.

Križanićeva 2,6,8 i 8A

Prešernova 5

POJAŠNENJA UZ VALORIZACIJU POVIJESNE IZGRADNJE

Prilikom utvrđivanja kriterija za valorizaciju građevinskog fonda unutar zadanog obuhvata ove studije uzete su u obzir vrijednosti pojedinih objekata i sklopova u odnosu na njihove pojedinačne stilske oblikovne karakteristike te na njihovu vrijednost u odnosu na okolni prostor i ukupnu promatranu izgradnju, a naročito u odnosu na izrazite vrijednosti sačuvane matrice naselja i obrambenog sklopa nekadašnje tvrđave.

U postupku vrednovanja građevinske strukture pojedinačnih objekata utvrđene su i razmatrane sljedeće vrijednosne kategorije:

I izrazita vrijednost

U ovu kategoriju uvršteni su objekti koji imaju sačuvane visoke arhitektonsko-stilske, urbanističke, konstruktivno-tehničke i kulturno-povijesne vrijednosti i karakteristike vremena u kojem su nastali. Objekti uvršteni u ovu kategoriju imaju sačuvane elemente:

- izvorne stilske elemente oblikovanja volumena, krovišta i pročelja
- izvornu organizaciju unutrašnjeg prostora,
- izvorne konstruktivne sisteme, međukatne konstrukcije, stubišta i način
- komunikacije, zatim tehnike i načina građenja određenog vremena,
- detalje opreme interijera iz određenog stilskeg razdoblja

U ovu kategoriju uvršteni su i objekti sa sačuvanim izrazitim tipološkim karakteristikama gradnje u određenom povijesnom razdoblju, a koji su vezani za njegovu specifičnu namjenu i način funkcioniranja. U povijesnoj cjelini Zvijezda to se posebno odnosi na najznačajnije tipove izgradnje: na najstariji tip stambeno poslovne obrtničke kuće 17. i 18. stoljeća, na uskim pravokutnim ili manjim kvadratnim parcelama, orijentiranim zabatnom stranom prema ulici i odvojene gasicama od susjednih kuća; tip veće građanske stambeno poslovne kuće s trgovinom i magazinima iz 18. i 19. stoljeća, s dužom stranom i ravnom strehom okrenutom prema ulici; pojedinačne gradske palače koje su pripadale plemstvu ili istaknutim pojedincima u vojnoj ili javnoj službi; monumentalne vojne palače i sklopovi.

U ovoj se kategoriji, osim reprezentativnih građevina, mogu naći i manji objekti skromnijih investitora, ako ispunjavaju gore navedene kriterije.

Ti su objekti zaštićeni kao kulturna dobra ili je za njih predloženo pokretanje postupka utvrđivanja navedenih spomeničkih svojstava. Zaštita ovih objekata temelji se na propisanoj metodi konzervatorsko-restauratorskog postupka, a to znači očuvanje ili obnova isključivo izvornih karakteristika i rekonstrukcija prema izvornom stanju odnosno faze izgradnje s najvišom valorizacijom utvrđenom istraživanjem.

II arhitektonsko ambijentalna

U ovu kategoriju uvršteni su objekti koji imaju najvećim dijelom sačuvanu visoku arhitektonsko-stilsku ili urbanističku vrijednost, ali koja je djelomično izgubljena ili narušena naknadnim intervencijama.

Vrednovani su obzirom na sačuvane konstruktivno-tehničke karakteristike vremena u kojem su nastali, a neki objekti su izrazito vrijedni zbog sačuvanih povijesnih tipoloških karakteristika. Pojedini objekti imaju visoku ambijentalnu vrijednost zbog lokacije na istaknutim položajima, naročito oko trgova, unutar zaštićene urbanističke sheme ili u vedutama unutar povezanog niza.

Zbog značajnih arhitektonsko-stilskih, urbanističkih ili tipoloških vrijednosti koje posjeduju ovi objekti i za njih se može pokrenuti postupak za utvrđivanje svojstava kulturnog dobra. Zaštita ovih objekata također podrazumijeva metodu konzervatorsko restauratorskog

postupka obnove koji će *na temelju istraživanja* doprinijeti saznanju o njihovom izvornom izgledu i njegovoj ponovnoj uspostavi.

III ambijentalna vrijednost

U ovu kategoriju svrstani su objekti koji imaju vrijedna graditeljsko-tipološka svojstva, kao što je *karakterističan volumen, gabarit, oblikovanje pročelja, nagib krovništa* ili *položaj na parceli*, ali osnovnu vrijednost imaju unutar ambijenta u kojem se nalaze jer svojstvima koje posjeduju određuju urbano-ambijentalne karakteristike neposredne okoline i povijesne strukture u cjelini. Svojim gabaritima, mjerilom, materijalima završne obrade te ponekim sačuvanim detaljem arhitektonskog oblikovanja kao portala, prozora ili vrata, nadopunjuju karakterističnu sliku prostora. Bez njih bi ambijentalne vrijednosti i prepoznatljivost prostora bile znatno manje.

Zaštita ovih objekata podrazumijeva očuvanje navedenih karakteristika i vrijednosti. Postupci koji se propisuju odnose se u prvom redu na sanaciju, restituciju i rekonstrukciju izvornih svojstava odnosno, adaptaciju i uređenje.

Adaptacijom i uređenjem mora se u pravilu održavati ili uspostaviti izvorni oblik i karakteristike objekta u maksimalno mogućem obliku, a gdje to nije moguće postići treba kvalitetnom rekonstrukcijom uspostaviti prihvatljiv prostorno-oblikovni i funkcionalni odnos s neposrednom okolinom.

IV niža ambijentalna vrijednost

Objekti ove kategorije posjeduju neke arhitektonske i urbanističke elemente koji karakteriziraju izgradnju u neposrednom okruženju, a najčešće se to odnosi na položaj na parceli, na detalje nagiba krovnih ploha, te broj otvora na pročelju. Svojim oblikovanjem i gabaritima ne pridonose vrijednosti povijesne strukture, ali je bitno ne narušavaju.

U ovu skupinu pripada većina zamjenskih objekata koji nisu mogli biti izvedeni metodom faksimilske ili ambijentalne rekonstrukcije pa se u zadani ambijent ne uklapaju volumenom, proporcijama, građom ili oblikovanjem pročelja koja su izvedena prema niže valoriziranim primjerima u neposrednoj okolini.

U ovu skupinu pripadaju i objekti izvorno veće ambijentalne vrijednosti koja je neprimjerenim intervencijama umanjena ili izgubljena kao i objekti izvorno skromnije ambijentalne vrijednosti koja je s vremenom također izgubljena.

Ovi objekti mogu se održavati, preoblikovati ili ukloniti i zamijeniti novom izgradnjom u skladu s konzervatorskim smjernicama.

V bez vrijednosti

Ovoj kategoriji pripadaju objekti bez vrijednosti koji degradiraju okolnu povijesnu izgradnju, bilo da su izrazito nekvalitetni ili narušavaju i ugrožavaju objekte spomeničkih vrijednosti s kojima su u konfliktu. Takvi objekti nalaze se u dubini parcela, unutar blokova, kao što su improvizirani stambeni objekti, gospodarski objekti u ruševnom stanju, garaže i slično. Ove objekte potrebno je ukloniti.

VI neuklopljeno oblikovanjem

Kategorija se odnosi na starije rekonstruirane objekte i na nove koji su izgrađeni na mjestu starijih srušenih objekata. Ti objekti svojim volumenom i lokacijom na parceli uvažavaju postojeće prostorno ambijentalne odnose, ali materijalima, dimenzijama, proporcijama i oblikovanjem pročelja i volumena unose elemente iz drugačijeg konteksta koji se ne uklapa u visoko valoriziranu sliku prostora.

VII neuklopljeno u povijesnu matricu Zvijezde

Odnosi se na građevine koje su nastale unutar gabarita nekadašnje tvrđave ali se nisu uklopile u postojeću parcelaciju a pogotovo ne u postojeće gabarite prijašnje izgradnje.

VIII ambijentalne koje izlaze izvan povijesne trase bedema i bastiona

- niže ambijentalne koje izlaze izvan povijesne trase bedema i bastiona
- bez vrijednosti koje izlaze izvan povijesne trase bedema i bastiona

Odnosi se na građevine koje imaju valorizaciju ambijentalne, niže ambijentalne i bez vrijednosti kao i ostale građevine, samo su posebno označene zbog njihove pozicije koja izlazi iz gabarita nekadašnje tvrđave.

Obrazloženje valorizacije

- neuklopljeno u povijesnu matricu Zvijezde
- ambijentalne koje izlaze izvan povijesne trase bedema i bastiona
- niže ambijentalne koje izlaze izvan povijesne trase bedema i bastiona
- bez vrijednosti koje izlaze izvan povijesne trase bedema i bastiona

U strukturi povijesne urbanističke cjeline grada Karlovca kao izrazita vrijednost najviše kategorije izdvaja se njegov nukleus, tvrđava – grad u obliku šesterokrake zvijezde utemeljen u 16. stoljeću, a koji obuhvaća projektirani zemljani obrambeni pojas tvrđave i gradsku blokovsku mrežu unutar tvrđave. U vrijeme kada je obrambeni pojas oko naselja izgubio svoju osnovnu funkciju on je postepeno rušen i transformiran u urbane javne i privatne prostore. To vrijeme transformacije odnosi se uglavnom na kraj 19. i

prvu polovinu 20. stoljeća, a karakterizira ga neprepoznavanje i nezainteresiranost za vrijednosti i značaj nekadašnje tvrđave kao dijela kulturne baštine. Postojala su u gradu i drugačija mišljenja, a najagilniji predstavnici okupili su se u Društvu za poljepšanje grada, osnovanom 1886. godine, čijim su zalaganjem uređeni najljepši gradski parkovi i šetnice koji su u velikoj mjeri sačuvali prostornu sliku tvrđave. Međutim, grad je imao i velike komunalne probleme koje nije bilo lako riješiti; neuređenu kanalizaciju i ustajalu vodu u dijelovima opkopa, problem komaraca i drugo. Ne treba također zanemariti građevinske poduzetnike koji su bili zainteresirani graditi na novim parcelama u centru grada koje su se trebale osloboditi rušenjem zemljanih nasipa. Na kraju su prevladale tendencije da se ostaci tvrđave sruše i preoblikuju i kao takvi spoje s urbanim tkivom šireg prostora grada.

Izgradnja na trasi tvrđavskog sklopa započela je 1896. godine kada je u sjeverozapadnom dijelu opkopa nekadašnje tvrđave podignuta vojarna i zatrpan dio opkopa. Najveći dio takve izgradnje izveden je kasnije, u sjeverozapadnom i jugozapadnom dijelu nekadašnje tvrđave, u razdoblju od 1930. do 1940. godine odnosno nakon što je 1925. godine usvojen novi Regulacioni plan grada Karlovca. Srušeni su nekadašnji Kranjski, Banski i Koruški bastioni i ostaci bedema između njih te na izravnanom terenu trasirane nove ulice i podignuti povezani nizovi kuća koji su oblikovali novo lice grada unutar Zvijezde okrenuto prema opkopu i nekadašnjem glacisu. Ta je izgradnja svojim položajem u prostoru najvećim dijelom sakrila i preoblikovala izvorne gabarite visoko valoriziranih ostataka izvorne šesterokrake tvrđave: gabariti Kranjskog bastiona su izgradnjom povećani, a linija izgradnje između Banskog i Korušskog bastiona izvedena je ispred trase nekadašnjeg bedema i time ga potpuno prekrila. Izgradnja na nekadašnjem Koruškom bastionu uglavnom se poklopila s gabaritima zemljanog nasipa bastiona.

U neskladu s visoko valoriziranom povijesnom strukturom nekadašnje tvrđave je i veliki trokrilni korpus dvokatne škole u južnom dijelu opkopa nekadašnje tvrđave, današnja Tehnička škola, čija je gradnja započela 1939. godine, a dovršena je 1946. godine. Prema istim tendencijama sagrađene su i neke građevine nakon Drugog svjetskog rata kao što je zgrada Doma vojske, sagrađena 1947. godine na mjestu srušenog Karlovog bastiona, a nakon toga i pomoćne građevine u krugu nekadašnje vojarne u sjeveroistočnom dijelu tvrđavskog sklopa.

I nakon tog vremena nekoliko je objekata izgrađeno u neskladu s utvrđenim povijesnim vrijednostima premda je povijesna urbanistička cjelina naselja Karlovac zaštićena kao spomenik kulture već 1962. godine. Jedan od takvih objekata je stambena četverokatnica u Radićevoj 32A, podignuta 1965. godine na kraju ulice, koja svojim položajem negira gabarit povijesne tvrđave, a svojim volumenom dominira u slici grada uz nekadašnja Nova ili Turska vrata.

Neki komunalni i objekti novih tehnologija također nisu uspješno uklopljeni u povijesnu strukturu grada. U dvorištu pošte, u bloku na nekadašnjem Kranjskom bastionu, sagrađen je 60-tih godina 20. stoljeća visoki čelični poštanski toranj koji dominira i mijenja sliku okolnog prostora. U izrazitom neskladu s prostornim oblicima nekadašnje tvrđave je i gradski kolektor, sagrađen 1985. godine, kojem je jedan dio proveden kroz nekadašnji bastion Svete Elizabete i jugoistočni dio opkopa tvrđave. Krak kolektora prolazi kroz sredinu opkopa, visoko je postavljen u odnosu na današnje dno opkopa i potpuno je vidljiv te predstavlja izraziti prostorni konflikt.

Na nekadašnjem bastionu Svete Elizabete sagrađen je 1986. godine Dom umirovljenika „Sveti Antun“ kao velika trokrilna zgrada s tri etaže koja dominira u prostoru. Svojom masom i oblikovanjem ne uklapa se u postojeću povijesnu strukturu premda je prije njegove izgradnje bila izrađena konzervatorska studija u kojoj su date propozicije za izgradnju drugačijeg objekta koji bi se bolje uklopio u zadani prostor.

Navedeni objekti i ulični potezi u različitoj mjeri narušavaju povijesnu matricu Zvijezde, a njihova pojedinačna valorizacija razlikuje se od skupne.

Novu vrijednost ambijentalnih karakteristika ostvarili su potezi kuća uz jugozapadni i južni rub povijesne Zvijezde, uz ulice koje su formirane paralelno s izgradnjom kuća odnosno, uz današnju Gambonovu, Lukšićevu i Bencetićeve ulicu. To su uglavnom stambene jednokatnice, a ponekim uredskim poslovnim prostorom, ujednačenih volumena i oblikovanja. Gradili su ih karlovački inženjeri, u kratkom vremenu od 1932. do 1939. godine u tada suvremenom stilu funkcionalizma. Karakteriziraju ih jednostavna pročelja s nizovima prozora horizontalno povezanih detaljima različito obrađene žbuke, balkonima i zaobljenim lođama na uglovima. Stambeni prostori funkcionalno su raspoređeni s velikim sobama okrenutim prema ulici i parkovima te nizom pomoćnih i sanitarnih prostorija potrebnih za udobno stanovanje okrenutih prema začelju i dvorištu. Kompaktno povezani niz kuća oblikovao je novo lice povijesne Zvijezde okrenuto prema opkopu i orijentirano prema vanjskom prostoru grada.

Osam kuća podignutih na rubu nekadašnjeg Koruškog bedema, uz Gambonovu, Bencetićeve i Lukšićevu ulicu, su kuće *ambijentalne vrijednosti* jer osim oblikovnih vrijednosti koje imaju one svojim položajem donekle definiraju i gabarite nekadašnjeg bastiona. Taj koncept izgradnje koji bi točno slijedio liniju srušenih zemljanih bedema nije nastavljen pa je potez od devet kuća u Bencetićevoj ulici sagrađen ispred linije bedema i stvorio iskrivljenu sliku gabarita nekadašnje tvrđave. Potez ima *novu ambijentalnu vrijednost*.

Kuće podignute na sjeverozapadnom, Kranjskom bedemu, svojim su dvokatnim volumenom unijele novo mjerilo na nekadašnje niske ili neizgrađene rubove tvrđave. Osjeća se namjera da najistaknutiji dio povijesne jezgre na glavnom ulazu u grad dobije reprezentativno lice, ali time nije ostvaren sklad s ostalim dijelovima povijesne izgradnje. Izgradnja je dodatno poremetila oblik i proporcije nekadašnjeg bastiona jer je obuhvata i dijelove prostora bedema i stvorila dojam da je prvi bastion bio veći od drugih. Pojedini objekti zbog skladno oblikovanih pročelja i funkcionalnih stambenih i poslovnih prostora imaju *nižu ambijentalnu vrijednost* kao Kovačićeva 2 i 3, Matice Hrvatske 1, 2 i 3 te Pavleka Miškine 2, 3 i 4. Velika funkcionalistička zgrada pošte s visokim tornjem je volumenom i oblikovanjem *neintegrirana* u svoju okolinu kao i monumentalna zgrada banke na uglu Kovačićeve i Cesarčeve koja odudara i materijalom (mramor).

Ostali objekti označeni kao objekti neuklopljeni u povijesnu matricu „Zvijezde“, nisu ostvarili nikakve ambijentalne vrijednosti u odnosu na svoju okolinu i ostali su neintegrirani.

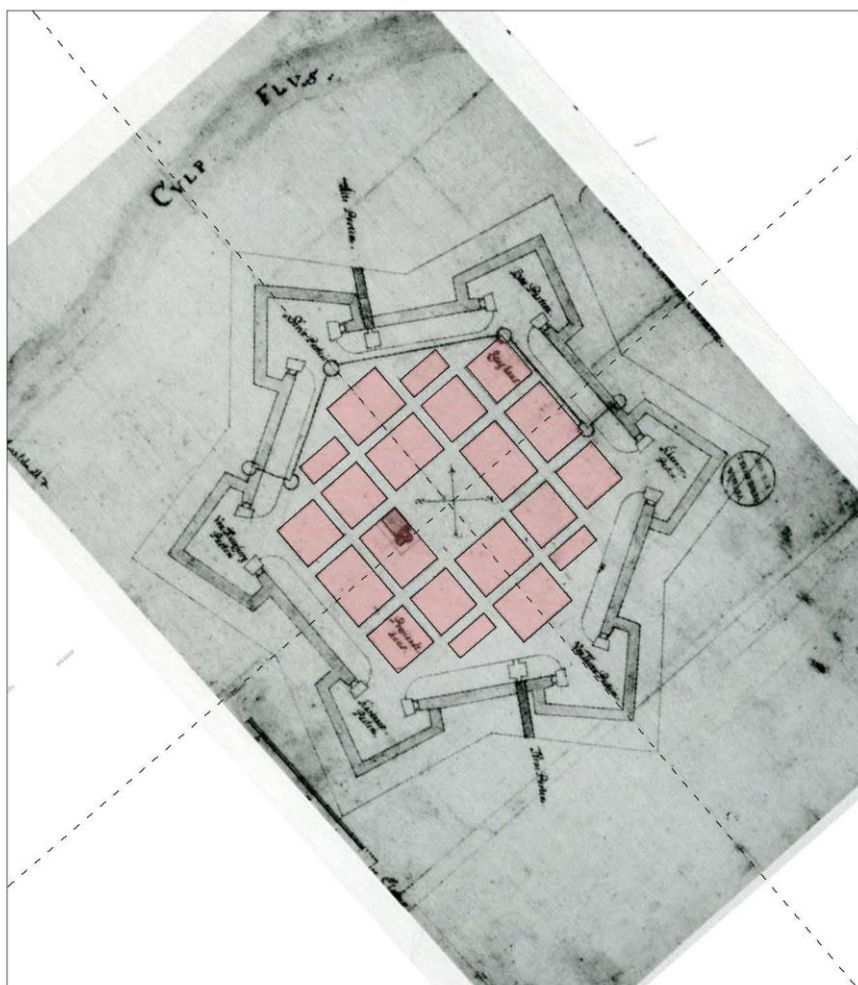
SRUŠENO

Srušeni objekti označeni su bojom koja se odnosi na njihovu valorizaciju prije rušenja i dodatno su obilježeni rešetkastim znakom kao oznakom rušenja. Postupci koji se propisuju vezani su za njihovu valorizaciju prije rušenja.

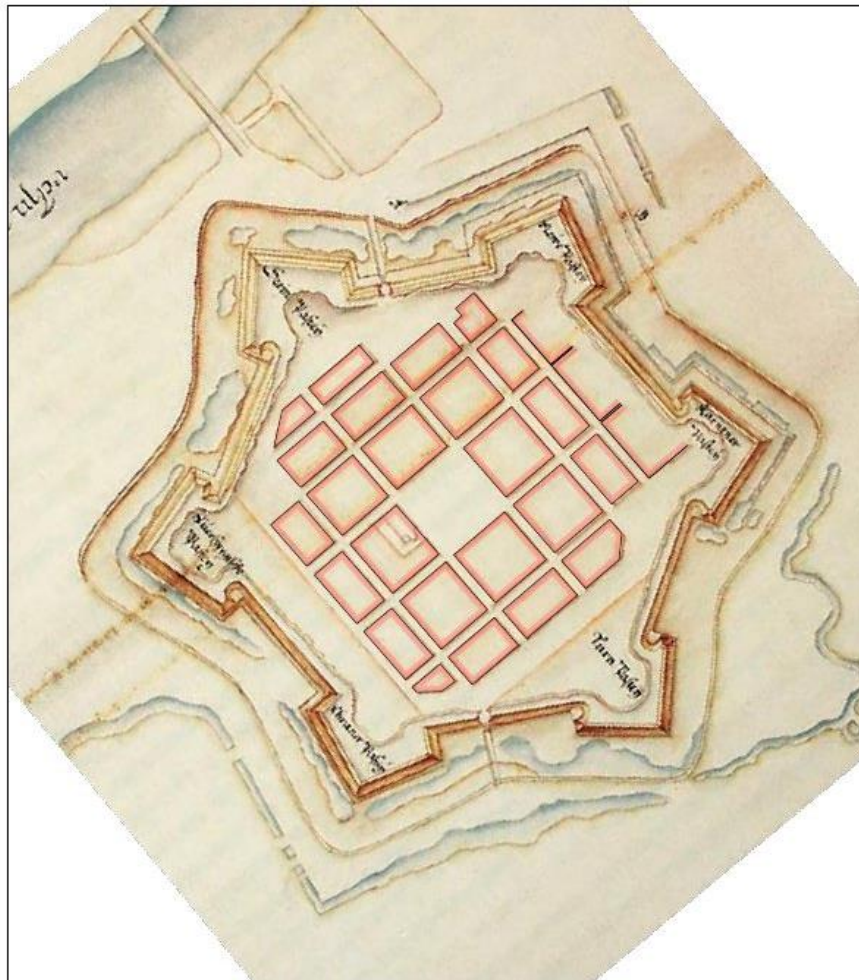
Geneza građevinskog fonda

IDEALNI PLAN

- simetrično postavljene pravokutne i kvadratične insule,
pravokutne formiraju oblik križa

1579.

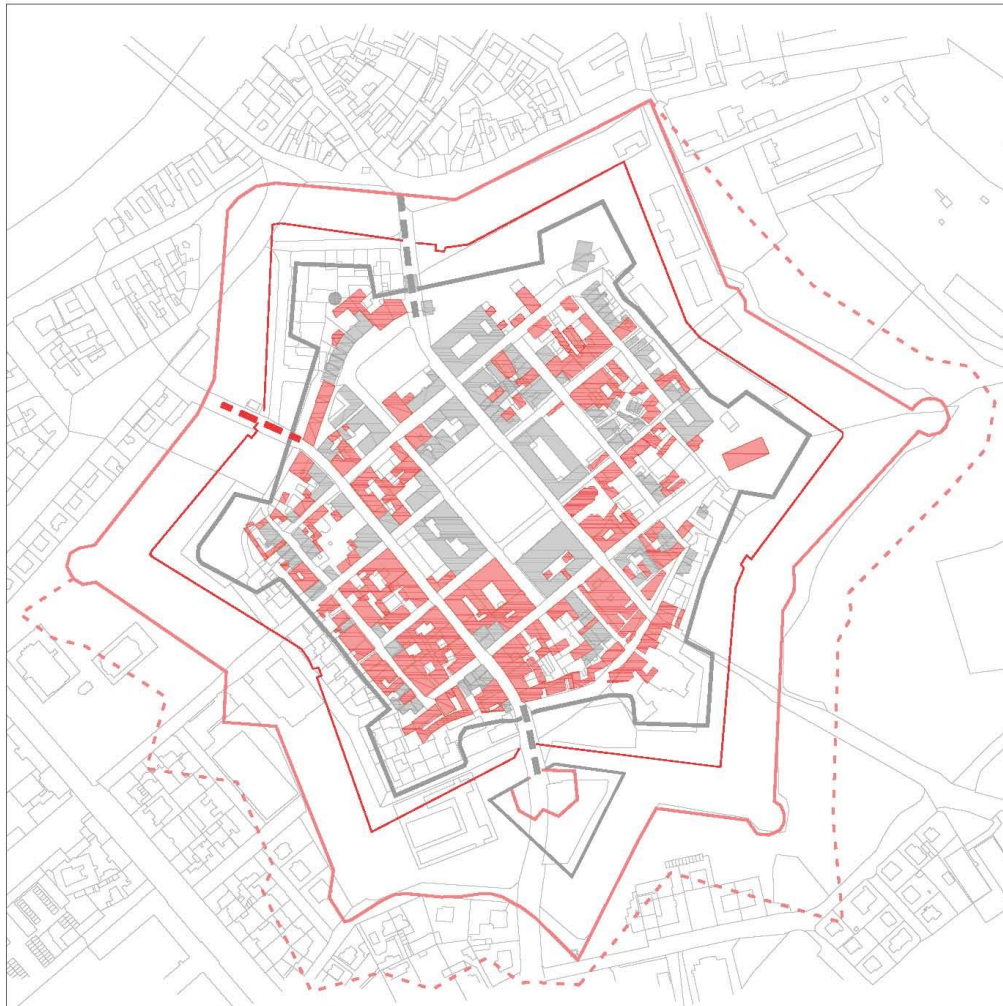
1657-60

1752

1783

1862

1904

DANAS

2.3. ANALIZA POTENCIJALNIH ARHEOLOŠKIH LOKALITETA

Zvijezda – arheološka baština

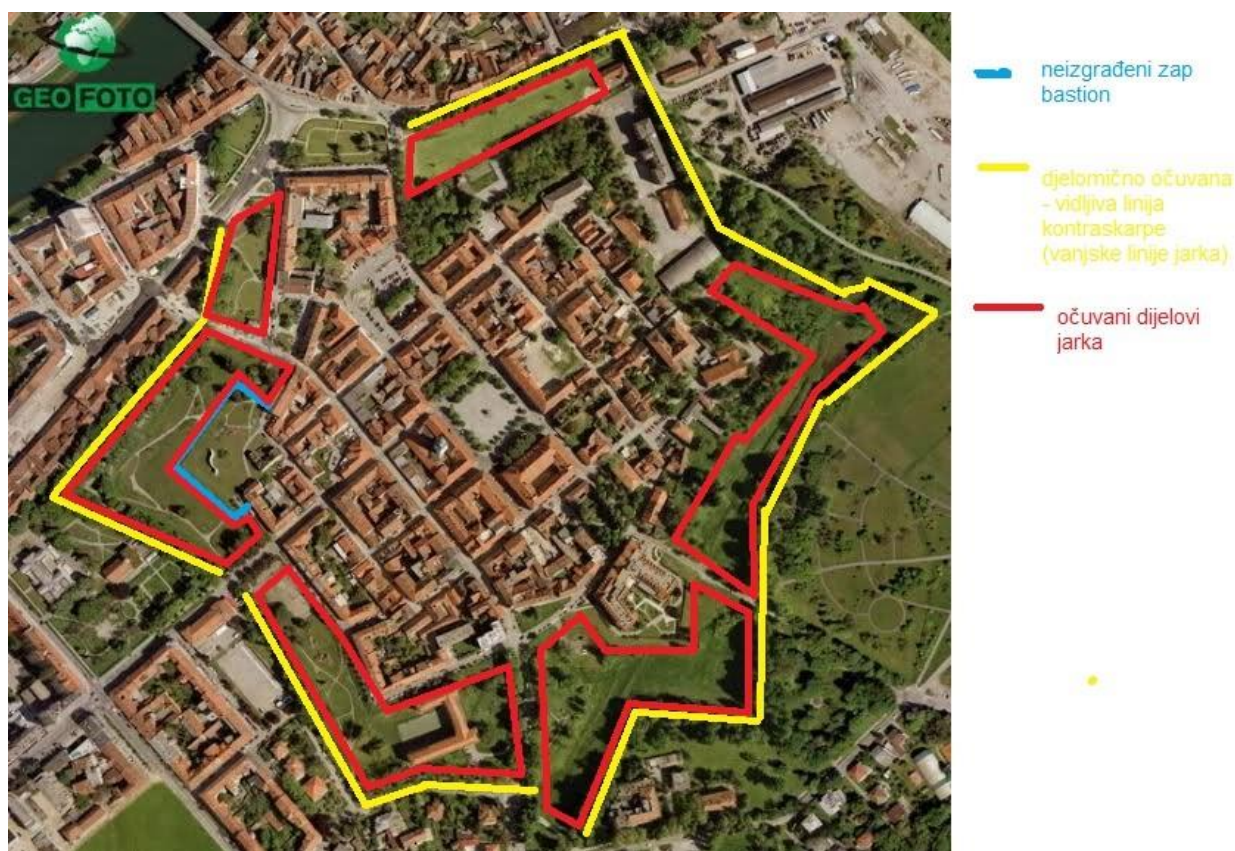
Zvijezdu je potrebno sagledavati kao jedinstveni prostor – utvrde s urbanom jezgrom.

Cijelo područje Zvijezde sagledava se kao jedinstveni arheološki lokalitet.

Opis postojećeg stanja

Današnja Zvijezda je protuturska utvrda u obliku šesterokrake zvijezde, ojačane peterokutnim bastionima. Visoke zemljane kurtine (ravni potezi utvrde – bedemi) koje povezuju bastione danas nisu nigdje očuvane u punoj visini.

Širina opkopa, kao i visina kontraeskarpe ne odstupaju u većoj mjeri od izvornih dimenzija i visina. To se prvenstveno odnosi na vanjsku stranu opkopa, kontraeskarpu dok je unutrašnja strana uglavnom originalna uz bastione, ali uz same kurtine bedemi su rušeni u opkop u više navrata. Zbog toga je opkop u nekim dijelovima uži i povišen u odnosu na nekadašnje bastione, a u nekoliko navrata su mu podzidavani „novi“ unutrašnji rubovi. Premda je zbog nejednakih dubina današnjeg opkopa očito da njegovi profili odstupaju od izvornih, zbog djelomičnih i nedovoljnih arheoloških istraživanja te zbog stanja i prirode arheoloških slojeva, nije moguće odrediti točne povijesne dubine. Zbog toga su u današnjoj situaciji najpouzdaniji izvor za dubine i profil opkopa povijesne karte i nacrti. Podaci na pojedinim kartama i nacrtima odnose se na određena povijesna razdoblja i međusobno se više ili manje razlikuju te ih je potrebno analizirati i usporediti sa stvarnim današnjim stanjem na terenu.

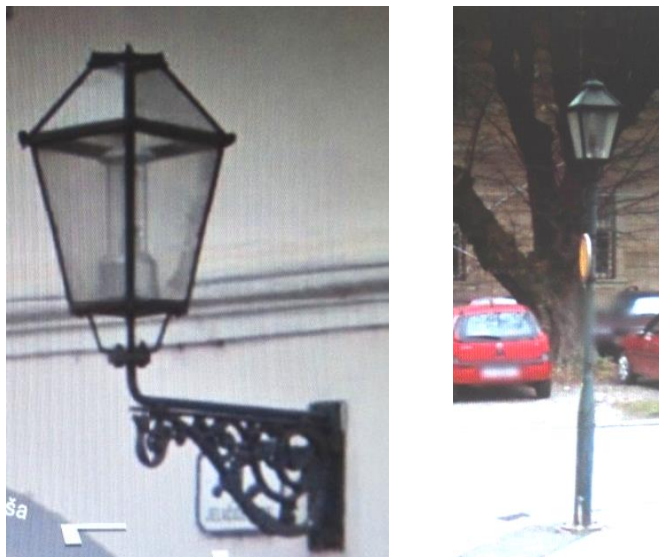

Očuvanosti dijelova utvrde

2.4. ANALIZA I VALORIZACIJA URBANE OPREME

Urbana oprema

Na prostoru "Zvijezde" urbana oprema nije sustavno rješavana, tako da postoji više različitih tipova rasvjete. Najkvalitetniji **su potezi s konzolnim i klasičnim kandelabrima** koji prevladavaju, dok se u rubnim zonama pojavljuju noviji tipovi. Koševa za smeće uglavnom nema, uglavnom su ispred kuća postavljeni kontejneri, a koševi za smeće su konfekcijski i nisu posebno dizajnirani.

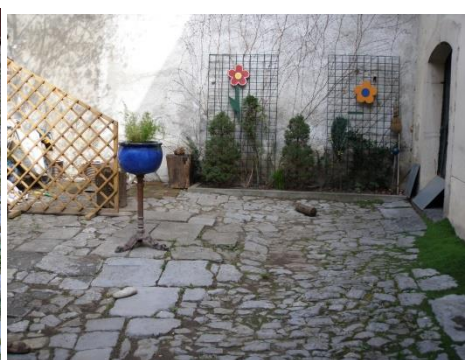
Primjeri rasvjetnih tijela, kandelabra, na prostoru Zvijezde

Kameni pločnik uz građevine i popločenje u dvorištima

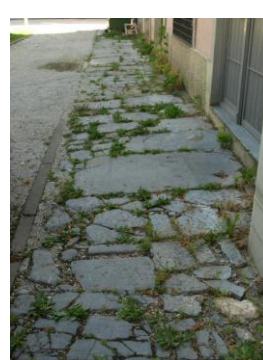
Očuvani primjeri hodne plohe popločene kamenim pločama približno jednakih veličina slaganih u redove okomite na pročelja nalaze se uz potez kuća na Strossmayerovom trgu, Haulikovoj, Mažuranićevoj, Banjavčičevoj ulici. Popločenje nepravilnim kamenom (kameni tarac) u dvorištima sačuvan je u Šimunićevoj 8 i 21, Radićevoj 17, Banjavčičeva 1.

Dvorište Šimunićeve 8

Dvorište Radićeve 17

uz pročelje Bundeshausa

Cehovski znakovi (cimeri)

U tvrđavi Karlovac je od njezinog osnutka djelovao veliki broj obrtnika. Proizvodile su se sve vrste roba za potrebe vojske i građana. Lončari, čizmari, krojači, tkalci, zidari, mesari, puškari, bravari, zlatari, stolari, kramari bili su prvi obrtnici koji su se pojavili u Karlovcu. Kasnije su se razvili i drugi zanati: klobučarski, remenarski, vlasuljarski, vrnčarski, krznarski, gumbarski i drugi. Posebno cijenjeni zanati bili su zidarski i tesarski i lončarski.

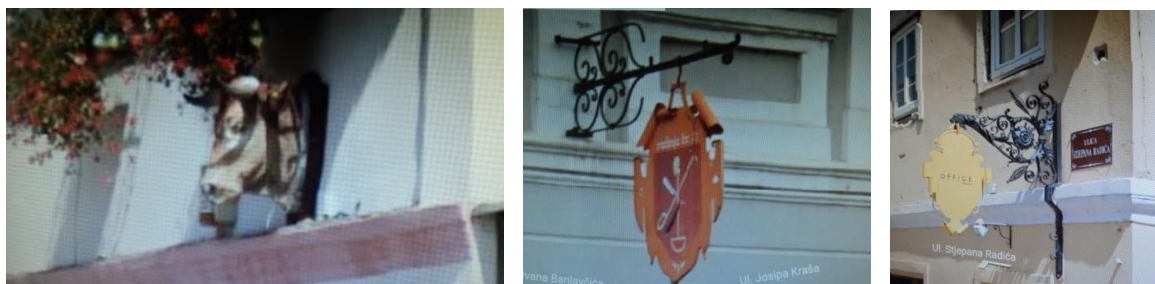
Obrtnici su se udruživali u cehove zbog lakše nabave sirovina i prodaje robe. Svaki ceh je imao svoje obilježje na ulazu kao uputa kupcu (npr. krojač škare, postolar cipele itd.)

Karakteristični cehovski znakovi na području „Zvijezde“ su na sljedećim građevinama:

- Radićeva 1(gostiona Putnik) sa znakom grozda,
- Banjavčičeva 14, brijačnica
- Radićeva 21, mesnica (kravlja glava)
- Radićeva 23 trgovina cipela

Cehovski znak u Radićevoj 1

Cehovski znak u Radićevoj 21

u Banjavčičeva 14

u Radićevoj 23

Javna plastika

Na prostoru "Zvijezde" postoji nekoliko vrijednih primjera javne plastike, a to su Kužni pil, zdenac na Trgu bana Josipa Jelačića, spomenik Vjekoslavu Karasu rad Koste Angeli Radovanija na nekadašnjem ravelinu, Matanićev paviljon (Mala glorijeta) u Cesarčevoj ulici, oglasni stup s početka 20. stoljeća na jugozapadnom dijelu "malog placa" i javni WC na sjeveroistočnoj strani „malog placa“.

Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma na nekadašnjem Banskom bastionu je devastiran.

Oglasni stup s početka 20.stoljeća na prostoru "Malog placa" je primjer koji svakako treba sačuvati. Izvorna pozicija oglasnog stupa zapadnom uglu plohe Trga bana Josipa Jelačića, ispred bočnog pročelja crkve.

Matanićev paviljon (Mala glorijeta) u Cesarčevoj ulici je podignut žrtvama palim u I svjetskom ratu, obnovljen je i dobro održavan.

Javni WC kao podzemna građevina smještena u sjevernom dijelu Trga bana Josipa Jelačića, sagrađen je 1938. godine i kao jedina očuvana građevina toga tipa na području grada ima povijesnu vrijednost.

Kužni pil, odnosno zavjetni kip Blaženoj Djevici Mariji, smješten je na jugozapadnoj strani središnjeg Trga bana Jelačića. Postavljen je 1691. godine kao prvi javni spomenik u gradu.

Kužni pil

Zdenac na Trgu bana Jelačića

Zdenac na Trgu bana Jelačića je samostojeća kružna građevina uzdignuta za dvije stube, s kupolnim svodom. Smješten je na sjecištu pravokutne plohe Trga bana Jelačića, a sagrađen je 1869. s neorenesansnim stilskim obilježjima.

Matanićev paviljon (Mala glorijeta) u Cesarčevoj ulici je samostojeća kvadratna građevina sagrađena 1916. godine s neoklasicističkim obilježjima.

Matanićev paviljon (Mala glorijeta) u Cesarčevoj ulici

Fontana na Šetalištu Franje Tuđmana odnosno, Velikoj promenadi, kao i fontana uz zgradu Veleučilišta su novijeg datuma i nemaju spomeničku vrijednost.

Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma na nekadašnjem Banskom bastionu postavljen je 1951. godine. Autor je kipar Vanja Radauš.

Ostaci Spomenika palim borcima i žrtvama fašizma na nekadašnjem Banskom bastionu

OGLASNI STUP

Oglasni stup postavljen je oko 1900. godine čiji je nacrt naručen od strane Društva za poljepšanje grada. Prvotna pozicija je bila na zapadnoj strani trga, a poslije je premješten na prostor „Malog placa“ uz Ulicu G. Ninskog.

Današnja pozicija i izgled oglasnog stupa i Projekt prema kojem je izveden oglasni stup

2.5. ANALIZA I VALORIZACIJA URBANIH ZELENIH POVRŠINA

ANALIZA I VALORIZACIJA ZELENIH URBANIH POVRŠINA

Prostor "Zvijezde" nastao je na nizinskom i močvarnom terenu između dviju rijeka Kupe i Korane kao obrambena tvrđava. Prestankom obrambene funkcije grada obrambeni pojas je postepeno kultiviran i transformiran u urbane prostore. Jedna od prvih intervencija odnosi se na sadnju drvoreda i uređenje šetnice po rubu glacisa koja je predana na korištenje stanovnicima grada. Postepeno su uređivani i ostali dijelovi nekadašnjeg obrambenog pojasa, parkovi na mjestu srušenih bedema i u prostorima jarka, te uređenje drvoreda.

Grad se postepeno širio izvan gabarita tvrđavskog pojasa sjeverno zapadno i južno, a istočno i jugoistočno ostavljen je slobodan neizgrađen prostor prema Korani koji je s vremenom planski uređivan kao parkovna površina. To je današnji prostor Vrbanićevog perivoja i prostor Arboretuma uz Šumarsku školu koji predstavljaju najkvalitetnije hortikulturno uređene prostore grada.

Zelene urbane površine na prostoru „Zvijezde“ čine parkovi, zelena površina opkopa, drvoredi i privatni vrtovi:

Parkovi

Parkovi unutar Zvijezde većinom su nastali u 19. i 20. stoljeću. To je prostor na Trgu Josipa Adžije (Drveni plac), prostor u Cesarčevoj ulici sa Spomenikom palim borcima I svjetskog rata odnosno, Malom glorijskom i Reinerov park, maleni nasad na prostoru u Cesarčevoj ulici ispred Glazbene škole s vrijednim primjerkom žalosne bukve, smreka i javora.

Zelena površina opkopa

Zelena površina opkopa danas je neizgrađena površina bedema i bastiona, prostor šanca i ravelina koji je izgubio svoju formu te kontraeskarpe koja je većim dijelom očuvana. Nastale devastacije u šancu odnose na gradnju zgrade Tehničke škole, košarkaškog igrališta i trase kolektora i plinske stanice na deformiranom južnom bedemu, između Elizabetinog bastiona i Novih vrata. Šanac je najvećim dijelom nasipan, a u sjeverozapadnom i jugozapadnom dijelu u pretvoren je u parkove. Približna izvorna niveleta šanca sačuvana je samo u dijelu uz Karlov bastion do Banskih (Starih) vrata. Dio šanca od nekadašnjeg ravelina preko Korušskog, Banskog, Kranjskog i Karlovog bastiona je hortikulturno uređen, dok je dio od Karlovog preko Josipovog do Ruskog puta zapušten. Bez obzira na te intervencije svi neizgrađeni dijelovi šanca su ozelenjeni i doprinose kvaliteti života u gradu.

Drvoredi

Šetnica nastala na rubu glacisa oko 1850. i danas je sačuvana gotovo u cijelosti i predstavlja visoko valoriziranu zelenu urbanu površinu. Dijelovi drvoreda nedostaju kod Tehničke škole te nasuprot Kranjskom i Karlovom bastionu. Najkvalitetniji dio šetnice je Velika promenade, uređena 1886.godine, danas šetalište Franje Tuđmana na potezu od Gradske kavane (Radićeva Ulica) do Zorin doma koja se razlikuje od ostatka šetnice po petoredu divljeg kestena i lipe.

Privatni vrtovi

Tragovi povijesnih privatnih vrtova i danas postoje u središnjem dijelu bloka uz Radićevu 8 i 10, koji je danas obnovljen, odnosno hortikulturno uređen.

Sačuvani su samostanski vrtovi u sklopu franjevačkog samostana, vrt u klausturu samostana koji je obnovljen i nekadašnji vrt s ljekovitim biljem koji je zapušten.

Prostor današnjeg parka kod Veleučilišta dio je izvornog vrta uz nekadašnju palaču Generalije. Danas je na jednom dijelu uređen park s fontanom.

2.6. OCJENA STANJA OČUVANOSTI POVIJESNIH STRUKTURA

Velik dio baštine unutar granica povijesne zone „Zvijezde“ je sačuvan, ali značajan dio građevinskog fonda stvaraju i devastirane, napuštene i ruševne građevine. Najproblematičnija situacija je na glavnom gradskom trgu s tri velike nekad vojne građevine koje propadaju i time onemogućuju vraćanje života u najuži centar grada.

Tijekom vremena su stvoreni i neki prostorni konflikti, a pod time podrazumijevamo zahvate i građevine koji stvaraju nove prostorne odnose s povijesnim kontekstom i na taj im način mijenjaju vrijednost u negativnom smislu. U prostoru "Zvijezde" to se odnosi na interpolacije kao što su "Dom za starije i nemoćne sv. Antun", više stambena četverokatna građevina na uglu Radićeve i Gambonove ulice, poštanski stup u dvorištu zgrade Hrvatske pošte na uglu Kovačićeve i Ulice Matice Hrvatske, zatim recentne građevine uz zgradu nekadašnje barutane na Josipovom bastionu te na sve građevine koje se nalaze u šančevima: zgrada Tehničke škole, nekadašnja vojarna broj 2 na sjeveroistočnoj strani zatrpanog opkopa, uvučena zgrada nekadašnje vojne ambulante, u bloku Y, čiju parcelu omeđuju Klaićeva, Haulikova i Kukuljevićeva ulica. Sve nabrojene građevine ne uvažavaju mjerilo prostora ni urbanističko arhitektonska obilježja ambijenta, čime se umanjuje kvaliteta povijesne jezgre naselja.

Urbanistički konflikt u prostoru predstavljaju i građevine koje su podignute na prostoru nekadašnjih bedema i bastiona. Premda su navedene građevine kao cjelina visoko valorizirane one se nalaze na poziciji kojom negiraju povijesne gabarite renesansne utvrde.

Takvim neuvažavanjem i nerazumijevanjem naslijeđenih vrijednosti prostora došlo je do razgradnje i devastacije matrice povijesnog naselja.

Stanje povijesnih građevina i prostora „Zvijezde“ koji su u lošem stanju, zapušteni, bez namjene i neodržavani uzrokovano je:

- negativnim odnosom prema povijesnoj građevnoj strukturi
- nesređenim vlasničkim odnosima
- izbacivanjem centralnih i vitalnih funkcija iz "Zvijezde"
- nefleksibilnosti i neusklađenosti zakonske regulative
- promjena socijalnog sastava stanovništva
- promjena namjena građevina-neadekvatno korištenje
- nedostatak strategije očuvanja i revitalizacije „Zvijezde“

Može se navesti primjer da na cijelom području "Zvijezde" nema nijedne trgovine mješovitom robom.

Nestručna, bespravna i nekontrolirana obnova povijesnih građevina i prostora također konflikt na način da se povijesni vokabular krivo iščitava i stvara iskrivljena slika o povijesnoj građevini. Neki od primjera su izvorne pasice oko prozora koje se prilikom obnove povećavaju širinom i dubinom, zatim na stolariju prozora se stavlja izostaklo koje traži podebljane špriljke ili se umjesto drvenih podjela lijepe s unutrašnje strane mesingane trake, krovne kućice se napuštaju, itd. Veliki problem je i gubljenje izvornih slojeva žbuke i izvođenje novih kao i pregletavanje izvornog nivoa žbuke čime se gubi izvorni nivo i dolazi do utapanja postojećih profilacija u novu žbuku.

Povijesni ulazi u grad (Stara i Nova vrata, te Riječka vrata) danas nisu ničim naznačeni i nisu artikulirani. Već izvedena arheološka istraživanja na Starim vratima i izrađeno idejno rješenje trebalo bi artikulirati taj prostor zajedno s prezentacijom i rekonstrukcijom bedema. Napravljeni izvedbeni projekt treba korigirati. Potrebno je akceptirati podzid iz 19. stoljeća izveden između 1839. i 1850. godine i u odnosu na njega ponovo pozicionirati bastion. Isti takav pristup trebalo bi primijeniti na Novim vratima na početku Radićeve ulice.

Unatoč ranijim preporukama nadležnih tijela za očuvanje kulturne baštine da prostori gradskih trgova moraju zadovoljavati funkciju okupljanja građana, a tranzitni promet svesti na minimum zbog očuvanja građevinskog fonda, promet i parkiranje nije kvalitetno riješeno. Glavni parkirališni prostori su na Strossmayerovom trgu i iza zgrade "Oružane". Tranzit kroz "Zvijezdu" je većim dijelom dozvoljen.

Današnje nekvalitetno oblikovno i sadržajno stanje bloka Y s nekadašnjom vojnom ambulantom, treba oblikovno i sadržajno urediti. Parcelu uz Klaićevu ulicu treba popuniti kvalitetnom interpolacijom koja će oblikovno simulirati nekadašnju parcelaciju. Kako bi se dobilo kvalitetno rješenje potrebno je provesti javni natječaj. Javni natječaj predlaže se i za prostor ispred Josipovog bastiona te za Strossmayerov trg za koje treba prethodno provesti arheološka istraživanja.

U Domovinskom ratu prostor „Zvijezde“ bio je granatiran kontinuirano od 4.10.1991. godine do 1.1.1992. godine. Prije početka granatiranja Ministarstvo kulture izvršilo je demontažu i evakuaciju ikona s ikonostasa pravoslavne crkve te zaštitnu glavnog oltara drvenom konstrukcijom s vrećama franjevačke crkve. Sva vrijedna pokretna kulturna dobra u samostanu su deponirana u niže dijelove samostana i evakuirana na druge lokacije. Dvije trećine građevina imale su direktne pogotke prilikom granatiranja, koje štete su se dnevno evidentirale i podaci slali u Ministarstvo kulture. Većina tih građevina je i odmah popravljana pogotovo ako je bilo oštećeno krovništvo.

Pravoslavna crkva i parohijski dom na uglu Mažuranićeve i Radićeve ulice su minirane.

Od velikih javni građevina pogođene su: zgrada Poglavarstva; Gradski muzej, Strossmayerov trg 7; zgrada Oružane, Trg bana Jelačića; Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva, Kavana Central na uglu Haulikove i Samostanske ulice.

Od ostalih građevina u domovinskom ratu oštećene granatama su sljedeće građevine: Gambonova 5, Radićeva 4, 5, 7, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 27 i 29, Križanićeva 1, 2,3,4,7, 11,12,13,15 i 34, Cesarčeva 3 i 5, Mažuranićeva 1 i 4, Banjavčičeva 8,10, 14 i 18, Strossmayerov trg 3 i 5, G. Ninskog 1, Kraševa 1, Šimunićeva 6, Frankopanska 2, Prešernova 17, Samostanska 1, Šenoina 1, Haulikova 11, I.G.Kovačića 4, Bencetićeva 8 i 9, Ulica kralja Tomislava 6, Kukuljevićeva 2 (Dom za starije i nemoćne).

Stanje ostataka nekadašnjih tvrđavskih elemenata je generalno loše jer su velikim dijelom srušeni tijekom 20. stoljeća i na njih je nasjela nova gradnja. Djelomično su oštećeni i zbog utjecaja vremena, a to se posebno odnosi na gubitak izvornih presjeka zidanih bedema i bastiona. Najočuvaniji dijelovi tvrđavskog sklopa su na Josipovom, Banskome i Karlovome bastionu. Dijelovi bedemskog puta danas funkcioniraju u Cesarčevoj ulici, u unutrašnjosti bloka omeđenog Križanićevom, Bencetićevom i Ulicom Kralja Tomislava, na stražnjoj strani Prešernove ulice te u Kukuljevićevoj ulici odnosno od nekadašnjih Novih vrata do Elizabetinog bastiona. Tragovi bedemskog puta odnosno mogućnost jednostavnog vraćanja bedemskog puta postoje na Karlovome, Banskome i Josipovome bastionu. Podzid iz 19.stoljeća danas je vidljiv uz Karlov bastion i uz Josipov bastion. Arheološka iskapanja od Ulice P. Miškine do sredine bedema između Josipovog i Elizabetinog bastiona također su pokazala postojanje podzida iz 19. stoljeća na svakoj poziciji gdje se mogao očekivati. Arheološka iskapanja također su potvrdila postojanje temelja Starih vrata iz dvije faze. Najveće devastacije nastale su na dijelovima gdje se pojavila nova gradnja. Danas su to izgrađeni prostori uz Ulicu Pavleka Miškine, Kovačićevu, dio Cesarčeve, Bencetićevu, Gambonovu i dio Radićeve ulice. Unutrašnji prostori djelomično sačuvanih bastiona također su devastirani novom izgradnjom:

- Elizabetin bastion s izgrađenim prostorom Doma za starije i nemoćne
- Josipov bastion je devastiran višestruko. Povijesna građevina na bastionu je dograđena s obje strane. Osim tih dogradnji postoje i tri građevine koje treba ukloniti

- Na prostoru ulaza u Karlov bastion izgrađena je velika građevina u drugoj polovini 20. stoljeća koja zaklanja velik dio bastiona. Ostali dio bastiona je amorfan i ne može se iščitati njegova geometrija. Na tom dijelu je izveden i dio infrastrukture bivše JNA.
- Banski bastion jedini je bastion planski uređen kao dio parka i na njemu je postavljen spomenik palim borcima u Drugom svjetskom ratu. Parkovno uređenje i okolna izgradnja izmijenili su izvorne gabarite bastiona. Na kompoziciji spomenika sa zidom i skulpturama, recentno su uništene skulpture tako da je danas na bastionu ostao samo zid.

Zemljani bedemi su na svim pozicijama devastirani ili potpuno izgubljeni. Na dijelovima na kojima nema nove gradnje biti će jednostavno njihovo vraćanje ili označavanje njihovih pozicija u parteru, a to su:

- uz Elizabetin bastion s jedne i druge strane,
- dio iza Prešernove ulice, dio uz Karlov bastion do ulice P. Miškine,
- dio uz Cesarčevu ulicu od Banskog bastiona do Radićeve ulice.

Stanje opkopa je različito. Dio opkopa od južnog dijela Radićeve ulice do Ulice kralja Tomislava, od Ulice kralja Tomislava do Radićeve ulice na sjeverozapadu, od sjeverozapadnog dijela Radićeve ulice do Ulice P. Miškine je parkovno uređen, ali je u cijelom potezu dosta nasipan. Unutar tog dijela nalazi se nekoliko građevina koje su prekinule kontinuitet opkopa. To su Tehnička škola i košarkaško igralište koje se bolje uklopilo u prostor u odnosu na Tehničku školu. Preostali dio je devastiran izgradnjom (nekadašnja vojarna J. bana Jelačića s četiri pomoćne vojne građevine, kolektor i plinska stanica), ali opkop nije nasipavan već je kontinuiranim neodržavanjem dobio amorfne gabarite.

Skriveni put i povijesna šetnica u većoj su mjeri očuvani, a najviše su devastirani u dijelu grada nasuprot nekadašnjeg Kranjskog bastiona.

ZAKLJUČAK

U cilju postizanja što kvalitetnijeg stanja u prostoru i povijesnim građevinama potrebno je sljedeće:

- isključiti promet s glavnog trga
- obnoviti napuštene i ugrožene građevine na Trgu Josipa bana Jelačića (Oružana, Velika vojarna i nekadašnja vojna građevina u Krašovoj 2) uz stavljanje poslovne trgovačke i uslužne namjene barem u prizemljima koji će privlačiti i građane izvan „Zvijezde“.
- stimulativnim mjerama poticati vlasnike i korisnike na redovito održavanje vrijednih povijesnih građevina, i pri tome ih financijski poduprijeti (grad, županija, država). Prioritet za financiranje trebaju imati one građevine koje imaju visoku valorizaciju, one koje su u lošem stanju i ugrožene. Prednost treba dati građevinama za koje se planira namjena koja će oživjeti prostor „Zvijezde“ te za one radove koji izlaze iz okvira radova na standardnoj građevini (plastika pročelja, povijesna konstrukcija svodova i drvenih grednika, stara stolarija i bravarija). Sve građevine pojedinačno zaštićene mogu se natjecati za financiranje zaštitnih radova koje provodi Ministarstvo kulture.
- za visoko valorizirane građevine u vlasništvu grada treba financirati svu potrebnu dokumentaciju kako bi se mogli natjecati na natječaje Ministarstva kulture ili neke druge fondove. Provoditi zakone, a posebno inspekcijski i konzervatorski nadzor nad svim intervencijama u zaštićenoj zoni kako bi se izbjegle samovoljne i nezakonite radnje.

U povijesnoj strukturi grada sačuvani su neki specifični ulični ambijenti kao što su Radićeva, Prešernova, Križanićeva i Šimunićeva u kojima su u velikoj mjeri sačuvani tipološki elementi oblikovanja i tradicionalnih funkcija. U Šimunićevoj ulici, koja se u 18. stoljeću zvala Gospodska ulica, sačuvano je više reprezentativnih primjera veće barokne stambeno poslovne jednogkatnice, koje treba sačuvati i revitalizirati uvođenjem **poslovnih i uslužnih** sadržaja u prizemne prostore. Na katovima treba održavati jedno obiteljske stanove. U **Prešernovoj i Križanićevoj** ulici oblikovan je ambijent s tipičnim uskim zabatnim obrtničko stambenim kućama iz najstarije faze izgradnje grada koje treba sačuvati i oživjeti vraćanjem **poslovnih** funkcija u prizemlja. **Radićeva** ulica povijesno je bila najživlja trgovačka longitudinala u kojoj treba poticati vraćanja **trgovačkih, uslužnih i javnih** sadržaja.

Na prostorima tvrđavskog sklopa potrebno je što više vratiti izvorne gabarite svih dijelova.

Na vanjskom rubu nekadašnjeg skrivenog puta danas šetnice, potrebno je gdje je god to moguće vratiti njegove gabarite ili ih naznačiti u parteru. Isto tako mogu se vratiti bedemi i bastioni gdje nema gradnje. Moguće je izvesti bedeme i bastione samo u naznakama gdje je veći problem oko okolne gradnje (iza Cesarčeve, Prešernove i Kukuljevićeve ulice).

3. MJERE ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA

3.1. MJERE ZAŠTITE PROSTORNIH OBILJEŽJA

Mjere zaštite povijesne matrice prostora

Područje obuhvata plana vrednovano je kao zona A i zona B koja se nalazi unutar zone A. To je prostor visoko valoriziranog prvog i drugog stupnja zaštite.

Od općih uvjeta i mjera zaštite za zonu A i B propisano je sljedeće:

- obavezna je potpuna zaštita prostornog koncepta, građevne strukture, prepoznatljivih ambijenata, prostornih odnosa, glavnih dispozicija i vizualne izloženosti.
- obavezna je puna zaštita građevnog tkiva (oblika, izgleda, konstruktivnih rješenja, prostorne organizacije) i gdje god je to moguće preporuča se zaštita tradicionalnih funkcija i sadržaja
- na povijesnim građevinama uz održavanje i popravak dozvoljeni su uz posebne uvjete i manji građevinski zahvati u svrhu nužnog prilagođavanja suvremenim potrebama i funkciji
- dozvoljene su kvalitetne reinterpretacije starih gospodarskih građevina koje su u lošem stanju, a nisu pojedinačno vrijedne s kulturno povijesnog i arhitektonskog gledišta
- iznimno su dozvoljena rušenja odnosno uklanjanje i premještanja sukladno konzervatorskoj podlozi i posebnim uvjetima nadležnog konzervatorskog odjela
- za sve vrste građevinskih zahvata propisan je upravni i neupravni postupak i nadležnost službe zaštite kulturnih dobara (nadležni Konzervatorski odjel u Karlovcu)
- u cijelosti treba zadržati i rehabilitirati povijesnu matricu: geometriju trasa postojećih ulica, vraćanje povijesnih trasa (dio bedemskog puta), te gdje god je to moguće izvorne visinske kote i način tradicionalne obrade partera
- treba zadržati sačuvanu parcelaciju, bez povezivanja više parcela u jednu
- treba zadržati i vratiti ili obnoviti povijesno i ambijentalno vrijedne hortikulturne prostore (parkove i vrtove) i neizgrađene prostore oko dominantnih povijesnih građevina
- iznimno se na temelju posebnih konzervatorskih uvjeta mogu dozvoliti promjene kao što je obrada hodnih ploha, urbane opreme kad se ocjeni da ne postoji mogućnost vraćanja izvornog načina obrade
- ne dozvoljava se promjena građevne linije ulične ograde ili građevine u dubinu parcele kad se radi o rekonstrukcijama ili izgradnji faksimila osim ako to nije izvorna situacija. Postojeće gasice potrebno je održavati, ne smiju se popunjavati tj. dograđivati, a ulaze u gasicu održavati ili izvoditi jednostavna drvena vrata izvedena od vertikalno postavljenih dasaka.
- dijelovi prostora koji se danas ne koriste ili se ne održavaju trebaju se urediti na način da se u najvećoj mjeri očuva prepoznatljivost (npr. prostor ispred Josipovog bastiona), a ujedno doprinijeti kvaliteti prostora
- za takve prostore treba izraditi cjelovito urbanističko arhitektonsko rješenje kako bi se integralno sagledavajući prostor uredili vrijedni a zapušteni gradski prostori

Za sve vrste građevnih zahvata, od nadležne Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu, potrebno je ishoditi posebne uvijete i prethodnu dozvolu. Prilikom izvođenja radova obavezan je konzervatorski nadzor.

Zona A

Područje Zvijezde omeđeno vanjskim rubom tvrđavskog šanca tako se tretira kao **zona "A"** – potpuna zaštita povijesnih struktura.

Sustavom mjera zaštite u ovoj zoni uvjetuju se mjere cjelovite zaštite i očuvanja svih kulturno-povijesnih vrijednosti uz najveće moguće poštivanje tradicije i funkcije prostora i sadržaja. Na području ove zone strogo se kontrolira unošenje novih struktura i sadržaja stranih ili neprikladnih sačuvanim kulturno-povijesnim vrijednostima. Prilagođavanje postojećih povijesnih funkcija i sadržaja suvremenim potrebama može se prihvatiti uz minimalne fizičke intervencije u povijesne strukture. Prihvatljive su metode sanacije, konzervacije, restauracije, konzervatorske rekonstrukcije i prezentacije. Posebna se pažnja ima posvetiti mogućoj arheološkoj baštini u ovoj zoni. Na području ove zone sve intervencije u prostoru uvjetovane su prethodnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima, a svaka je podređena rezultatima provedenih istraživanja.

Područje obuhvata vrednovano je kao zona A s manjim devastiranim otocima vrednovanim kao zona B, tj. kao prostori prvog i drugog stupnja zaštite. Zona A unutar koje je i zona B obuhvaćaju prostor nekadašnje obrambene fortifikacije oblika šesterokrake zvijezde sa obrambenim pojasom koji su činili bedemi bastioni, šančevi i glacis, unutar koje je blokovska izgradnja sačuvana većim dijelom do danas, za razliku od obrambenog pojasa koji je djelomično sačuvan.

Potrebno je očuvati povijesnu matricu, sve pojedinačno vrijedne povijesne građevine i prostore i ostatke obrambenog pojasa.

Zona B

- **U zoni B** (djelomična zaštita povijesnih struktura) ili prostori drugog stupnja zaštite u kojima se prije svega štiti prostorna organizacija (matrica naselja) i povijesna građevna struktura.
- Od općih mjera za zonu B se propisuju sljedeći uvjeti:

Obavezna je potpuna zaštita prostornog koncepta, povijesne građevne strukture, prepoznatljivih ambijenata, prostornih odnosa, glavnih ekspozicija i vizualne izloženosti s prilaznih puteva.

Na povijesnim građevinama uz održavanje i popravak dozvoljeni su manji građevinski zahvati u svrhu nužnog prilagođavanja suvremenim potrebama novih ili postojećih funkcija, ali bez bitnih fizičkih izmjena sačuvanih elemenata povijesnih struktura.

Prihvatljive su metode konzervacije, rekonstrukcije, interpolacije, rekompozicije i integracije u cilju povezivanja povijesnih s novim strukturama i sadržajima koji proizlaze iz suvremenih potreba. Na području ove zone sve intervencije u prostoru uvjetovane su prethodnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima, a svaka je podređena rezultatima provedenih istraživanja.

ZAKLJUČAK:

Nakon detaljno provedenih analiza i preklapanja povijesnih karata ucrtani su približno točni gabariti skrivenog puta sa svim njegovim elementima. Predlaže se korekcija zone zaštite Zvijezde po trasi ruba skrivenog puta.

PRIJEDLOG KONZERVATORSKIH SMJERNICA ZA UREĐENJE TVRĐAVSKOG BASTIONOG POJASA

Konzervatorski najprihvatljivije rješenje je prezentacija očuvanih i visoko valoriziranih slojeva uz rekonstrukciju zemljanih bedema tamo gdje je moguće.

Najmlađi povijesni sloj tvrđavskog sklopa je podzid izveden u razdoblju od 1830. do 1850. godine koji se „in situ“ nalazi uz Karlov bastion, uz bedem između Josipovog i Karlovog bastiona te na vrhu Josipovog bastiona. Preostali dijelovi poznati su prema arhivskim fotografijama s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Preklapanjem svih povijesnih karata, podataka iz arhivske građe i tragova „in situ“ vidljivo je da se može prezentirati podzid iz 19. stoljeća, a jednim dijelom mogu se rekonstruirati zemljani bedemi i bastioni i to na dijelovima gdje nema gradnje. Podzid iz 19. stoljeća nije moguće prezentirati na dijelu ulice M. Gambona uz Tehničku školu i na dijelu ulice Matice Hrvatske. Taj dio može se prezentirati u parteru.

Kombinacijom prezentacije arheoloških nalaza „in situ“ i nevidljivih arheoloških elemenata naznačenih u parteru, napravljeno je idejno rješenje Starih vrata. Na sličan način treba izvesti i prezentaciju Novih vrata. Na ulazu u „Zvijezdu“ može se postaviti maketa grada, obavijesne ploče i druge elemente koji bi pojasnili ulazak u nekadašnju tvrđavu. Obavijesne ploče treba postaviti i na pozicijama gdje se nalazi prezentiraju u parteru.

U parteru se mogu prezentirati i sve nekadašnje pozicije bedema, bastiona, bedemskog puta, podzida iz 19. stoljeća, skrivenog puta i šetnice koje se ne mogu prezentirati jer se nalaze na pozicijama koje su danas u funkciji drugih gradskih sadržaja (prometnica, parkovi, pješačke zone).

Obzirom da se cijela tvrđava ne može prezentirati u kontinuitetu jer je prekinuta novom gradnjom, prijedlog je da se na osnovu analize svih elemenata za prezentaciju i rekonstrukciju bedemi i bastioni pokažu iz više faza nastanka tvrđave.

Rekonstrukciju zemljanih bedema i bastiona moguće je izvesti na pozicijama:

I potez

- ***dio kurtine od Starih vrata do Karlovog bastiona s bedemskim putom,***
- ***Karlov bastion s bedemskim putom ,***
- ***dio kurtine do današnjeg laboratorija*** (nekadašnjeg pomoćnog vojnog objekta koji je nasjeo na nekadašnji sjeveroistočni bedem),

Dijelovi tvrđave prezentiraju se i rekonstruiraju iz faze 16. i 17. stoljeća (bastion s uvučenim uškama). Prije odluke o vraćanju uške potrebno je na mjestu uški, ali i bedema provesti dodatna arheološka i arhivska istraživanja kako bi se prezentirale i situacije in situ i konačno odlučilo o fazi prezentacije i rekonstrukcije. Podzid iz 19. stoljeća uz Karlov bastion je sačuvan dok je uz bedem srušen do nivelete šanca. Tako bi ga trebalo i konzervirati kako bi se s pozicije Starih vrata mogla vidjeti uška na bastionu.

U slučaju da nakon dodatnih istraživanja nema dovoljno elemenata za prezentaciju bastiona iz 16./17. stoljeća s uvučenim uškama. Karlov Bastion s bedemskim putom i bastionskom galerijom će se rekonstruirati iz vremena nastanka podzida iz 19. stoljeća u punoj visini.

Prema Idejnom rješenju prezentacije arheološkog lokaliteta „Zvijezda“, Karlovac. (Omega Engineering d.o.o, Dubrovnik, 2004.; Željko Peković, voditelj projekta), na potezu kurtine mogu se osigurati podzemni sadržaji parkirališta i dodatnih prostora.

II potez

- ***dio kurtine od današnjeg laboratorija do Josipovog bastiona s bedemskim putom***
- ***cijeli Josipov Bastion, s bedemskim putom i bastionskom galerijom***
- ***kurtina od Josipovog bastiona do Ruskog puta s bedemskim putom.***

Dio kurtine od današnjeg laboratorija do Josipovog bastiona s bedemskim putom može se rekonstruirati iz vremena nastanka podzida iz 19. stoljeća, u visini 0-2 metra.

Josipov Bastion, s bedemskim putom i bastionskom galerijom može se rekonstruirati iz vremena nastanka podzida iz 19. stoljeća u punoj visini. Kurtina od Josipovog bastiona do Ruskog puta s bedemskim putom može se rekonstruirati iz vremena nastanka podzida iz 19. stoljeća, u visini od 0-2 metra.

III potez

- ***Elizabetin bastion s dijelom bedemske galerije i bedemskog puta***

Na Elizabetinom bastionu se može rekonstruirati zemljani bastion u visini od 0-2 metra s podzidom iz 19.-st., bedemska galerija i dio bedemskog puta u parteru. Budući da se na poziciji bastionskih pokosa očekuje nalaz kamenog zida iz 18. st. te podzid iz 19. stoljeća potrebno je izvršiti detaljna arheološka istraživanja te na temelju nalaza odlučiti o konačnoj prezentaciji.

Na Ruskom putu opkop treba premostiti novim mostom.

IV potez

- ***kurtina od Elizabetinog bastiona do Radićeve ulice s bedemskim putom***
- ***kurtina od Radićeve ulice do Koruškog bastiona s naznakom bedemskog puta***
- ***Koruški bastion***
- ***kurtina od Koruškog bastiona do Ulice kralja Tomislava s naznakom bedemskog puta u Lukšićevoj ulici***
- ***kurtina od Ulice kralja Tomislava do Banskog bastiona***

Kurtina od Elizabetinog bastiona do Radićeve ulice, kurtina od Radićeve ulice do Koruškog bastiona i Koruški bastion mogu se prezentirati u parteru. U cilju prezentacije povijesne partenogeneze tvrđave, a sukladno rezultatima arheoloških istraživanja, za područje zone natječaja oko Novih vrata potrebno je prezentirati značajni sloj iz sredine 18. stoljeća, odnosno potrebno je obzidavanje Elizabetinog bastiona i dijela kurtine između Elizabetinog i Koruškog bastiona (odnosno do Radićeve ulice).

Kurtina između Koruškog i Banskog bastiona može se prezentirati samo u parteru u Ulici kralja Tomislava. Bedemski put se može samo naznačiti u parteru na početku Lukšićeve i Ulice kralja Tomislava, a bedemski put od Ulice kralja Tomislava do Banskog bastiona već postoji. On se može popločiti kamenim pločama.

V potez

- ***Banski bastion sa skrivenim putom***
- ***kurtina od Banskog bastiona do Radićeve ulice***
- ***kurtina od Radićeve ulice do Kranjskog bastiona***

Sjeverozapadni, nekadašnji Banski bastion s ostacima središnjeg Spomenika NOB-a također se može nakon provedenih arheoloških istraživanja prezentirati i rekonstruirati, uz obvezu pronalaženja odgovarajuće nove pozicije za spomenik. Prije uklanjanja potrebno je zatražiti mišljenje Vijeća za kulturna dobra.

Banski bastion s bedemskim putom može se nakon provedenih arheoloških istraživanja rekonstruirati bez flanke koja prelazi Bencetićeve ulice. Bastion se može prezentirati i rekonstruirati iz perioda tvrđave iz 17. stoljeća. Visina bedema ne treba prelaziti 2 metra. Bedemski put na bastionu je na višoj razini (oko 1m od razine ceste) i treba ga premostiti s dvije rampe s bedemskim putom s obadje strane. Dio ispod bedemskog puta treba biti u razini ulice i obzirom da formira djelomično kružni prostor treba ga asfaltirati, izvesti parter s materijalom tipa "stabilizer" ili slični monolitni materijal. Pokos od razine ceste do bedemskog puta na bastionu može se koristiti kao gledalište čime bi taj prostor bio mala pozornica za razne događaje.

Kurtina od Banskog do Kranjskog bastiona može se prezentirati do Radićeve ulice u istoj visini i iz istog vremena kao i Banski bastion. Dio kurtine od Radićeve ulice do *Kranjskog bastiona djelomično se može prezentirati u parteru.*

VI Potez

- *Kranjski bastion s naznakom bedemskog puta*

Na kraju Cesarčeve ulice moguća je prezentacija kurtine između Banskog i Kranjskog bastiona.

VII Potez

Ravelin treba obnoviti u skladu s njegovim izvornim izgledom iz 18. stoljeća. U tlocrtnom gabaritu to znači obnovu nedostajućeg dijela zemljanog nasipa na zapadnoj strani te obnovu prsobrana i pokosa.

U sklopu uređenja ravelina potrebno je istražiti i u slučaju nalaza prezentirati i/ili rekonstruirati most od Novih vrata do ravelina, odnosno nasip zemlje preko opkopa ravelina do ceste prema Rakovcu. Opkope oko ravelina treba rekonstruirati u izvornom izgledu.

Opće smjernice za ostale elemente tvrđave

Svi prostori između zemljanog bedema i podzida iz 19. stoljeća mogu se zatravniti na razinu 1m ispod razine podzida, osim na dijelu od Starih vrata do nekadašnjeg Karlovog bastiona.

Izvorna niveleta šanca vraća se u dijelu koji nije parkovno uređen, a to je potez od Tehničke škole preko Radićeve ulice, Elizabetinog i Josipovog bastiona do današnjeg laboratorija Veleučilišta gdje se njeni gabariti mijenjaju ovisno o varijanti prezentacije Karlovog bastiona. Izvorna niveleta šanca nastavlja uz Karlov bastion do Ulice P. Miškine tj. nekadašnjih Starih vrata. Preostali prostor šanca treba održavati uz korekcije parka uz Gajevu i Gundulićevu ulicu i potez jugoistočnog kraka Zvijezde uz stražnji dio parcela u Lopašićevoj ulici čime se ispravlja linija izvorne šetnice po nekadašnjem skrivenom putu.

Presjeci zemljanih bedema će biti približno iz vremena koje se rekonstruira. Visina podzida iz 19. stoljeća kao i dubina šanca vidljiva je in situ uz Karlov bastion. Dodatnu potvrdu moraju dati arheološka istraživanja u šancu. Vraćanje kinete iz vremena gradnje podzida iz 19. stoljeća može se realizirati kada se vrate nivelete šančeva iz 19. stoljeća i kada se premjesti kolektor iz šanca. Za sada kineta se može rekonstruirati samo na potezu od ulice P. Miškine do Karlovog bastiona, a preostali dio kada se premjesti kolektor.

Postojeći kolektor bi u nekoj budućoj infrastrukturnoj rekonstrukciji trebalo premjestiti iz šanca. Dok se to ne izvede šanac će teško dobiti izvornu formu.

Drvored na šetnici na rubu skrivenog puta i glacisa u nekim je dijelovima izgubljen i stabla koja nedostaju potrebno je nadomjestiti. One pozicije koje prelaze preko prometnica potrebno je naznačiti u parteru. Gabarite nekadašnjeg skrivenog puta s jedne strane će odrediti spoj s kontraeskarpom, dok bi po vanjskom rubu skriveni put mogao biti markiran i naznačen grabovom živicom.

Otvaranjem i uređenjem pješačke javne šetnice u „Zvijezdi“ (nekadašnjeg bedemskog puta) uspostavlja se kontinuirano javno šetalište za građane i posjetitelje Karlovca unutar „Zvijezde“. Time se spaja prostor od nekadašnjih Banskih vrata sve do bastiona sv. Josipa, odnosno dalje od bastiona sv. Elizabete do Novih vrata, s postojećim dijelovima bedemskog puta između zgrada u Križanićevoj i Bencetićevoj ulici (blok E) te u Cesarčevoj ulici. Ti potezi čine više od polovine nekadašnje bedemske trase.

Prezentacija i rekonstrukcija tvrđave može se provoditi po fazama:

I faza: Arheološka istraživanja u dijelu podzida iz 19. stoljeća i njegova prezentacija i konzervacija gdje je to moguće (označeno na karti mjere zaštite)

II faza: Rekonstrukcija zemljanih bedema i bastiona gdje je moguće i predloženo na karti, vezano s rješavanjem zelene pješačke zone između podzida iz 1830.-50. godine i rekonstruiranih zemljanih bedema, na visini 1m ispod nivoa pronađenog podzida

III faza: Vraćanje gornjih gabarita kontraeskarpe tj. ruba skrivenog puta i skrivenog puta na neuređenom dijelu šanca i korekcija šetnice na svim dijelovima uključujući i premještanje kolektora te izvedba kinete na „izvornoj“.

IV faza: Vraćanje „izvornih“ dubina šančeva i kontraeskarpe tj. spajanje s gornjom linijom kontraeskarpe gdje počinje skriveni puta na parkovno neuređenom dijelu šanca, uključujući i premještanje kolektora te izvedbu kinete na „izvornoj“ poziciji i niveleti. Sukladno rezultatima arheoloških istraživanja odrediti će se najniže točke šanca na pojedinim dijelovima utvrde te će se na temelju toga i uz pomoć originalnih presjeka s postojećih planova utvrditi početne točke i visine obnove utvrde.

3.2. MJERE ZAŠTITE GRAĐEVINA I SKLOPOVA

Konzervatorske smjernice i uvjeti zaštite povijesnih građevina-metode intervencija

Mjere i uvjeti zaštite za svaku povijesnu građevinu propisuju se u ovisnosti od stupnja njihove kulturno povijesne i arhitektonsko ambijentalne vrijednosti, odnosno od stupnja očuvanosti povijesno arhitektonsko oblikovnih obilježja i preliminarne ocjene njihovog građevinskog stanja. Svaki pojedinačni slučaj potrebno je detaljnije obraditi u postupku izdavanja posebnih uvjeta od Konzervatorskog odjela u Karlovcu.

Sve povijesne građevine navedene u katalogu moraju se održavati u okviru svojih izvornih i prostornih i arhitektonskih obilježja u okviru režima intervencija: konzervacija (održavanje), revitalizacija, sanacija, restitucija, rekonstrukcija, održavanje u okviru postojećih gabarita i oblikovanja. Ukoliko se statičkom ekspertizom ocijeni da su pojedine građevine toliko loše da su navedeni zahvati neekonomični može se donijeti odluka o njenom rušenju (djelomičnom ili potpunom), te uvjetovati izvedba replike ili faksimilske rekonstrukcije. Postupak uklanjanja pojedinih građevina određen je stupnjem njihove zaštite, a propisan je Zakonom o zaštiti kulturnih dobara.

Sve građevine i javnu plastiku izrazite i arhitektonsko ambijentalne vrijednosti potrebno je zaštititi kao pojedinačna kulturna dobra donošenjem rješenja o preventivnoj zaštiti, odnosno rješenja o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra.

Na pojedinačno zaštićenim građevinama su mogući zahvati ograničenih adaptacija i prenamjena koje omogućuju njihovu bolju prezentaciju, te iznimno dogradnje ako osiguravaju bolje uvjete zaštite, očuvanja, korištenja i prezentacije kulturnog dobra.

Režimom zaštite obuhvaćene su i parcele glavnih građevina, koje se trebaju održavati u okviru izvornih obilježja, stupnja i načina izgrađenosti te hortikulturnog uređenja.

U **legendi kartografskog prikaza-Konzervatorske smjernice i uvjeti zaštite povijesnih građevina** za pojedine građevine navode se samo glavni konzervatorski zahvati, a u katalogu građevina detaljnije su opisani uvjeti. Posebnim konzervatorskim uvjetima u okviru izdavanja lokacijske i građevinske dozvole za svaku će se građevinu podrobnije definirati i ostali mogući zahvati. Osim glavnih konzervatorskih metoda i intervencija na građevinama predviđene su neke varijacije i podmetode osnovnih. Za sve povijesne građevine osim zahvata koji podliježu izdavanju lokacijskih uvjeta i dozvola nužni su konzervatorski uvjeti za sve radove koji uključuju i radove redovitog održavanja(sanacija pokrova, limarije, obnova pročelja i sl.). Mjere i uvjeti zaštite za svaku povijesnu građevinu propisuju se ovisno od stupnja kulturno povijesne, arhitektonske i ambijentalne vrijednosti i stupnju očuvanosti povijesno arhitektonskih oblikovnih obilježja i građevinskog stanja. Obzirom da je na jednoj građevini u pravilu potrebno kombinirati više metoda intervencija (npr. konzervaciju i djelomičnu restituciju pročelja, ili djelomičnu građevinsku sanaciju.) na kartografskim prikazima intervencija označene su samo **glavne metode**. Svaki pojedinačni slučaj potrebno je detaljnije obraditi u postupku izdavanja posebnih uvjeta od **Konzervatorskog odjela u Karlovcu**.

Održavanje, konzervacija i djelomična sanacija

Održavanje izvornih graditeljskih struktura i njihovog građevinskog stanja uključuje radove na zamjeni oštećenih dijelova kao što su zamjena pokrova, popravak žbuke, bojanje zidova. Ti radovi se odnose na održavanje izvornih oblika. To se također odnosi na pristup maksimalno sačuvanog izvornog materijala, zida, žbuke, boje, stolarije. Popravljaju se samo oštećeni dijelovi koliko god je moguće.

Kroz konzervatorske uvjete može se propisati obveza izrade konzervatorskog elaborata građevine ili sklopa.

Konzervacija kao metoda obnove građevine primjenjuje se na relativno dobro očuvane građevine kojima nije potreban veći zahvat, tj. građevine i njeni dijelovi koji pripadaju izvornoj strukturi.

Djelomična sanacija uključivala bi minimalne intervencije u konstrukciju tipa zamjena oštećenih rogova ili nekog drugog dijela krovne konstrukcije koji ne zahtjeva cjelovitu ili zamjenu većeg dijela. U te radove spadaju i uklanjanje recentnih pregradnih zidova, tj. vraćanje izvorne organizacije prostora, te adaptacija sekundarnih prostora za nužne potrebe prilagođavanja suvremenim standardima korištenje (npr. sanitarnih čvorova , izvedbe instalacija i slično).

U ovu kategoriju uključene su građevine visokih kulturno povijesnih vrijednosti koje osim konzervacije uključuju i specijalne restauratorske radove na obnovi zidnih slika, kamene i pročeljne plastike. Za sve vrste građevinskih i restauratorskih radova pa i za postavljanje reklamnih natpisa i cimera potrebno je u nadležnom Konzervatorskom odjelu ishoditi zakonom propisane posebne uvijete i prethodno odobrenje. Prilikom izvođenja obavezno je provoditi kontinuirani konzervatorski nadzor.

Za sve vrste građevnih zahvata, od nadležne Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu, potrebno je ishoditi posebne uvjete i prethodnu dozvolu. Prilikom izvođenja radova obavezan je konzervatorski nadzor.

Sanacija i restitucija

Sanacija kao metoda odnosi se na građevine čije je stanje znatno lošije od onih koje treba samo održavati. To se prije svega odnosi na ugroženu statičku stabilnost, na ostale tehničke, higijenske i druge probleme kao npr. značajno popravljane žbuke ili potpuna zamjena, sanaciju od vlage, odvodnje oborinskih voda, postavu hidroizolacije, uvođenje tj. cjelovitu zamjenu instalacija. Tehnička sanacija uključuje temeljiti popravak građevine i njenih konstruktivnih sklopova, ojačanje temelja, izvođenje zatega i poboljšanje građevinsko tehničkog stanja u što izvornijem stanju i sa što manje invazivnim metodama u odnosu na građevinu. Cjelovita statička sanacija suvremenim metodama može se provoditi kad se radi o većim oštećenjima nosivih konstrukcija građevine i kad će ona sačuvati preostale izvorne dijelove. Tu je uključeno i uređenje krovišta i adaptacija tavanskog prostora za neku novu namjenu bez promjene gabarita i materijala obrade. Otvori na krovu mogu biti postojeći ili ležeći krovni prozori. Novi volumeni na krovu se ne dozvoljavaju.

Restitucija kao metoda sanacije vraćanja izvornih elemenata, prostornih struktura, konstruktivnih sklopova, oblikovnih elemenata, vrsta i načina obrade žbuke, stolarije. Restitucija je potrebna kada je izvorno stanje narušeno i promijenjeno neadekvatnim recentnim zahvatima. Restitucija se odnosi na one radove kad na građevini postoje materijalni tragovi izvornih oblika. To se odnosi na povrat prostorne organizacije koja je promijenjena naknadnim adaptacijama (uklanjanje pregradnih zidova, zatvaranje otvora, probijanje novih otvora). Provesti je treba na način da se uklone sve recentne strukture, dogradnje i pregradnje kojima su promijenjena izvorna svojstva i oblici građevine.

Restitucija pročelja uključuje vraćanje oblika (detalja obrade, vrste žbuke prema očuvanom stanju, vraćanje izvornih profilacija, izvornih otvora i stolarije) uz prethodno uklanjanje recentnih slojeva. Restitucija pročelja se odnosi na one radove kad na građevini postoje materijalni tragovi izvornih oblika. Ona je potrebna u slučajevima kada je povijesno stanje i izvorni oblici pročelja narušeni i promijenjeni lošim recentnim zahvatima. Provesti je treba na način da se uklone sve recentne strukture, kojima su promijenjena izvorna svojstva i oblici na pročeljima.

Adaptacija i rekonstrukcija

Adaptacija podrazumijeva prilagodbu na novu funkciju ili obnovu stare prema suvremenim standardima, i prije svega se odnosi na preuređenje unutrašnjeg prostora građevine u cilju poboljšanja uvjeta stanovanja ili rada. Adaptacijom treba sačuvati osnovnu prostornu organizaciju, radi očuvanja arhitektonske, stilske, ambijentalne i prostorne karakteristike same građevine ali i tehničkim uvjetima koji dozvoljavaju novu upotrebu. Intervencije vezane za poboljšanje uvjeta stanovanja ili prenamjenu prostora ne smiju promijeniti bitna svojstva prostorne organizacije (npr. pregrađivanje reprezentativnih prostora, ili povezivanje više prostora u jednu, zatvaranje veže, probijanje većih otvora od izvornog za potrebe izloga lokala). Adaptacije u cilju prilagođavanja suvremenim standardima korištenja su prihvatljive u svim dijelovima osim najreprezentativnijih prostora. Vanjsko oblikovanje građevine se mora zadržati u izvornom stanju, osim na stražnjim pročeljima koje se ne mogu sagledati s ulice (povećanje prozorskih otvora, izvedba krovni prozora i slično). Recentne građevine u unutrašnjosti se mogu adaptirati prema potrebama, bez sudjelovanja službe zaštite, ali moraju zadržati osnovne gabarite i vanjsko oblikovanje.

Rekonstrukcija se odnosi najviše na ambijentalne građevine lošeg građevinskog stanja i građevine niže kategorije od ambijentalne. Odnosi se na građevinsko konstruktivne radove-zamjena konstruktivnih sklopova novima uz zadržavanje gabarita.

Potpuna rekonstrukcija/rekompozicija je metoda koja se primjenjuje na građevinama koje su valorizirane kao urbani konflikti zbog lošeg oblikovanja neprilagođenog ambijentu kojima

je ambijent devastiran. Rekonstrukcijom takvih građevina preoblikovanjem volumena, uklanjanjem neprihvatljivih dijelova koji devastiraju sliku i vizualni identitet ambijenta uspostavljamo oblikovno kvalitetnije stanje.

Ova metoda se primjenjuje na građevine niže od ambijentalne vrijednosti i na novim građevinama lošeg oblikovanja.

Preoblikovanje

Preoblikovanje je metoda koja se primjenjuje na građevinama i prostoru koji su izgubili izvorno oblikovanje. Preoblikovanjem im se arhitektonski motivi i kompozicija interpretiraju na suvremeni način. Preoblikovanje se primjenjuje i na novim građevinama koje se svojim oblikovanjem ne uklapaju u zadani povijesni kontekst. Rezultati preoblikovanja kao metode suvremenog kreativnog načina oblikovanja moraju biti kvalitetni i moraju koristiti vokabular pripadajućeg kulturnog kruga. Ova metoda se primjenjuje na građevinama čiji gabariti značajno formiraju povijesni ambijent.

Faksimil

Faksimil je metoda koja se izvodi ako se građevina naglo ili postepeno urušila ili je gotovo potpuno uništena i kojom se vraća izvorni izgled ili onaj koji je ocijenjen kao najkvalitetnija faza. Kao izvor podataka za postizanje vjerodostojne cjelovitosti koriste se ruševna struktura, nacrti i fotografije. Mora postojati apsolutna sigurnost u poznavanju prvobitnog izgleda i detalja. Može se izvoditi zamjenskim ili istovrsnim materijalima ili se vraća izgled i detalji, ali ne i supstancija.

Zamjenska gradnja je metoda koja se primjenjuje kada na parceli postoji niže valorizirana građevina ili na parcelama na kojima je nekad bi vrijedna povijesna građevina ali nema dovoljno podataka da se izvede faksimil. I u jednom i drugom slučaju na takvim parcelama mogu se izvoditi nove građevine na povijesnoj građevinskoj liniji, uvažavajući mjerilo prostora. Maksimalna visina građevine može se odrediti prema višoj susjednoj. Prema ulici treba biti kosi krov nagiba oko 40° s pokrovom crijepom, plitko istaknute strehe (cca 30 cm). Pročelja obrađena žbukom glatke teksture. Ulična pročelja bi trebala biti bez balkona i lođa, s karakterističnim dimenzijama povijesnih tipova prozora, okomite duže osi.

Interpolacija/nova gradnja

Interpolacija je metoda kojom se na mjestu današnje praznine želi dopuniti povijesni ambijent na suvremeni način, bez obzira da li je na tom mjestu nekada bila građevina. Interpolacija se primjenjuje na mjestima gdje je nekad bila povijesna građevina, ali o njoj nemamo dovoljno podataka za rekonstrukciju. Primjenjuje se i na recentne nisko valorizirane građevine ili povijesno prazan prostor koji urbanistički i vizualno zahtjeva zatvaranje ulice, bloka i slično.

Unošenje suvremene arhitekture u povijesni kontekst mora se uskladiti materijalom, volumenom, oblikom i kompozicijom, a arhitektonski izraz ne smije biti u neskladu s cjelinom. Ona mora uvažiti obilježja mikro lokacije susjednih parcela prije svega povijesne građevinske linije, postave i orijentacije pročelja prema ulici te visinu susjednih zgrada. Nije prihvatljivo objedinjavanje više parcela zbog gradnje veće građevine. U slučaju da se dogodi spajanje više parcela, gradnja na tom mjestu mora oblikovno simulirati povijesno parceliranje. Za područje "Zvijezde" sugerira se gradnja kosih dvostrešnih krovova s nagibima 35-45 stupnjeva s pokrovom isključivo biber glinenim crijepom. Na mjestima gdje je bio zid (npr. prostor iza Oružane) može se izvesti kontinuirana gradnja koja će svojim oblikovanjem asociirati na zid, ali njena visina ne smije prelaziti visinu visoke prizemnice.

Odnos prema povijesnom kontekstu može biti prilagođavanje kojim se nova gradnja što manje ističe, neutralno oblikuje i što jednostavnije stapa s ambijentom. Preporuča se u jako vrijednim ambijentima dok se naglašavanje može primijeniti u već devastiranom i povijesno

manje valoriziranom prostoru. U tim slučajevima bi trebalo provesti arhitektonsko urbanistički natječaj o čijem odabiru bi odlučivala stručna ocjenjivačka komisija.

U oba slučaja treba nastojati postići što veću harmoniju s povijesnim ambijentom vezan za materijale, proporciju, mjerila, kompoziciju pročelja.

Održavanje (novih i niže valoriziranih građevina)

Osim na najviše valoriziranim povijesnim građevinama, mjere održavanja su predviđene i za nove i niže valorizirane građevine .

Te građevine imaju najčešće ambijentalnu ili nižu ambijentalnu kategoriju. One su u dobrom su građevinskom stanju i na njima se ne očekuju veći građevinski zahvati, osim redovitog održavanja. Mogući su radovi adaptacije ili preuređenje u unutrašnjosti koji ne mijenjaju gabarite. Mogući su i radovi na oblikovnoj sanaciji novijih građevina.

Uklanjanje

Uklanjanje se odnosi na substandardne i nekvalitetne gradnje i bespravno izgrađene prigradnje koje su ocijenjene kao nekvalitetne. Uklanjanje tih građevina u iznimnim slučajevima prethodi postupku nove/zamjenske gradnje. Ova mjera zaštite odnosi se i na one građevine koje su smještene na prostore nekadašnjih bedema, bastiona i šanca nekadašnje utvrde koje nisu u funkciji i kao takve nisko valorizirane.

Premještanje

Premještanje se odnosi na izmještanje ostatka spomenika palim borcima i žrtvama fašizma u Drugom svjetskom ratu. Autor spomenika je kipar Vanja Radauš, a sastojao se od figuralne kompozicije i monumentalnog valovitog zida od bijelog kamena koji je služio kao pozadina sceni s figurama. Danas je sačuvan samo zid *in situ* i jedna skulptura koja je pohranjena. Za izmještanje je obvezno ishođenje mišljenja od strane Vijeća za kulturna dobra, uz preporuku pronalaženja odgovarajućeg novog mjesta za spomenik izvan Zvijezde.

Vraćanje povijesne parterne obrade dvorišta

Ova smjernica odnosi se na dvorišta kojima je recentnim zahvatima narušen izvorni način uređenja. Parterna obrada podrazumijeva popločavanje nepravilnim kamenom (kamenim taracom) a rjeđe i hortikulturnim uređenjem. Popločavanje dvorišta potrebno je vratiti u dvorišta središnjih blokova. Parcele u rubnim zonama „Zvijezde“ koje su povijesno imale vrtove potrebno je hortikulturno urediti. Dvorišta se mogu popločavati nepravilnim kamenom, granitnim kockama, oblucima ili kamenim pločama kvadratnog ili pravokutnog oblika. U slučaju da se prilikom skidanja recentnih slojeva partera pronađe staro popločenje potrebno ga je prezentirati. Ova smjernica nije ucrтана na kartu jer ne znamo točne pozicije dvorišta s izvornim popločenjem.

Očuvanje i održavanje povijesne parterne obrade dvorišta – odnosi se na prostore koji imaju očuvane parterne površine s nepravilnim kamenom (kamenim taracom).

Očuvanje i obnova parkova i vrtova - Prije obnove povijesnih vrtova potrebno je analizirati kulturno povijesnu genezu, organizaciju i način obrade prostora, biljne vrste, stanje i stupanj očuvanosti. Na temelju tih analiza potrebno je izraditi prijedlog obnove, odnosno rekonstrukcije i uređenje vrta ili parka.

Parkove uglavnom treba održavati uz mogućnost interpoliranja prezentacije bedema u parteru gdje je to moguće, u sklopu cjelovitog rješenja prezentacije tvrđavskog sklopa.

Zona parternog uređenja trgova i ulica uz mogućnost prezentacije starih slojeva

Ova smjernica može se primijeniti na veći dio komunikacija i javnih prostora, ali primarno na najfrekventnije i na javne prostore, a to su: Trg bana Josipa Jelačića, Strossmayerov trg i Radićeva ulica s Tijesnom ulicom. Trg Josipa bana Jelačića i Radićeva s dijelom Tijesne ulice imaju izrađenu dokumentaciju za parterno uređenje.

Vraćanje starih komunikacija

Odnosi se na povijesnu pješačku stazu-bedemski put koja je izvorno išla po cijelom obodu gornje zone bedema i bastiona. Danas je ona moguća od Starih vrata do Karlovog bastiona, preko Karlovog bastiona do Josipovog bastiona preko Josipovog bastiona, do Ruskog puta, tj. Elizabetinog bastiona. S obzirom na namjenu građevine na Elizabetinom bastionu, šetnica se prekida. Može se nastaviti na drugoj strani Elizabetinog bastiona orijentiranoj prema Novim vratima, tj. Radićevoj ulici, preko Radićeve ulice i između građevina u Radićevoj 32 i 34. Tu se prekida kontinuitet i nastavlja se na Ulicu kralja Tomislava iza građevina u Križanićevoj 6, 8, 10 i 12, zatim preko Banskog bastiona te Cesarčevom ulicom do ulaza na nekadašnji Kranjski bastion.

Pješački put treba vratiti u Kukuljevićevoj ulici čime bi se vratili izvorni gabariti povijesne insule. Parter šetnice može se popločiti kamenim pločama, monolitno parkovnim asfaltom ili materijalom tipa Stabilizer. Turističkim obavijesnim pločama treba naznačiti povijesni značaj i poziciju tih šetnica.

Zona prezentacije bedema i bastiona

Na kartu postojećeg stanja preklopljene su povijesne karte iz 17., 18. i 19. st., i na temelju toga označene su zone prezentacije povijesne utvrde iz različitih faza izgradnje. Označene su samo zone na kojima nema gradnje ili se postojeća gradnja može ukloniti. Prezentacija tvrđavskog sklopa ovisit će o rezultatima arheoloških istraživanja.

Posebno je označena pozicija podzida iz prve polovine 19. stoljeća izveden u razdoblju od 1838. do 1850. godine.

Pozicija kinete

Kineta je vrsta drenaže šanca. Vraćanje kinete je moguće samo u slučaju vraćanja izvorne nivelete iz vremena kada je kineta i izvedena. U dijelu šanca od Novih vrata do Josipovog bastiona izvođenje kinete je uvjetovano i uklanjanjem kolektora.

Urbanističko arhitektonski natječaj

Prijedlog za Urbanističko arhitektonski natječaj predviđen je za:

1. rekonstrukciju bedema, bastiona i šanceva Zvijezde (prostor Veleučilišta u Karlovcu s rekonstrukcijom bedema, bastiona i šanca, rekonstrukcija bedema, bastiona i šanca uz Bosanski magazin i nekadašnju Vojnu bolnicu),
2. Strossmayerov trg,
3. prostor ispred Josipovog bastiona,
4. dio bloka omeđen Klaićevom, Haulikovom, Kukuljevićevom i Šimunićevom ulicom, u dijelu orijentiranom prema Klaićevoj ulici,
5. prostor od južnog dijela Radićeve ulice nekad Novih vrata do Elizabetinog bastiona sa ulazom u Zvijezdu,
6. ugao Križanićeve i Tomislavove ulice, interpolacija u sklopu Ugostiteljske škole,
7. prostor omeđen Radićevom, Cesarčevom i Kovačićevom ulicom, današnja pozicija Male glorijske.

To su prostorno i strukturalno nepotpuno dovršeni i devastirani prostori izuzetno važni za oblikovanje povijesne jezgre. Pojedini prostorni sklopovi u povijesnoj jezgri, povijesno su bili definirani izgradnjom koja je uklonjena i zamijenjena recentnom gradnjom neuklopljenom u povijesnu matricu, povijesnu parcelaciju i bez poštivanja značaja prostora. Većim dijelom te intervencije djeluju nedovršeno te stvaraju oblikovne i prostorne konflikte. S obzirom da se radi o vrijednim lokacijama od interesa za cijeli grad i potrebi postizanja harmoničnog odnosa s povijesnom strukturom, urbanističko- arhitektonsko rješenje mora biti najviše razine. Za svaki prostor prije **Urbanističko arhitektonskog natječaja** provedbe treba izraditi konzervatorski elaborat.

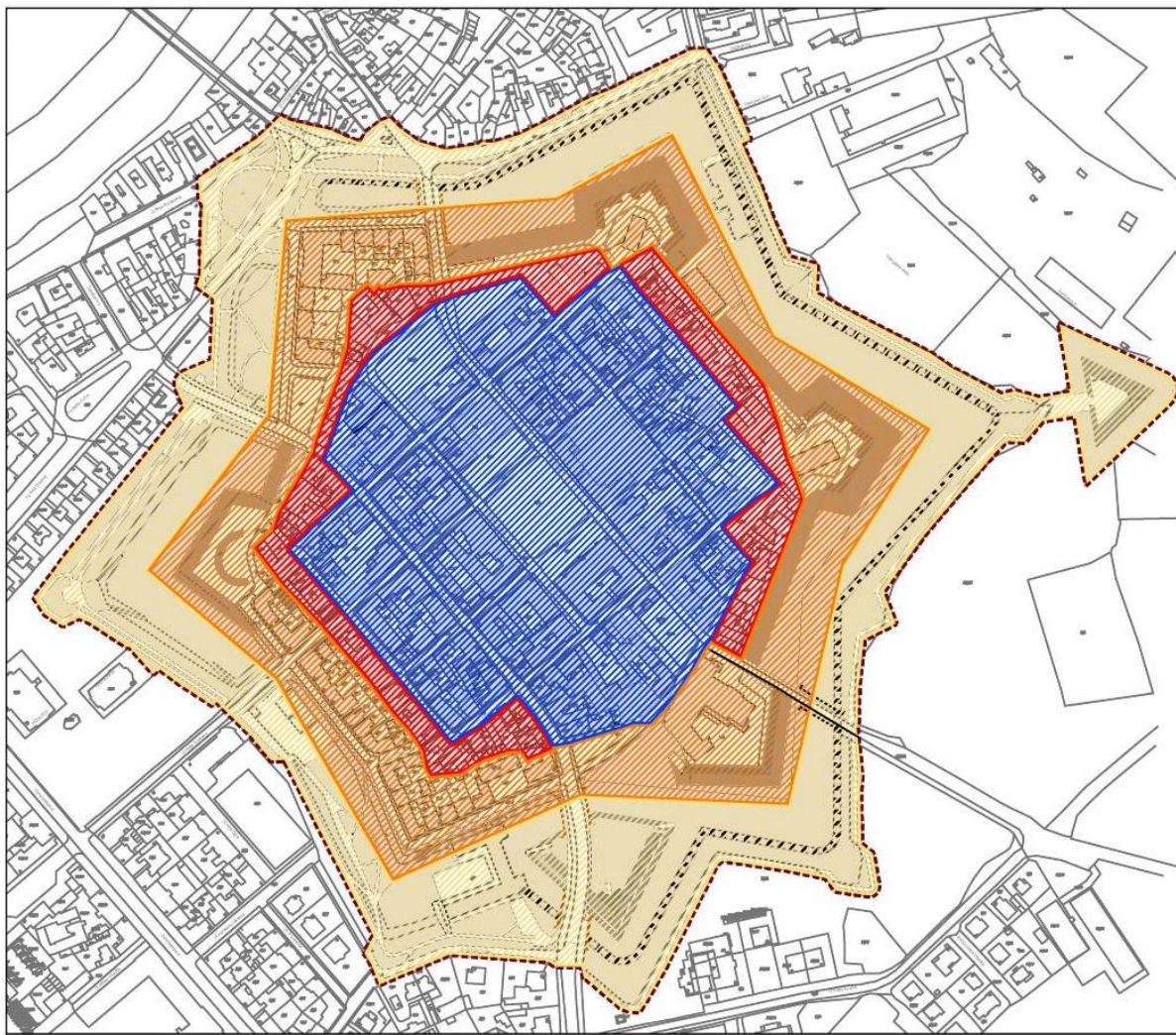
3.3 MJERE ZAŠTITE ARHEOLOŠKIH LOKALITETA

Prostor Zvijezde je sa stajališta zaštite arheološke baštine jedinstveni lokalitet i tako je analiziran i valoriziran. Međutim, mjere zaštite su na tom prostoru različite.

Zbog kriterija koji se odnose na zahtjevnost i kompleksnost budućih radova prostor Zvijezde podijeljen je na 4 različita stupnja zaštite.

1. Urbana jezgra
 2. Prostor bedema i bastiona
 3. Opkop i kontraeskarpa, odnosno ostali dijelovi utvrde izvan opkopa
 4. Zone dodira bedema i bastiona s urbanom jezgrom
-
1. Arheološka zona urbane jezgre je prostor obveznog arheološkog nadzora tijekom zemljanih radova bilo koje vrste. Temeljem dosadašnjih istraživanja, praćenja infrastrukturnih radova i povijesnih podataka na ovom prostoru se ne očekuju značajniji arheološki nalazi. Na mjestima najstarijih i značajnijih objekata, ovisno o vrsti budućeg zahvata potrebno je provesti prethodno sondažno arheološko istraživanje, te stalan arheološki nadzor svih zemljanih radova.
 2. Zona bedema i bastiona bi se ovisno o razvojnim planovima i sredstvima mogao obnoviti i vratiti u gabarite približne originalnima. Na slobodnim prostorima kontrolnim arheološkim rovovima može se utvrditi razina očuvanosti bedema te se temeljem toga izraditi rekonstrukcija istih uz sve mogućnosti iskorištavanja njihove unutrašnjosti. Obvezna su prethodna arheološka istraživanja kojima će se utvrditi razina očuvanosti svih elemenata ovog dijela utvrde kao i njen arheološki potencijal. Sukladno situaciji na terenu odlučiti će se koji će stupanj istraživanja biti potreban.
 3. Zona opkopa i kontraeskarpa, odnosno ostali dijelovi utvrde izvan opkopa je prostor na kojemu će se kontrolnim sondama utvrditi svi potrebni elementi za eventualnu rekonstrukciju. Mogućim infrastrukturnim radovima prethode arheološka sondažna istraživanja te stalan arheološki nadzor svih zemljanih radova.
 4. Zone dodira bedema i bastiona s urbanom jezgrom su prostori najveće osjetljivosti jer treba pomiriti dvije suprotne pojave, ali i funkcije. Ukoliko se na građevnoj čestici izvode zemljani radovi obvezni su arheološki nadzor i/ili prethodna arheološka istraživanja a prema prisutnosti ili neprisutnosti i vrijednosti eventualnih nalaza kojima će se utvrditi razina očuvanosti svih elemenata ovog dijela utvrde na zadanoj lokaciji kao i njen arheološki potencijal – u smislu postojanja ostataka eventualnih starijih i vrijednih građevina. Sukladno situaciji na terenu odlučiti će se koji će stupanj istraživanja biti potreban, ali sa saznanjem da ovdje pri eventualnim potrebnim istraživanjima neće biti dovoljni rovovi, kao u npr. opkopu nego sondažna istraživanja prema stanju nalaza ili preklapanju gradivog dijela s nekim elementima utvrdnog sustava. Trebat će nalaze valorizirati i prema tome izraditi prijedlog prezentacije povijesnih struktura i nalaza te njihovo uklapanje u suvremenu gradsku jezgru.

Zaključno, sa stajališta zaštite arheološke baštine idealno bi bilo u budućnosti uz nužna arheološka istraživanja obnoviti karlovačku utvrdu na prostorima koji to dozvoljavaju. Time bi se napokon potvrdio značaj utvrde Karlovac te grada Karlovca u našoj, ali i Europskoj povijesti i kulturi.

- ZONA URBANE JEZGRE
- ZONA NAJVEĆE OSJETLJIVOSTI
ZONA DODIRA BEDEMA I BASTIONA
- ZONA BEDEMA I BASTIONA
- ZONA OPKOPA I KONTRAESKARPA

3.4 MJERE ZAŠTITE URBANE OPREME

Sve vrijedne povijesne elemente obrade javnih površina i dvorišta nepravilnim kamenom, kamenim pločama trebaju se obnoviti na izvornim pozicijama i u izvornim detaljima obrade.

Popločenje ravnim kamenim sivo plavim pločama odnosi na prostore ispred zgrada na Strossmayerovom trgu, Mažuranićevoj, Haulikovoj ulici i Banjavčičevoj ulici. Također treba sačuvati vrijedne detalje nepravilnog kamena nekoliko dvorišta u Radićevoj 17, Banjavčičevoj 1, Šimunićevoj 8 i 21. Na glavnom, Strossmayerovom trgu i Radićevoj ulici trebalo bi postaviti nepravilni kamen (kameni tarac) barem u detalju. Postojeće kamene rubnjake uz pješačke pločnike također treba sačuvati ili presložiti. Obzirom da je kameni tarac najčešće bio na pozicijama gotovo svih današnjih ulica, moguća nova rješenja trebaju uključiti i prezentaciju kamenog taraca u detalju.

Parter Radićeve ulice riješen je Glavnim arhitektonskim projektom, Građevinskim projektom prometnice i instalacija te glavni projekt javne rasvjete i napajanja urbane opreme od „Arhing“ d.o.o iz Karlovca, „Sava“ d.o.o. iz Karlovca, i „Ena“ d.o.o iz Karlovca, kojim je predviđeno uređenje Radićeve ulice, dio Tijesne ulice te zeleni trokut uz Kukuljevićevu ulicu.

A prostor glavnog trga rješenjem dobivenim javnim natječajem (Penezić i Rogina) kojim je cijela površina trga zajedno s „Malim placom“ popločena novim kamenom.

Osim popločenja potrebno je sačuvati postojeće ograde kojih je danas vrlo malo. Stoga ih na nekim pozicijama treba vratiti, a najvažnija pozicija je uz ulični obod pravoslavne crkve. Trebalo bi vratiti povijesnu rasvjetu prema starim fotografijama koje su već u nekim sredinama vraćene (Zagreb, Varaždin). Komercijalne reklame moraju se izraditi u obliku cimera ili natpisnih ploha i za njihovu postavu mora se dobiti odobrenje od nadležnog Konzervatorskog odjela. Odjel će za svaki pojedini slučaj odrediti uvjete oblikovanja i mjesto postavljanja. Za sustavno i kvalitetno postavljanje reklama, ali i obavijesnih ploča, putokaza i smjerokaza može se prethodno izraditi studija postavljanja znakova koja bi dala pobliže uvjete i preporuke za postavu reklama. Time bi se svaki zahtjev za reklamu kvalitetno, promišljeno i sustavno kanalizirao u pravom smjeru.

Primjeri javne plastike koji imaju spomenička svojstva su: Zdenac na glavnom trgu i spomenik Vjekoslavu Karasu na nekadašnjem ravelinu. Ti su spomenici u dobrom su stanju i treba ih samo održavati.

Spomenika NOB-a na sjeverozapadnom nekadašnjem Banskom bastionu trebalo bi izmjestiti uz obvezu ishođenja mišljenja od strane Vijeća za kulturna dobra, uz preporuku pronalaženja odgovarajućeg novog mjesta za spomenik izvan užega gradskog prostora.

U slučaju izvedbe podzemne garaže za demontažu i ponovnu postavu Kužnog pila i Zdenca potrebno je izraditi odgovarajuću dokumentaciju prema pravilima konzervatorske struke.

Postojeći sustav stilskih konzolnih lampi i samostojeće rasvjete (dvije visine) potrebno je zadržati i nadomjestiti gdje je nema, uz mogućnost postave novih rješenja koja su uvjetovana propozicijama za natječaj za glavni trg.

Reklame na lokalima treba rješavati konzolama po uzoru na povijesne cehovske konzolne reklame ili ih postaviti na pročelju s pojedinačnim slovima i pozadinskim osvjetljenjem.

Postojeći reklamni oglasni stup treba postaviti na izvorno mjesto uz franjevački samostan ili izvesti novi čije oblikovanje može asociirati na povijesni izgled.

Svu urbanu opremu koja nije povijesna treba rješavati sustavno na cijelom prostoru "Zvijezde".

3.5 MJERE I UVJETI ZAŠTITE DIJELOVA URBANIH ZELENIH POVRŠINA

Ovom mjerom obuhvaćeni su sljedeći dijelovi urbanih zelenih površina:

Nekadašnji obrambeni pojas koji čine ostaci bedema i bastiona, šanac, kontraeskarpa sa skrivenim putem i povijesnom šetnicom, ostaci glacisa te parkovi i vrtovi.

Bedemi i bastioni

Potrebno je nakon provedenih arheoloških istraživanja dati detaljne smjernice za prezentaciju i rekonstrukciju dijelova nekadašnjeg obrambenog pojasa (bedema, bastiona i šanca) tamo gdje nema građevina u funkciji. Već navedeni prijedlog prezentacije i rekonstrukcije bio bi također dio cjelovitog hortikulturnog uređenja.

Prezentacija i rekonstrukcija odnosi se prije svega na dio šanca s dva bastiona, od sjevernog ulaza u grad na Starim (Banskim) vratima do ulice Ruski put. Djelomično se može rekonstruirati i Elizabetin i Banski bastion na način da visina bude max. 2m. Faza koja će se prezentirati ovisit će o arheološkim nalazima, a o tome će ovisiti i odluka o rekonstrukciji. U okviru izrade Idejnog rješenja prezentacije arheološkog lokaliteta „Zvijezda“, Karlovac. (Omega Engineering d.o.o, Dubrovnik, 2004.; Željko Peković, voditelj projekta), mogu se osigurati u dijelu kurtine podzemni sadržaji, parkirališta i dodatni prostori kako je predviđeno u idejnom rješenju prezentacije.

Sjeverozapadni nekadašnji Banski bastion s ostacima središnjeg Spomenika NOB-a također se može nakon provedenih arheoloških istraživanja prezentirati i rekonstruirati, uz preporuku pronalaženja odgovarajućeg novog mjesta za spomenik.

Izvorne nivelete utvrditi će se nakon arheoloških istraživanja, a konačne nivelete na različitim pozicijama unutar šanca odrediti će se u sklopu prezentacije pojedinih bastiona.

Opkop

Uređenje šanca uvjetovano je načinom prezentacije pojedinih bastiona i pripadajućih kurtina.

U sjeveroistočnom dijelu opkopa između Karlovog i Josipovog bastiona potrebno je ukloniti sve neintegrirane nekadašnje vojne građevine. Zbog vojarne koja je adaptirana za potrebe studentskog doma (uz realizaciju projekta rekonstrukcije bastiona i kurtina u tom dijelu) prezentacija i rekonstrukcija Karlovog bastiona biti će otežana.

Tehničku školu s igralištem na južnom dijelu opkopa treba ukloniti kada više ne bude zadovoljavala funkcionalne potrebe.

Dio šanca uređen parkovno treba se održavati prema postojećem stanju.

Preostali dio treba rekonstruirati prema jednom od predloženih rješenja.

Prostor današnjeg šanca treba biti čista travnata površina bez visokih nasada, s minimalnim perivojnim detaljima i stazama, kako bi se mogla očitati u svom obliku i širini i naglasiti građevnu strukturu same „Zvijezde“. Postojeća stabla se zadržavaju do kraja njihovog vegetativnog ciklusa.

Daje se mogućnost vraćanja kinete po sredini šanca zbog drenaže jer je šanac poplavljen prilikom svakih veće oborine. Prostor šanca između Novih vrata i Josipovog bastiona potrebno je prvo konsolidirati (prezentirati i rekonstruirati) u dijelu ravelina, bedema, bastiona i kontraeskarpe kako bi se vratili izvorni gabariti šanca. Premještanje kolektora na drugu poziciju treba izvesti prije izvedbe kinete te vraćanje izvornih niveleta šanca s kontraeskarpom.

Današnju parkovnu površinu omeđenu s dva kraka Gundulićeve ulice i Preradovićevom ulicom treba sniziti za 1 m u odnosu na ulice kako bi se naglasili gabariti povijesnog opkopa i kontraeskarpe u cjelini.

Dijelove šanca uz povijesne ulaze u grad potrebno je detaljno arheološki istražiti. Na izlazu iz „Zvijezde“ na Ruskom putu treba izvesti novi drveni most.

Postojeće košarkaško igralište u šancu može se koristiti i nadalje, ali je tribine potrebno rekonstruirati sukladno uvjetima nadležnog konzervatorskog odjela. Postojeći montažni objekt uz košarkaško igralište također treba ukloniti i sadržaje prilikom rekonstrukcije igrališta premjestiti u pokos kontraeskarpe. Treba ukloniti metalnu ogradu oko košarkaškog igrališta te ju zamijeniti ogradom prema uvjetima nadležnog konzervatorskog odjela.

Kontraeskarpa sa skrivenim putem i povijesnom šetnicom

Na parkovno uređenom dijelu opkopa kontraeskarpa se održava prema postojećem stanju osim na dijelu iza Lopašićeve ulice i dio u parku uz Gajevu ulicu gdje se izravna staza, drvored i pokos kontraeskarpe. Na parkovno neuređenom dijelu opkopa od Starih do Novih vrata pokos kontraeskarpe se korigira prema izvornoj geometriji.

Šetnicu po obodu skrivenog puta s drvoredima treba održavati i korigirati odnosno vratiti drvored u dijelovima gdje je izgubila svoj kontinuitet i izvorni gabarit. To su pozicije uz Gundulićevu, Preradovićevu i Gajevu ulicu, zatim dio na uglu Draškovićeve ulice i Vatrogasne ceste (Crna promenada) te dio uz stražnji dio Lopašićeve ulice. Također prostor oko drvoreda treba rekonstruirati u gabaritima nekadašnjeg skrivenog puta na dijelu Crne promenade. Na dijelu šetnice s uređenim parkovima i izgrađenom glasijom potrebno je u parteru pokazati nedostajuće elemente skrivenog puta (na mjestima zasjeka i zbornim mjestima nekadašnjeg skrivenog puta). Time bi se naglasila vanjska linija šanca tj. rub skrivenog puta i glacisa. Posebnu pažnju treba obratiti na održavanje Šetališta dr. F. Tuđmana koje je specifično po peterostrukom drvoredu i šetnicama. Za prostor na spoju Velike (Šetalište F. Tuđmana) i Male promenade na mjestu nekadašnjeg rondela izrađen je projekt glazbenog paviljona.

Glacis

Prostor nekadašnjeg glacisa uključuje sljedeća područja:

1. Izgrađeni i urbaniziran prostor obuhvaća dio glacisa sjeverno, zapadno i južno od nekadašnje tvrđave:

Športsko igralište uz Sokolski dom može se zadržati u postojećim gabaritima, uz mogućnost korištenja i za otvoreno klizalište. Predlaže se izvođenje podzemne garaže na mjestu igrališta iza Sokolskog doma. Sve prateće tehničke građevine za potrebe klizališta treba izvesti ukopane. Potrebno je u parteru prezentirati poziciju zasjeka na skrivenom putu.

Gradski perivoj uz Zorin dom, Likovni paviljon i kino Edison treba perivojno održavati prema dostupnoj dokumentaciji hortikulturnog uređenja i vratiti u što izvornije stanje.

2. Neizgrađeni dio glacisa obuhvaća dio glacisa istočno od nekadašnje tvrđave:

Na neizgrađenom dijelu glacisa nasuprot Josipovom bastionu potrebno je izvesti arheološka istraživanja koja treba prihvatiti prilikom rekonstrukcije fleše.

Arboretum kao novi perivoj uz Ruski put kvalitetna je perivojna površina koju treba u cijelosti završiti i opremiti različitim perivojnim sadržajima i elementima uređenja. Nekadašnji prostor glacisa, njene nivelete i pokose treba vratiti tamo gdje je to moguće. Na dijelu uz Crnu promenadu je najlakše izvesti korekcije uklanjanja viška vegetacije.

Sve ostale površine neizgrađenog glacisa održavati bez mogućnosti gradnje i sadnje dodatne niske i visoke vegetacije.

Dijelovi urbanih zelenih površina izvan oboda glacisa:

- Vrbanićev perivoj treba u cijelosti obnoviti prema konzervatorskoj studiji uz uređenje svih perivojnih površina, uklanjanjem sadržaja teniskoga kluba na novu lokaciju osim samih igrališta te uređenjem šetnice uz Koranu. Uz Vrbanićev perivoj – između

Hrvatskoga doma i ceste Prilaz Korani – treba osigurati proširenje i uređenje kvalitetne perivojne površine.

Povijesni parkovi i vrtovi

Park uz zgradu Veleučilišta, unutrašnji prostor bloka uz Radićevu 8 i 10, vrtovi u sklopu franjevačkog samostana, park uz Malu glorijetu, Reinerov park te prostor parka na Adžijinom trgu.

Povijesni vrtovi

Park (nekadašnji vrt Generalije) uz zgradu Veleučilišta

Prostor parka uz današnje Veleučilište treba obnoviti na način koji će akceptirati povijesne elemente i činjenice.

Uz vraćanje tj. rekonstrukciju bedema i bastiona uz park trebalo bi vratiti izgled parka prema karti iz 1752. kada se prostirao od zgrade bivšeg Generalata do bedema ili prema karti iz 1863. godine kada se prostirao od Starih vrata do Karlovog bastiona. Odluka o prezentaciji pojedine faze treba ovisiti o fazi prezentacije bedema i bastiona. Park na karti iz 1752. je bio uređen po uzoru na renesansno barokne vrtove geometrijskog tipa s rondelama i bunarom, a u drugoj polovini 19. stoljeća vrt je bio uređen u slobodnim oblicima sa stablima bagrema, javora, bora i jednom drvenom sjenicom.

Unutrašnjost bloka, vrt uz Radićevu 8 i 10

Unutrašnjost bloka je uređena za potrebe Ugostiteljske škole te ju je potrebno samo održavati. U slučaju ponovne obnove može se urediti jednostavan park prema stanju iz 1904.

Vrtovi u sklopu franjevačkog samostana

Povijesnu situaciju unutrašnjeg vrta samostana sa zidom uz Radićevu ulicu ne može se više vratiti zbog izgrađenih poslovnih paviljonskih građevina. Postojeći samostanski vrt i povrtnjak moguće je hortikulturno urediti, s mogućnošću izvede staza u sipini ili kamenim popločenjem. Klaustar i gospodarsko dvorište samostana potrebno je održavati prema postojećem stanju.

Povijesni parkovi

Park uz Malu glorijetu - u slučaju cjelovite prezentacije poteza bedema, potrebno je, gdje je to moguće, potez kurtine prezentirati u parteru.

Reinerov park - u slučaju cjelovite prezentacije poteza bedema i kurtine potrebno je pozicije bedema i bastiona prezentirati prema izvornom stanju u visini ili samo u parteru. Inače je park potrebno održavati prema postojećem stanju. Prezentaciju bedema veće visine moguće je izvršiti nakon provedbe istraživanja.

Adžijin trg

Trafostanicu u parku na Adžijinom trgu predlaže se ukloniti i premjestiti na neku primjereniju poziciju ili preoblikovati. Preostali dio parka potrebno je održavati.

Popis kulturno povijesnih građevina i prostora za koje je potrebna izrada specijalističke dokumentacije, natječaja i slično

Natječaji se predlažu za dijelove grada koji imaju veliko značenje u tkivu povijesne jezgre. Te prostore potrebno je cjelovito sagledati i rješavati, a rješenja moraju obuhvatiti sve prostorne, oblikovne i sadržajne elemente s naglaskom na povijesni kontekst. To se odnosi

- na prostor Strossmayerovog trga u koji osim parternog rješenja mora uklopiti i interpolaciju na mjestu srušene građevine i arheološka istraživanja u parteru,
- na prostor ispred Josipovog bastiona gdje se prije natječaja moraju provesti arheološka istraživanja

- parcela u Klaićevoj ulici s uvučenom zgradom iz 60-ih koju treba izgraditi uz rub građevinske linije čime bi se naglasili gabariti i povijesna parcelacija bloka.
- rekonstrukciju i prezentaciju nekadašnjih Starih vrata, bedema i Karlovog bastiona od ulice P.Miškine do današnjeg laboratorija Veleučilišta.
- prostor Kukuljevićeve ulice od južnog dijela Radićeve ulice, nekad Novih vrata, do Elizabetinog bastiona.

Na najvrjednijim povijesnim građevinama izrazite i arhitektonsko ambijentalne vrijednosti prije izrade projekta obnove ili prenamjene potrebno je provesti konzervatorsko restauratorska istraživanja, konzervatorske studije, čiji rezultati moraju biti ugrađeni u projektnu dokumentaciju.

Smjernice za revitalizaciju i regeneraciju urbanih i/ili tradicionalnih sadržaja u povijesnom središtu grada

Prostor obuhvata plana izgubio je ulogu gradskog središta prestankom rada tržnice, iseljavanjem vojnih građevina koje su nakon toga ostale bez namjene i prepuštene propadanju. Strossmayerov trg pretvoren je u parkiralište, dok su okolne zgrade na njemu uglavnom zadržale iste ili nešto izmijenjene sadržaje: zgrada Gradskog muzeja, zgrada Poglavarstva, nekadašnja zgrada Generalata prenamijenjena u zgradu Veleučilišta i stambeno poslovne građevine na Strossmayerovom trgu od broja 1 do 6 koje su djelomično u poslovnoj funkciji (kafići, kopirarona). Dvokrilna jednokatnica nekadašnjeg opskrbnog centra i vojne pekare, na Strossmayerovom trgu 8, danas ima stambenu namjenu i zatvorena je za javnost. Strossmayerov trg predstavlja jedini punkt u središtu grada koji djelomično funkcionira.

Kroz povijesna razdoblja središte grada ima obilježje heterogenosti urbanih sadržaja i funkcija. Dominantne su bile centralne gradske funkcije odnosno, javne (vojna, sakralna, gradska uprava). U privatnim građevinama je prevladavala polu – javna odnosno, stambeno poslovna funkcija tipa trgovina, obrti i uslužne djelatnosti (gostione, kavane, hotel). Javni prostori najvišeg urbaniteta (Trg Josipa bana Jelačića, Strossmayerov trg, Radićeva ulica), ali i stambeno poslovni prostori na dijelu povijesnih insula reflektirali su se u urbanoj strukturi i morfologiji grada. Novi urbanitet trebao bi se ostvarivati kroz novu kvalitetu života u središtu, s vitalnim namjenama. Očuvanje kulturnog i prostornog identiteta mogu omogućiti sadržaji u domeni kulture, zabave, trgovine, ljepote grada, ugostiteljstva, gastronomije, hortikulture. Pri tome ekonomičnost ne treba biti jedini princip, a promicanje raznolikosti sadržaja pridonijelo bi regeneraciji života u središtu cijelog grada. Promicanje lokalnog identiteta i identiteta grada kao razvojni resurs provoditi kroz sustav medija.

Prostor „Zvijezde“ je u velikoj mjeri bez poslovne namjene, što je uvjet vitalnosti prostora. Osim kroz mjere Urbanističkog plana trebalo bi i drugim mjerama potaknuti održavanje ili kazniti zapuštanje i devastaciju napuštenih građevina. Velik broj građevina povijesno je imao poslovnu namjenu u prizemlju kao što su trgovina, obrt, ugostiteljstvo i drugo koje treba poticati.

Ali, motor revitalizacije Zvijezde je obnova i stvaranje u funkciju tri napuštene bivše vojne građevine na Trgu Josipa bana Jelačića: Oružana, Velika vojarna i nekadašnja vojna građevina u Kraševoj 2, zajedno s prostorom nekadašnjeg „malog placa“ i glavnim gradskim trgom.

IZVORI:

- Beč, Kriegsarchiv (zbirka planova i karata)
- Karlovac, Gradski muzej Karlovac (kartografska zbirka, fototeka, stare razglednice)
- Hrvatski državni arhiv, Zagreb (Zbirka planova, zbirka građevinskih nacрта)
- Hrvatski državni arhiv u Karlovcu (zbirka građevinskih nacрта, zbirka planova, fond Gradsko poglavarstvo Karlovac)
- Ministarstvo kulture: Konzervatorski odjel u Zagrebu, Konzervatorski odjel u Karlovcu (dokumentacija, fototeka, planoteka)

LITERATURA:

1. Alegro, A. i Radovinović, R. Zelenilo u Karlovcu. Povijesni pregled i parkovna flora. Karlovac 2012.
2. Buczynski, Alexander. Gradovi Vojne krajine. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1997.
3. Fras, J. Franz. Cjelovita topografija karlovačke Vojne krajine. Karlovac 1830.
4. Gursky, Zlatko. Karlovac, panorama jednog vremena. RKT župa sv. Tri Kralja, Karlovac 1991.
5. Gursky, Zlatko. Karlovački zapisi, Iz albuma jednog fotoamatera. Gradski muzej Karlovac, Karlovac 1987.
6. Horvat, Anđela. Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb 1975.
7. Ilijanić, M. i Mirković, M. Prilog dokumentaciji tvrđave Slavonski Brod. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1/1975.
8. Ilijanić, M. i Mirković, M. Prilog dokumentaciji o građevnoj povijesti osječke Tvrđe na prijelazu iz sedamnaestog u osamnaesto stoljeće. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 4-5/1978-79.
9. Jerončić, T., Izvještaj o arheološkom istraživanju na prostoru Karlovačke zvijezde 2009-2010., Split, 2009-2010
10. Karlovac 1579-1979. Zbornik radova. Hrvatski državni arhiv u Karlovcu, Karlovac 1979.
11. Karlovac. Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1983.
12. Krajnik, Damir. Preobrazba bastionskih utvrđenja grada Karlovca. 15[2007] 1[33] PROSTOR. Arhitektonski fakultet Zagreb 2007. (str. 43-55)
13. Krmpotić, Ljudevit. Izvještaj o utvrđivanju granica Hrvatskog kraljevstva od 16. do 18. stoljeća, Hannover-Karlobag-Čakovec 1997.
14. Kruhek, Milan. Karlovac, utvrde, granice i ljudi. Matica Hrvatska, Karlovac 1995.
15. Lopašić, Radoslav. Karlovac: povijest i mjestopis grada i okolice. Matica Hrvatska, Zagreb 1879.
16. Lopašić, Radoslav. Oko Kupe i Korane, Mjestopis i povijesne crtice. Dopunio E. Laszowski, Matica hrvatska, Zagreb 1895.
17. Marković, Mirko. Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama. Zagreb 2001.
18. Pelc, Milan. Renesansa, Zagreb 2007.
19. Peršin, V., Župančić, A., Čepurkovski, I. Karlovački parkovi. Karlovac 2008.
20. Radovinović, Radovan. Stari Karlovac, Ulice, kuće, ljudi. Grad Karlovac i udruženi nakladnici, Karlovac 2010.
21. Strohal, Rudolf. Grad Karlovac opisan i orisan. M. Fogina, Karlovac 1906.
22. Šćitaroci, B. i Šćitaroci, M. Gradski perivoji Hrvatske. Zagreb 2004.
23. Šurbat, R. i Stergaršek S., Urbanističko-arhitektonske pretpostavke za zaštitu i gospodarski razvoj karlovačke Zvijezde i njene okoline, Karlovac, 2010.-2011.
24. Uzelac, Zlatko. Tvrđava Koprivnica: Prijedlog zaštite i rehabilitacije očuvanog dijela koprivničkih bedema. Podravski zbornik (Koprivnica). 37/2011. (str. 32-58)
25. Valentić, Mirko. Vojna krajina. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1981.
26. Žmegač, A. O nekim osobinama karlovačke Zvijezde. Peristil, 38/1995.

27. Žmegač, A. Slučaj nekadašnje tvrđave u Koprivnici: tipična i atipična obilježja. Radovi instituta za povijest umjetnosti, 21/1997.
28. Žmegač, Andrej. Bastioni kontinentalne Hrvatske. Institut za povijest umjetnosti hrvatske, Zagreb 2000.

Fotografije i planovi preuzeti su iz različitih izvora kako slijedi u nastavku:

- Str. 19: Tvrđava Karlovac u 17. stoljeću. Crtež J.W. Valvasora. Fototeka KO Zagreb
Str. 20: Granica s Turskim carstvom u 16. 17. i 18. stoljeću. Presnimljeno iz kataloga izložbe „Slike mira“, Hrvatski povijesni muzej, 1999. Kartu je izradio Stjepan Srkulj.
Str. 21: Tvrđava Karlovac, Martin Klaus, 1713. g. HDA, Zagreb, Milit. Conf. Croat. Elench. 1713.M. Klaus, Relation, 64-3-65-1.
Str. 22: Tvrđava Karlovac. Crtež Antona Weisa, 1729. Presnimljeno iz knjige: Dr. Ljudevit Krmpotić. „Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća“, 1997.
Str. 23: Plan tvrđave Karlovac za 1774/5. g. HDA, Zagreb
Str. 26: Plan grada Karlovca, 1815. g. HDA, Zagreb
Str. 28: Plan grada Karlovca, 1862. g. HDA Karlovac
Str. 29: Prostor bedema ispred Cesarčeve ulice, Fototeka KO Zagreb
Str. 29: Vatroslav Župančić, Karlovačka gradska vrata, ulje/platno oko 1900. Presnimljeno iz zbornika: Karlovac 1579-1979, Historijski arhiv u Karlovcu, 1979.
Str. 32: Plan Karlovca, 1904.g. HDA Karlovac
Str. 33: regulacija na Kranjskom bastionu, 1926.g. HDA Karlovac
Str. 34: Ivan Bauer, Stari Karlovac, ulje/platno 1936. g. Presnimljeno iz zbornika: Karlovac 1579-1979, Historijski arhiv u Karlovcu, 1979.
Str. 41: Crtež šesterokrake tvrđave, Francesco di Giorgio Martini (1439.-1502.), „Trattato di architettura civile e militare“. Crtež je priložio Zlatko Uzelac.
Str.42g.: Plan za tvrđavu Karlovac, 1579. g. Kriegsarchiv, Wien, Inl. CVII br. 7.
Str. 42d.: Biskupski Novigrad (Nove Zamky), plan iz 1639. godine. Presnimljeno iz : Dr. Ljudevit Krmpotić. „Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća“, 1997.
Str. 43: Tvrđava Karlovac, G. Pieroni, 1639. g. Presnimljeno iz: Dr. Ljudevit Krmpotić. „Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća“, 1997.
Str. 44: Tobias Breistaller, A varijanta, presjek kroz tvrđavu Karlovac, 1646. g. Fototeka KO Zagreb.
Str. 45: Tobias Breistaller, B varijanta, presjek kroz tvrđavu Karlovac, 1646. g. Fototeka KO Zagreb.
Str.46: Tvrđava Karlovac, Martin Stier, postojeće stanje 1657-1660. g. Presnimljeno iz: Dr. Ljudevit Krmpotić. „Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća“, 1997.
Str.47: Tvrđava Karlovac, Martin Stier, isječak sa veće karte 1657-1660. g. Presnimljeno iz: Dr. Ljudevit Krmpotić. „Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća“, 1997.
Str. 48g: Tvrđava Karlovac, Martin Klaus, 1713. HDA,Zagreb, Milit. Conf. Croat. Elench. 1713. M. Claus, Relation, 64-3-65-1.

- Str. 48d: M.A. Weiss, profil tvrđave Karlovac, 1729. godine (isječak iz veće karte s prikazom tvrđave)
- Str. 49: Tvrđava Karlovac, prikaz iz 1740. godine, KA, Wien, Inl. C VII. nr.9
- Str. 50: Tvrđava Karlovac, isječak iz karte 1740. godine, KA, Wien, Inl. C VII. nr.9
- Str. 51: Tvrđava Karlovac, izvještajni plan za 1777./78. g. KA, Wien, Inl. CVII. Nr. 2.
- Str. 52 g i d: Plan grada i tvrđave Karlovac, 1783. g. KA, Wien, Inl. CVII, nr. 2.
- Str. 53: Detalji obnove tvrđave Karlovac, 1839.-48. g. KA, Wien
- Str. 54g.: Dio kamenog potpornog zida oko nekadašnjeg Kranjskog bastiona, poč. 20. st., privatni arhiv g. Z. Gerber
- Str. 54d.: Plan grada i tvrđave Karlovac, 1863. g. KA Wien
- Str. 55: Plan obnove vrta uz vojnu bolnicu i bastion Sv. Josipa, 1844. g. KA, Wien
- Str. 56g: Pogled na tvrđavu, poč. 20. st., privatni arhiv g. Z. Gerber
- Str. 56 sr. i d: Dvije fotografije s pogledom na kameni podzid oko Banskog i Koruškog bastiona, prva pol. 20. st. Presnimljeno iz fotomonografija „Karlovački zapisi – iz albuma jednog fotoamatera“, 1985. i „Panorama jednog vremena“, 1991. Autor fotografija Zlatko Gursky
- Str. 57: Kameni podzid uz vrt nekadašnje Generalije, na sjevernoj strani tvrđave, 1939. g. Presnimljeno iz fotomonografije „Panorama jednog vremena“, 1991. Foto: Zlatko Gursky.
- Str. 58: Isječak iz plana grada Karlovca, 1904. g. HDA Karlovac,
- Str. 60: Idejno rješenje prezentacije Starih vrata, bedema i bastiona Svetog Karla, Omega Engineering d.o.o. Dubrovnik
- Str. 61: Dvije fotografije preuzete iz Izvještaja o rezultatima arheoloških istraživanja provedenih 2009. i 2010. g., Kaukal d.o.o. Split.
- Str. 65: Plan za tvrđavu Karlovac, 1579. g. Kriegsarchiv, Wien, Inl. CVII br. 7.
- Str. 66: Plan za tvrđavu Karlovac, 1639. g. I. Pieroni, AS Rkp. II 56 G. Rellazzioni di anno 1639.
- Str. 68: Tvrđava Karlovac, Martin Klaus, 1713. HDA, Zagreb, Milit. Conf. Croat. Elench. 1713. M. Claus, Relation, 64-3-65-1.
- Str. 69: Plan tvrđave Karlovac, 1758/9., Anton Wolf. KA, Wien. Inl. CVII br. 11.
- Str. 71: Plan grada i tvrđave Karlovac, 1776., J.A. Krey. KA, Wien. Inl. CVII nr. 40.
- Str. 72 g.: Zgrada Magistrata, poč. 20. st. privatni arhiv g. Z. Gerber
- Str. 72 d.: Pogled od zgrade Generalije do crkve Sv. Nikole, poč. 20. st. Fototeka KO Zagreb
- Str. 74: Plan grada iz 1862. g. KA, Wien. Inl. CVII br. 2.
- Str. 75: Tomislavova ulica prije produženja prema novom dijelu grada, poč. 20. st. Fototeka KO Zagreb
- Str. 80: Plan grada Karlovca, 1862. g. HDA Karlovac
- Str. 85: Nacrti kurije Zrinski Frankopan i Stare generalije, HDA Zagreb
- Str. 86 g.: Nacrti kapele Svetog Josipa, HDA Zagreb
- Str. 86 d.: Zavjetni kip Blažene Djevice Marije, privatni arhiv g. Z. Gerber

Fotografije postojećeg stanja:

Fotografije iz privatnog arhiva g. **Zvonimira Gerbera** na stranicama: 87, 88d, 89gl-gd-sd-dl-dd, 90gd-dl-dd, 91, 92gl-dd, 93gd-ss-sd-dd, 95d, 109gd, 110gl

Ostale fotografije postojećeg stanja snimile su Ljerka Metež i Ana Matanić isključivo za dokumentiranje postojećeg stanja u Zvijezdi, za potrebe izrade ove studije.